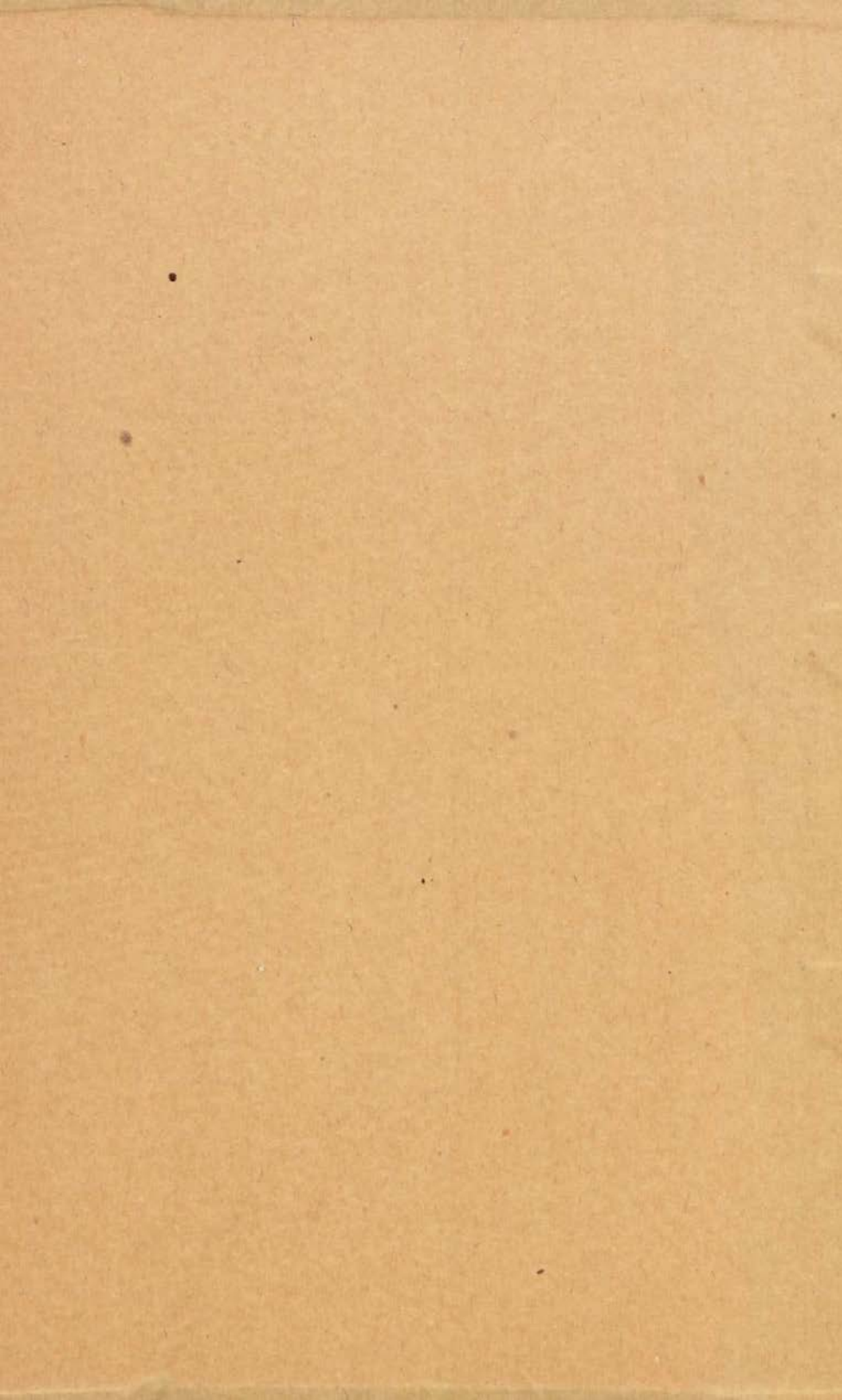
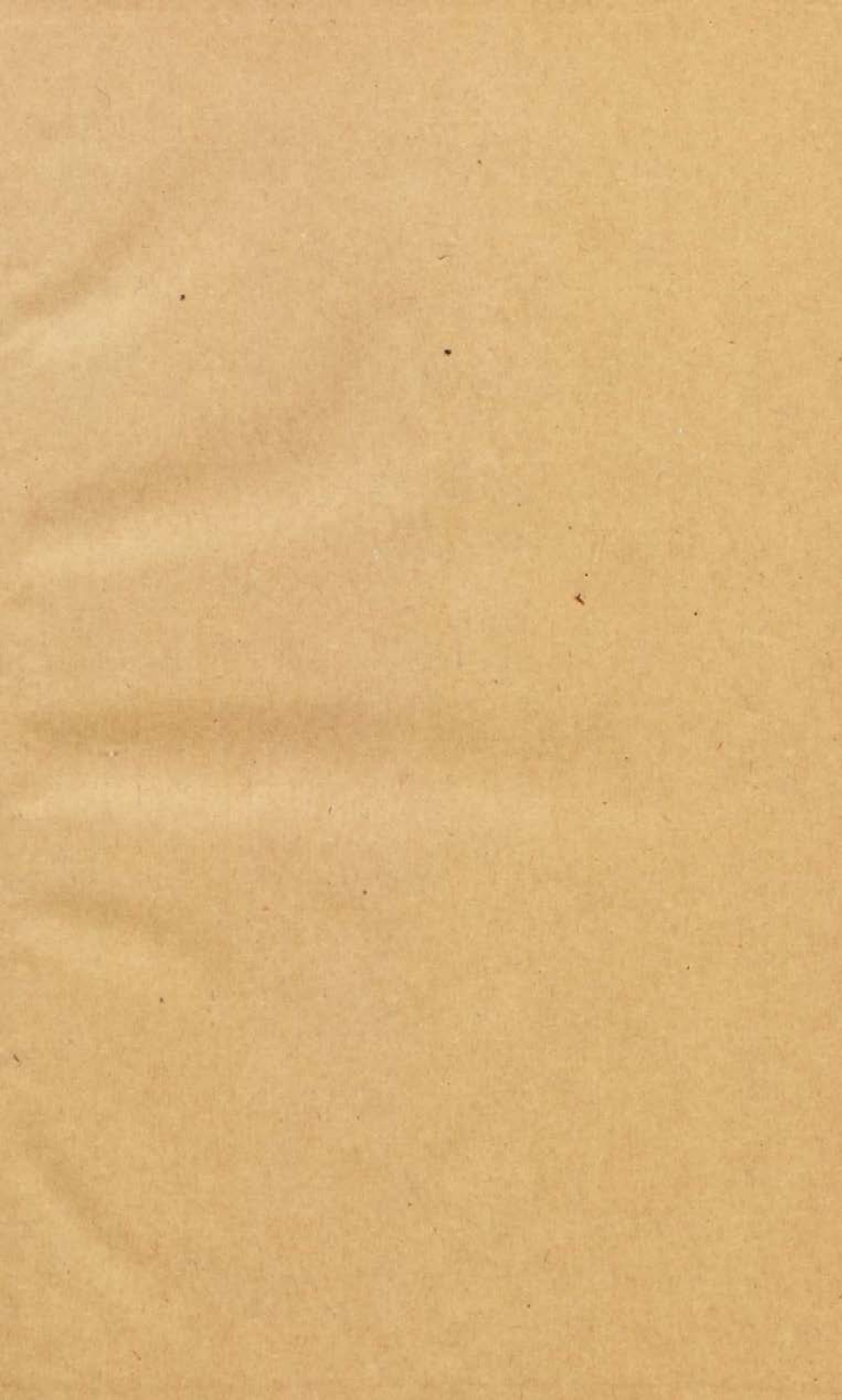

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

R 97983

112

N° 1

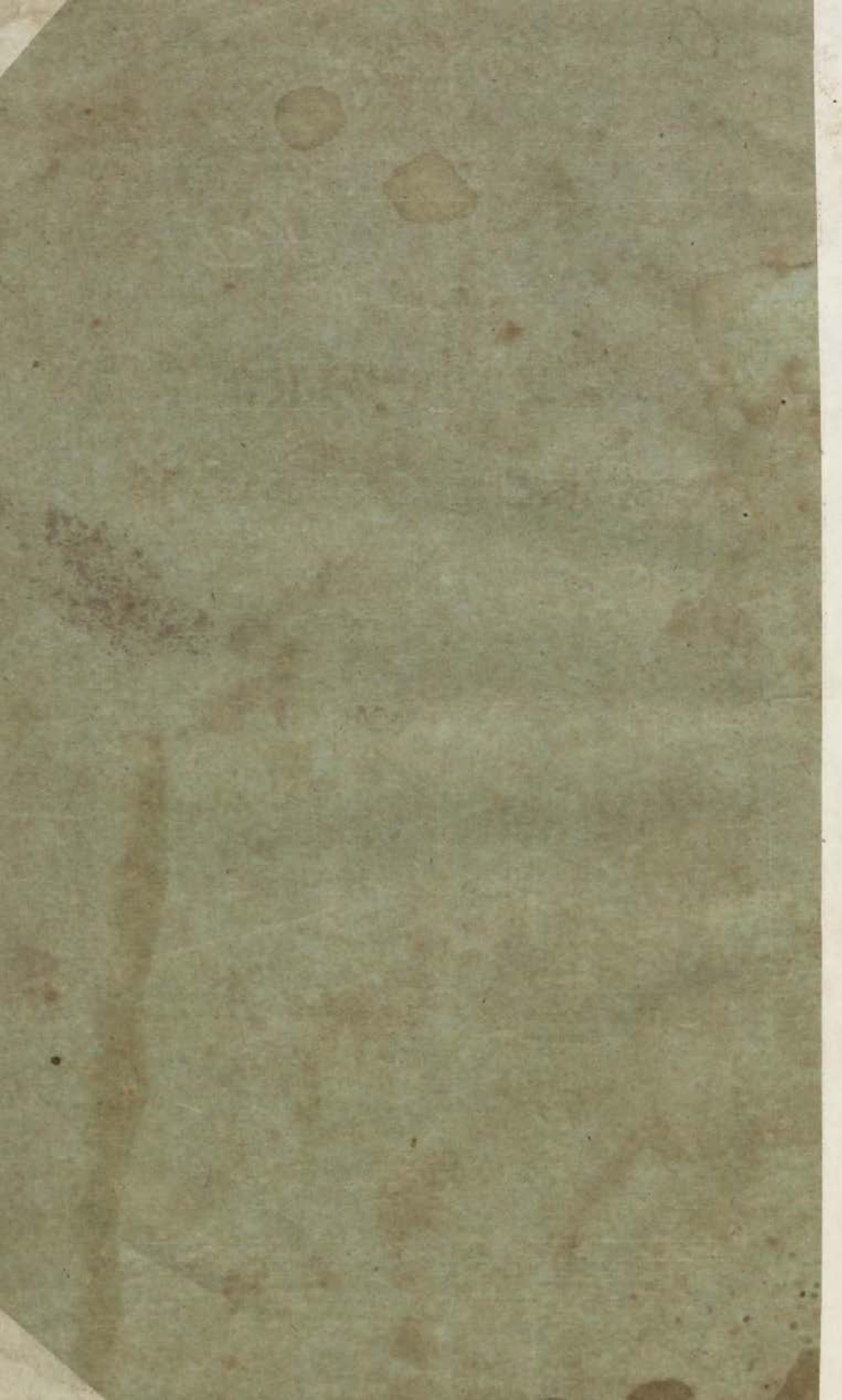
Zgodovina avstrijsko-ogerske monarhije.

Spisal
Janko Krsnik.

Založila in na svetlo dala
MATICA SLOVENSKA.

Drugega, popraavljenega natisa.

V Ljubljani.
Natisnila J. Blaznikova tiskarnica.
1877.

Verneke III. 2
Zgodovina

Zgodovina

avstrijsko - ogerske monarhije.

Spisal

Janko Krsnik.

Lastnina
Permota Anton

Drugega, popravljenega natisa.

Založila in na svetlo dala

MATICA SLOVENSKA.

V Ljubljani.

Natisnila J. Blaznikova tiskarnica.

1877.

R 97983

97983

D 1/1955

KAZALO.

	Stran
Razdelitev avstrijske zgodovine	1
I. Predzgodovinska doba. Od prvih zgodovinskih poročil do vlade Babenbergovcev (do l. 976. po Kr.)	1
Preseljevanje narodov	5
Preseljevanje Slovanov	8
Kralj Samo	8
Srbi in Hrvatje	9
Bavarci in Franki	10
Slovanske države	12
Madjarji	15
Ponovitev Vzhodne-pokrajine	15
II. Doba. Vlada Babenbergovcev in medvladje do nastopa vladarske rodovine habsburške (976.—1282. l.)	16
Leopold I., Svetli	16
Henrik I., Močni	17
Adalbert I., Zmagoviti (victoriosus)	17
Ernst Hrabri (strenuus)	18
Leopold II. (III.), Lepi	18
Leopold III. (IV.), Sveti	18
Leopold IV. (V.), Radodarni	20
Henrik II. Jazomirgot	20
Leopold V. (VI.), Krepostni	21
Leopold VI. (VII.), Slavni	23
Friderik II., Bojevni	24
Pregled česke zgodovine (do Přemisl Otakarja II. l. 1253.)	25
Pregled ogerske zgodovine do izmrtja vladarske rodovine ar- padavske	29
Pregled hrvatske zgodovine do zedinjenja trojedne kraljevine z Ogersko	32
Nasledstvena vojska in Přemisl Otakar II.	34
III. Doba. Vlada Habsburgovcev do zedinjenja Ogerske in Česke z Avstrijo pod Ferdinandom I. (1282—1526.)	39
Albrecht I.	39
Friderik Lepi in Leopold I. „cvet viteštva“	41
Albrecht II. in Oton Veseli	42
Rudolf IV., Vstanovnik	44
Albrecht III. in Leopold III.	46
Vlada Habsburgovcev po razdelitvi	46
Albertinska vrsta. Albreht IV., Potrpežljivi	46
Albrecht V. kot nemški cesar Albrecht II.	47
Štirsko-leopoldinska vrsta	49

	Stran
Tirolska vrsta. Friderik IV. „s praznim žepom“	49
Štirsko vrsta. Friderik V., III. kot nemški cesar	51
Maksimiljan I.	54
Česka zgodovina na dalje	56
Ogerska zgodovina na dalje	61
IV. Doba. Avstrija pod habsburgovsko dinastijo do izmrtja moškega zaroda te rodovine. (1526—1740.)	63
Ferdinand I.	63
Maks II.	66
Rudolf II.	67
Matija	69
Ferdinand II.	70
Ferdinand III.	75
Leopold I.	76
Jožef I.	78
Karel VI.	79
Pregled notranjega razvitka za Karla VI.	81
V. Doba. Avstrija pod habsburško-lotarinško dinastijo od Marije Terezije do sedanjega časa. (1740—1875.)	83
Marija Terezija	83
Jožef II. kot samovladar	90
Pregled notranjega-duševnega razvitka za Jožefa II.	92
Leopold II.	93
Franc II.	94
Avstrija cesarska država. Cesar Franc I.	96
Pregled notranjega razvitka za Franca II.	100
Ferdinand I. Dobrotljivi	102
Franc Jožef I.	104

Handwritten signature or mark

Razdelitev avstrijske zgodovine.

Avstrijska zgodovina se deli navadno na pet dob :

- 1) predzgodovinska doba, od prvih zgodovinskih poročil do vlade Babenbergovcev (od x do l. 976 po Kr.);
- 2) vlada Babenbergovcev in medvladje do nastopa vladarske rodovine habsburgovske (976—1282);
- 3) vlada Habsburgovcev do zedinjenja Ogerske in Česke z Avstrijo pod Ferdinandom I. (1282—1526);
- 4) Avstrija pod habsburgovsko dinastijo do izmrtja možkega zaroda te rodovine (1526—1740);
- 5) Avstrija pod habsburško-lotarinško dinastijo, od Marije Terezije do sedanjega časa (1740—1875).

I. Predzgodovinska doba.

*Od prvih zgodovinskih poročil do vlade Babenbergovcev
(do l. 976 po Kr.).*

Zgodovinska poročila o deželah sedanje velike naše očetnjave, avstrijsko-ogerske monarhije, segajo le malo čez rojstvo Kristovo nazaj, in kar se nam pripoveduje iz prejšnjih časov, naslanja se bolj ali manj na stare pripovedke.

Kteri narodje da so bili prvotni prebivalci naših dežel, tega nij mogoče na tanko določiti, da so pa uže od prastarih časov bile naseljene, to priča na raznih krajih izkopano orožje, orodje in mnogotere dragotine. Po teh izkopanih rečeh ločijo navadno najstarejšo zgodovino osrednje Evrope in tedaj tudi Avstrije v kamnito, bronovo in železno dobo. V prvej ali kamnitej dobi ljudje še niso znali porabljati rud; narejali so si tedaj razno orodje in posodo iz kamenja ali kosti. Zapustili so tudi stavbe, tako zvane palisadnike (Pfahlbauten), postavljene na visokih stebrih ob bregovih jezer pa tudi sredi vodâ. V bronovej dobi pa so si narejali razno orodje in dragotine iz bronâ ali medi. Stoprv v zadnjih treh stoletjih pr.

Kr. so jeli v naših deželah železo rabiti; imenuje se zato ta doba železna doba. Ostanke iz kamnite dobe so izkopali na raznih krajih v Dolenjej in Gorenjej Avstriji, na Českem, Moravskem, v Galiciji in na Ogerskem, zadnji čas tudi na ljubljanskem močvirju, in če sklepamo po človeških črepinjah, izkopanih iz grobov kamnite dobe, moramo ljudi te dobe prištevati ali finskemu ali pa iberskemu rodu. Bolj mnogolični so ostanki iz bronove dobe, katerih so zlasti v Gorenjej-Avstriji in na Ogerskem mnogo izkopali. Ako si ogledamo starožitnosti dobljene iz grobov v praslovanskih pokrajinah med Vislo in Dněprom, vidimo, da so te onim na raznih mestih naše širje domovine izkopanim celó podobne. Iz tega smemo z veliko sigurnostjo sklepati, da so v bronovej dobi, kakor tam tudi tû bivali — Slovani. Za to imamo pa tudi dokazov v zgodovini.*) Slavni ruski zgodopisec Nestor (iz začetka 12. stoletja) poroča, da so uže v prastarem času v donavskih pokrajinah (v Panoniji) in dalje proti jugu do Jadranskega morja (v Iliriji) bivala razna plemena slovanska, ali da so je pozneje iz teh sedežev izpodrinili Vlahi (= Keltje) ter jih za Karpate k soplemenikom potisnili. S tem poročilom se vjema drugo rimskih in grških zgodopiscev, po katerem so Vlahi okolo 350—336. pr. Kr. v istini napadli omenjene pokrajine, se v njih naselili, ter prejšnje prebivalce deloma zatrli, deloma prognali. Da ti stari pisatelji med prognanimi plemeni Slovanov ne navajajo, je celó naravno, ker jih zaradi njih oddaljenosti niti poznali niso. Tudi mnoga imena mest, rek, gor itd. n. pr. Pleso (Blatensko jezero), Tsierna (= Črna), Patusus (= Potisje), Serbitium (Srbec), Bustricius (Bistrica), Karpatus (= Hrebet) in druga nahajajoča se za poznejših dob v pokrajinah donavskih, pričajo o davnih njihovih prebivalcih slovanskih.

Mimo Slovanov ali kot njih nasledniki bivali so v bronovej dobi v pokrajinah današnje avstrijsko-ogerske monarhije uže omenjeni Keltje,**) od Slovanov Vlahi imenovani. Bili so to velik indoevropski narod, ki se je okolo 16. stoletja pr. Kr. naselil v zapadneji Evropi. Tu so posedli Vlahi Galijo in sosedne dežele na za- in vzhodu, namreč velik del pirenejskega polotoka, severno Italijo in južno Nemčijo. Posamezne keltske čete razširjale so se s časom na jugu do onkraj Save in Drave, v ilirske in traške dežele, proti severu pa do virov reke Visle in celó do Dněstra, v slovanske pokrajine. Rimljanje, ki so prišli z Vlahi često v sovražno dotiko, imenovali so je Galjce, Grki pa Galate. Leta 389. pr. Kr. so napadli Galjci Rim, ter ga, razven

*) Gl. Šafařík, Slavische Alterthümer I. 10.

**) Gl. Šafařík, Slavische Alterthümer I. 17.

kapitola, popolnem razdjali. Nekoliko pozneje (okolo 350—336. pr. Kr.) pridrle so druge roparske drhali v ilirske in podonavske pokrajine, ki so ondodne Slovane po mnogoletnih krvavih bojih premagale, ter je deloma zatrla, deloma pa za Karpatse potisnile. Od tedaj nahajamo Vlahe v pokrajinah med Donavo, Savo in Drino, pod imenom Skordiščanov. Nij pa misliti, da bi ondaj vsi Slovani bili zapustili deželo, marveč so gotovo nekteri ostanki v brežnatih, težko pristopnih krajih zaostali, ter prihoda novih bratov pričakali.

Najmogočnejše in naj bolj razširjeno pleme keltsko na avstrijskih tleh bili so Boji, na današnjem Češkem, po katerih je ta dežela dobila svoje, sedaj le od neslovanov rabljeno ime Bojohemum, Bojenheim, Böhmeim, Böhmen.

Razven Bojev naj navedemo tudi Tavriščane, pozneje od Rimljanov Noričane imenovane. Bivali so v goratih pokrajinah današnjega Štirskega, Koroškega in južnega Solnograškega. Njih ime se odvaja od keltske in staronemške besede taur, t. j. gora, pomeni tedaj to, kar gorenci, hribovci. Iz teh prvobitnih sedežev pomikali so se Tauriščani bolj in bolj proti jugu, ter se zmešali s Karni, Japodi in drugimi plemeni ilirskimi. Tudi uže omenjeni Skordiščani med Donavo, Savo in Drino bili so pozneje brž ko ne z Ilirci zmešani Keltje. Ilirce so imenovali Rimljanje vsa plemena med Jadranskim morjem, srednjo Donavo in Balkanom. Kakove narodnosti da so bili pravi Ilirci, tega učenjaki nikdar ne bodo določili. S samim etimologičnim razlaganjem krajevnih in ljudskih imen, brez potrjevalnih zgodovinskih podatkov se tu nič ne dá dokazati. Mogoče in skoro gotovo pa je, da so uže v davnini na današnjem Hrvatskem in na jadranskem pomorju mimo ilirskih plemen bivali Slovani. Podoba je tudi, da so nektera iz današnje Ogerske od Vlahov pregnana slovanska plemena v Ilirijo pribežala in v brežnatih, težko pristopnih krajih svojo narodnost ohranila. To mnenje podpirajo slovanska imena krajev, rek itd., nahajajoča se za poznejših dob v pokrajinah ilirskih.

Še bolj verjetno je, da so jadranski Veneti na ilirskem obrežju bivajoči, slovanskim Venetom ob Donavi in onkraj Karpatov bili v rodu, popolne gotovosti pa tudi tu nejmamo.

Vsi ti navedeni narodi prišli so v prvem stoletju po Kr. pod rimsko gospodstvo, kar jim je prinašalo tudi rimsko omiko. Velik je bil rimljanski vpliv na te narode uže za časa Julija Cezarja, kar kažejo po njem imenovana mesta: Julium Carnicum (Zulio v Karniji), Pietas Julia (dan. Pulj), Valis Julia (Zilska dolina na Koroškem) itd.

Z rimskim vplivom se začenja za naše kraje tako zvana železna doba, ker so se ljudje naučili od Rimljanov tudi železo rabiti. Po Cezarjevem umoru skušali so ti razni narodi

izbebiti se rimskega vpliva in ilirski Japodi napadali so rimske naselbine Oglej in Trst (Tergeste). Ali l. 34. pr. Kr. polastil se je Oktavian mesta Metula, junaško branjenega od Japodov, ter podvrgel ilirske razrode, keltske pa je izročil svojima pasterkoma Drusu in Tiberiju, ki sta je podjarmila in rimsko oblast tje do Donave razprostranila (l. 15. pr. Kr.). Donava je bila odsihdob rimske oblasti severna meja, katero so Rimljanje deloma z majhnim ladjevjem, deloma s trdnjavami in vojaškimi stanišči proti napadom surovih narodov zavarovali. Med temi stanišči so bila najvažnejša Laureacum ob Anizi (dan. Lorch, kjer se Aniza izliva v Donavo) in Carnuntum (dan. Petronell). Osvojene dežele so ločili Rimljanje v provincije, med katerimi ste bile Norika in Panonija posebno važne. Noriška provincija je obsegala Bistriško dolino (Pusterthal) na Tirolskem, Solnograško, Gorenjo-Avstrijo do Donave, Dolenjo-Avstrijo na desnem obrežji Donave do Golovca (Kalenberg), Koroško, Štirske in majhen del Kranjskega. Rimljanje so jo delili v pobrežno (podonavsko) Noriko (Noricum ripense), poleg Donave do grebena severnih apnenih Alp, in v notranjo Noriko (Noricum mediterraneum) na južnej strani prve.

Najbolj znamenita mesta v pobrežnej Noriki so bila: uže omenjeni Laureacum, Ovilia ali Ovilavis (dan. Wels ob Travnju), Juvavo (Solnograd), Lentia (Linc); v notranjej pa: Noreja (Novi trg na Štorskem), Celeia (Celje), Virunum in Tiburnia (na Koroškem). — Panonija na desnem obrežji Donave od Golovca do ustja reke Save, (ki je bila tudi južna meja te provincije) je obsegala današnjo Ogersko takraj Donave, Slavonijo, severo-vzhodno stran Hrvatije in vzhodno stran Kranjske, Štirske in Dolenje Avstrije. Pozneje za cesarja Trajana (98. do 117. l. p. Kr.) so razločevali Gorenjo-Panonijo (severo-zahodno) od Dolenje (jugo-vzhodne). Znamenita mesta v Gorenjej Panoniji so bila: Vindobona (dan. Dunaj), uže omenjeni Carnuntum (pri Haimburgu), potem Scarabantia (Šopronj, Oedenburg) Sabaria (Ogerska Sobotica, Steinamanger), Petovio (Ptuj), Siscia (Sissek), kjer se Kolpa izliva v Savo), Aemona (Ljubljana), Nauportus (Vrhnika); v Dolenjej-Panoniji pa: Bregetio (Szöny pri Komornu), Aquincum (Stari Budim), Mursa (Osek v Slavoniji), Taurunum (Semlin), Singidunum (Belgrad), Sirmium pri Mitrovici ob Savi). — Na zahodnej strani Norike se je sprostirala Retiška provincija, ki je obsegala današnjo Grizijo (v Švajci), Predarelsko, velik del Tirolske (razven Bistriške doline) in ozko progo nekdanjega lombardiško-beneškega kraljestva. Prebivalci teh krajin so bili po večem keltskega plemena, in so prišli za cesarja Avgusta pod rimsko oblast. Ob enem so si podjarmili Rimljanje tudi

Vindelike,*) ki so prebivali od Like do Ina in od bavarskih Alp do Donave. To novo provincijo pa so zedinili z Recižo in jo pozneje „Rhaetia secunda“ imenovali, med tem, ko se je južna, gorata dežela „Rhaetia prima“ zvala. Znamenita mesta za časa Rimljanov so bila: Brigantia (Bregenca pri Bodenskem jezeru), Veldidena (Vilten pri Inspruku), Tridentum (Trient na Adiži), Augusta Vindelicorum (Augsburg), Artobriga (Regina castra, Rezen, Regensburg), Serviodurum (Straubing), Bojodurum (Castra batava, Pasov). — Od Panonije proti vzhodu je ležala rimska provincija Dacija,**) ktera je obsegala vzhodno Ogersko, Erdeljsko, Valahijo, zahodno Moldavo in Bukovino. Na južnej strani Panonije pa so se sprostirale sledeče provincije: Dalmacija, najjužnejši del Ilirije, Liburnija, zahodni del Hrvatije in severni del današnje Dalmacije, Japidija, med rekama Arzižo in Tedanijo (Zermagna). — Med deželami na severnej strani Donave, ki spadajo dandanes k naši domovini, je posebno znamenita Češka, ki je bila po pregnanji Bojev del markomanske države, ktera se je tudi čez Moravsko in Šlezko (domovino Kvadov in Ligijev) razprostirala.

Da so osvojene dežele lože ohranili in je porimčili, posluševali so se Rimljanje teh-le sredstev: Narejali so iz njih rimske provincije, ter jim dajali rimsko upravo; napravljali so velike ceste in mostove za vojaške in kupčijske potrebe; praznili so te dežele s tem, da so vso za orožje sposobno mladež izbirali, ter jo v daljnih deželah v rimske legije vrstevali. Vstanovili so dalje več novih mest z močnimi posadami, ki so kot bivališča naj viših gosposk razširjale rimsko omiko po celej deželi.

Preseljevanje narodov.

Rimljanje so skušali svojo oblast tudi onostran Donave in Rena razširiti, pa prišli so tu z do tedaj še malo znanim narodom — z germanskim v sovražno dotiko. Poznali so je Rimljanje uže za časa Cimbrov in Tevtonov (l. 113—101.) in poslej so se rimski cesarji (Avgust, Tiberij, Mark Avrelij 167—180., p. Kr.) mnogo z njimi (zlasti z Markomani in Kvadi) bojevali. Vstanovitev daške provincije je germanska plemena tako rekoč iz spanja predramila, da so za svoj obstanek jela skrbeti. In da bi se Rimljanom lože v bran stavili ali je celó vkrotili, sklepali so Germani med seboj velike zaveze, ter odslej neprestano za-

*) Nekteri preiskovalci hočejo dokazati, da so tudi Vindelčani bili Slovani, ne pa Kelte.

***) Napadal jo je uže Domitian (okolo l. 89 pr. Kr.), podvrgel pa stoprv Trajan (101—106.).

ganjali se na meje rimske države. Zlasti tri germanske zaveze so se protivile našim deželam: Alemanni napadali so Vindelicio in Recijo, Markomani in druga sorodna plemena prihruli so v Noriko in Panonijo, in Gotje, naseljeni ob dolenjej Donavi in na severnej strani Črnega morja, pretili so Daciji in Meziji, dokler jim nij cesar Avrelijan prepustil Dacije (l. 275.), ter se umaknil na južno bregovje reke Donave.

Leta 375. po Kr. so pridrli iz osrednje Azije divji Huni v Evropo in vzročili silno gibanje med narodi, katero „preseljevanje narodov“ imenujemo. Podjarmili so si skoro vse narode, ki so jim na pot prišli in se naselili slednjič v nižinah ob Donavi, Tisi in Dněstru. Zapadni Gotje pobegnili so pred divjim sovražnikom v rimsko državo, ali zelo tlačeni od pohlepniških rimskih cesarskih namestnikov prijeli so za orožje, ter (l. 378.) premagali cesarja Valens-a pri Drenopolji. Sicer je je bil Valensov naslednik, Teodozij I. ukrotil, toda po njegovej smrti vzdignili so se pod vodstvom izvrstnega Alariha, polastili se skoro cele Italije, ter za nekoliko časa tudi pridobili Noriko in Panonijo. Po odhodu zapadnih Gotov prišli ste obe provinciji zopet pod rimsko oblast, dokler se Panonije nijso polastili divji Huni (l. 450.).

Naj bolj strahoviti bili so Huni pod svojim kraljem Atilo, (l. 443—453.), kterega so Germani Godegisel (= šibo božjo) imenovali. Z namenom, podjarmiti si rimsko državo napadel je Atila naj prvo Vzhodno-Rimsko, ter prisilil cesarja Teodozija II., da mu je deželo na desnem obrežji dolenje Donave odstopil.

Leta 451. pa se je vzdignil proti zahodno-rimskej državi. Divje hunske čete so zapustile Panonijo, ter se ob desnem obrežji donavskem podale preko Norike in Vindelicije v Galijo. Kamor so prišle, pokončale in razdjale so vse, tako da je nastal znani prigovor: „Kamor je stopila hunska peta, nij je rastle trave več“. Pa po strašnej bitki na katalunškem polji (pri Chalons-sur-Marne) se je moral Atila v Panonijo vrniti, kjer se je zdaj na vojsko z Italijo pripravljal, katero je v pomladi l. 452. pričel. Ko je bil pokončal in vpepelil krasni Oglej, napotil se je proti Rimu, kterega je le papež Leon I. s svojim krepkim postopanjem obvaroval iste osode. Ko je pa Atila uže prihodno leto nagle smrti umrl, razpadla je hunska oblast in v bitki ob Netadu (l. 455.) osvobodili so se zatirani germanski in slovanski narodi barbarskega jarma. Mali ostanki Hunov vrnili so se v Azijo, od koder so pa pozneje s sorodnimi Bolgari in Öbri (Avari) zopet nazaj prišli.

Po zapuščenih hunskih deželah so se zdaj naselila razna germanska plemena. Deželo med Tiso, Donavo in Karpati so posedli Gepidi, pokrajino od Sirmija do Vindobone (Dunaja)

in od dalmatinskega obrežja do Donave pa Vzhodni-Gotje. Na severnem obrežji Donave so nastopili poleg Kvadov Rugiji in Heruli, ki so odsihdob rimsko provincijo Noriko neprestano napadali.

Stan podonavskih dežel je bil po odhodu Hunov sploh jako žalosten. Rimljanje so tu le še po imenu vladali in mejna mesta od rimskih cesarjev zapuščena morala so se sama v bran stavljati barbarom. Ubogih prebivalcev pa, s katerimi so barbari jako ljuto in nečloveško ravnali, čakala je le trda sužnost ali pa smrt in polastila se jih je splošna obupnost.

O tem času je v stari Noriki nastopil mož, ki se po pravici imenuje apostol avstrijski — sveti Severin. Živopis tega moža, ktereга je spisal njegov učenec Evgipij, nam na tanko pojasnuje položaj te nesrečne dežele. Prišel je kmalo po Atilovej smrti, okolo leta 454. iz jutrove dežele, ter se naselil v Asturi, malem mestici v pobrežnej Noriki, na katero so barbari baš hudo pritiskali. Polajševal je stan ubogih prebivalcev na razne načine; preskrboval jim je hrano in obleko, ter je k pogumu spodbujal, da so se krepko v bran stavili svojim sovražnikom. Barbarske kralje je pa s svojo mogočno besedo često tako omečil, da so jeli bolj človeško ravnati s premaganci. Sveti Severin je bil s kratka varuh deželi, rešitelj zatiranim, oče ubogim, učitelj in vodnik vsem po resnici hrepenecim. Njegove izreke so imeli narodi in knezi za zanesljive. Prišel je k njemu nekdaž Odoaker, vojvoda Herulov, mlad mož visoke rasti, da bi se z njim posvetoval. Severin ga blagoslovi in mu prorokuje, da si bo podjarmil veliko deželo in postal mogočen kralj, kar se je malo potem tudi vresničilo. — Vstanovil je sv. Severin tudi samostan Heiligenstadt za mnihe, živeče po njegovem redu; ti so njegovo delo nadaljevali in krščanstvo razširjali po naših deželah.

Med tem so se godile znamenite reči, ktere so spremljale propad zapadno-rimske države. Rugije, ki so se bili polastili Norike, premagal in izpodrinil je Odoaker, knez herulski, ki je tudi zapadno-rimsko državo razrušil, ter se imenoval kralja nemških narodov v Italiji (l. 476). Tega pa je izpodrinil Teodorik Veliki, kralj Vzhodnih-Gotov, ki je s svojimi podložnimi zapustil Panonijo in Mezijo, ter se v Italiji naselil. Tukaj je vstanovil veliko vzhodno-gotsko državo, h ktereј so brž ko ne tudi južni deli Panonije in Norike spadali. Na mesto Rugijev pa so pridrli v pobrežno Noriko Longobardi, katerim je Justinijan, car vzhodno-rimski, po razpadu vzhodno-gotske države tudi Panonijo odkazal. Tukaj pa so prišli v sovražno dotiko s svojimi sosedi Gepidi, ktere so končno premagali. Toda uže prihodno leto so zapustili tudi Longobardi omenjene pokrajine, ter se podali v Italijo (l. 568), kjer so si novo

državo vstanovili. Panonijo pa so morali prepustiti Obróm, svojim zaveznikom v vojski z Gepidi. Bili so to konjiški in pastirski narod turško-finskega rodú, ki je čez 200 let nad vsemi sosednimi narodi, od Aniže do nekdanje Dacije, strahovito gospodoval. Po velikej izgubi pri oblegi mesta Carigrada jela je njih oblast propadati in kmalo so se morali umakniti drugemu evropskemu narodu, — Slovanom.

Preseljevanje Slovanov.

Ko je po preselitvi Longobardov v Italijo nehalo več ko šeststoletno preseljevanje germanskih plemen po deželah današnje avstrijsko-ogerske monarhije, kakor tudi po drugih deželah evropskih, naselila so se v zapuščenih pokrajinah razna slovanska plemena. Do tedaj so živela največim onostran Karpatov v odprtih pokrajinah današnje Poljske in v sredi veliko-ruske carevine. Pečala so se že od pradavna s poljedelstvom in z drugimi mirnimi opravili, ter živela po vaséh, pa tudi po vtrjenih mestih, ktera so jim bila o vojskinem času v zavetje in bran. Kakor drugi narodje evropski razpadali so tudi Slovani v več manjših plemen (v županije), ki so bila zopet pod skupnim knezom v jeden narod združena. Med drugim in šestim stoletjem po Kr. so poselili celi vzhodni del današnje severne Nemčije do Labe in Zale, veči del avstrijskih dežel in večino evropskih pokrajin vzhodno-rimske države.

Med deželami današnje avstrijske carevine je bila Galicija uže od pradavna od Slovanov naseljena. Gorati del te dežele na pobočji Karpatov se je nekdanj imenoval Velika-Hrvatija in bolj severne odprte pokrajine Velika ali Bela-Srbija.

Iz Velike-Hrvatije so se brž ko ne Čehi v drugej polovici petega stoletja preselili v nekdanjo Bohemijo (domovino starih Bojev), malo potem, ko so bili Markomani zapustili to deželo. Za njim so prišli Moravci in posedli po odhodu Herulov in poslej Longobardov, Moravsko, Slovaško na Ogerskem in Dolenjo-Avstrijo do Donave. Drugi slovanski narodje, predniki današnjih južnih Slovanov, so pa pridrli iz ruskih step, ter se naselili v pokrajinah na jugo-zahodnej strani Donave. Tako Slovenci ob dolenjej Donavi, ob Dravi, Savi in Soči, potem Hrvatje in Srbi v današnjeji Hrvaciji, Srbiji in Dalmaciji.

Kralj Samo.

Dolgo časa so zdihovali Slovani pod strašnim jarmom obrovskim, dokler jih nij neki Samo, izvrsten vojskovod, trde sužnosti otel (od l. 623.), ter jih zedinil v veliko in mogočno državo, katero je slavno vladal 35 let (627—662.).

Vendar nahajamo tako malo gotovih poročil v sočasnih virih, da še o obsegu Samove oblasti nič zanesljivega ne vemo. Večina zgodovinarjev, na čelu jim slavni Palacký, ima Sama za severnega Slovana in trdi, da je jedro njegove države bilo Česko in da oblast njegova nij segala čez Donavo in čez Alpe. Drugi učenjaki pa so tega mnenja, da je bil Samo korotanski Slovenec, ter da se je država njegova vstanovila na Slovenskem in še le potem tudi čez Donavo se razširjala. — Brž ko ne je Samo v istini severni Slovan, ki je najpreje osvobodil Čehe in Moravce, ter v teh pokrajinah osnoval slovansko državo; ali tudi korotanski Slovani otresli so takrat obrovski jarm in Samova država obsegala je tedaj združena slovanska plemena na severu in na jugu od Donave.

Novo vstanovljeno državo branil je Samo tudi proti frankovskemu kralju Dagobertu, katerega je l. 630. pri Vogatisburgu (leži?) popolnem premagal.

Po Samovej smrti (l. 662) razpadla je velika država zopet v več majhnih kneževin s posebnimi knezi. Tako je vladal na Českem neki Krok in po njegovej smrti Libuša, njegova hči, kakor se pripoveduje, jako učena, bistroumna in duhovita kneginja, zaročena s Přemislom, od kterega se odvaaja dinastija Přemislíčev na Českem. Druga knežja rodovina je vladala Moravce na Moravskem, Avstrijskem in Ogerskem; druga zopet vse korotanske Slovyane.

Srbi in Hrvatje.

Samo je porabil za slovansko ustajo zoper Obre jako ugoden slučaj: da so bili Obri ravno takrat v hudem boji z vzhodno-rimsko državo. Leta 626. so v zvezi s perzijskim kraljem Kozroom oblegli Carigrad, pa hrabri car Heraklij je je srečno odbil. Ko se je pa pozneje bojeval s Perzijani in Saraceni v Aziji, porabili so Obri to priliko, ter so se Dalmacije polastili. (l. 630.). Osoda Dalmatincev je bila strašna; Obri so jim razrušili starodavna mesta (tako Salono), prebivalce pa deloma pomorili, deloma iz dežele prognali. Da bi se teh divjih in grozovitih sovražnikov iznebil, pokliče zdaj Heraklij Slovyane, namreč Srbe in Hrvatje, iz zakarpatskih pokrajin („Bele-Hrvatije“) na pomoč. Po pogodbi, katero je ž njimi sklenil, izročil jim je vse od Obrov posedene pokrajine v prebivališča, toda pod bizantinsko vrhovno oblastjo. Slovyani so zdaj z vso močjo pridrli, odvzeli Obrom te dežele, ter vstanovili iz njih tri kneževine: srbsko, ki je obsegala današnjo Srbijo in Bosno, dalmatinsko-hrvatsko v Dalmaciji in velikem delu današnjega hrvatskega Primorja, in panonsko-hrvatsko (posavsko) med Dravo in Savo v Hrvaciji in Slavoniji. A grški carji

nijso dolgo teh kneževin nadvladali, samo nekoliko znamenitih mest, kakor Jadera (Zader), Spljet in Ragusium (Dubrovnik) in nekoliko otokov ohranili so si še dolgo časa.

Ob istem času, kakor Čehi in drugi Slovani, vzdignili so se tudi Bolgari, iz prva Obrom soroden narod, ki si je del južnih Slovanov v bizantinskeji državi podvrgei, se med njimi naselil, in s časom slovanskega jezika in slovanskih običajev poprijel, s kratka popolnem se poslovanii. V zvezi s Slovani so ustanovili Bolgari bolgarsko državo med dolenjo Donavo in Balkanom, ki je bila Obrom jako sovražna.

Bavarci in Franki.

Čim bolj so Obri propadali, tim bolj so se povzdigovali njih zahodni sosedje, Bavarci.

Gledé na izvir bavarskega plemena so učenjaki raznih mislij. Starejši (na pr. Pallhausen) odrekali so jim nemško prvotno narodnost, ter so je imeli za potomce keltskih Bojev, ki so bili stoprv v srednjem veku ponemčeni. Tudi Sembera je ima za zarojence starih Bojev, kteri so pa po njegovem menenji čisto slovansko pleme bili. Ali jezikoslovne preiskave so dokazale nemško prvotnost Bavarcov, bodi-si, da so izvirali od raznih gotskih plemen (od Rugijev, Herulov, Skirov), kakor Müllenhof trdi, bodi-si, da so potomei Markomanov, kakor Zeus, ali Kvadov, kakor Quitzmänn pravi.

Pod tem imenom so bili nastopili v zgodovini leta 590. in sicer ne samo na današnjem Bavarskem, ampak tudi na Tirolskem in v Gorenjej-Avstriji (tje do Aniže), kjer so se mnogo bojevali s Slovenci in Obri. Posebno hudi sovražniki bili so Bavarci Slovincem, pradedom našim. Bili bi je radi v zvezi s Franki iz njihovih sedežev dalje proti vzhodu izrinili ali pa popolnem potokli in ugonobili. Na čelu je stal Bavarcem vojvoda agilofingovskega rodu, ki je bil nekoliko zavisen od frankovskih kraljev. Izmed teh bavarskih vojvod naj navedemo vojvodo Tesla I. (Tasila), ki je dvakrat — leta 595. in 596. — roparski napadel naše slovenske dežele. Prvič je bil srečen, v drugo pa so se Slovenci zedinili z Obri, ter popolnem potokli bavarsko vojsko. Nič manj sovražen nij bil našim pradedom Teslov sin in naslednik Garibald II., ki je tudi pogostoma napadal Slovence in grozovito razsajal po njihovej zemlji.

Ko so frankovski kralji iz rodovine merovingovske čim dalje bolj propadali, pridobili so si Bavarci kmalo popolno samostalnost. Posebno znamenita pa je bila vlada vojvode Teoda, (okolo l. 700.), ki je Bavarce osvobodil in krščanstvo v svojej deželi vpeljal. Sveti Rupert, škof vormski, je ustanovil vladikovino Solnogradsko (l. 696.) kot cerkveno središče, sveti Emeran iz Poitiers-a drugo v Ratisboni in sveti Korbinjan tretjo v Brizingu. Popolnem vredil pa je cerkvene

razmere stoprv sv. Bonifacij (l. 739.), ki je vse te vladikovine podredil nadškofiji mogunstki.

Ko so se pa Franki za časa hrabrega Karla Martela iz nova bili povzdignili, izgubili so Bavarci zopet svojo samostalnost.

Martelov sin in naslednik Pipin je premagal Odila, vojvodo bavarskega, ter ga prisilil, mu skoro celo severno Podonavje odstopiti. In ko je bil Odilo umrl (l. 748.), zapustivši nedoraslega sina Tesla, prevzel je Pipin (poslej frankovski kralj) s svojo sestro Hiltrudo, materjo mladega Tesla, namestno vladarstvo.

Tesel, ki je bil na kraljevem dvoru odgojen, dobil je Bavarsko stoprv l. 757., ko je bil prisegel podložen biti kralju frankovskemu, pa že leta 763. se je skušal osvoboditi, ter je z Longobardi zvezo sklenil. Cerkvene oblastnike pa si je Tesel pridobil s pobožnimi vstanovami, med katerimi naj se imenujeta samostana Kremsmünster in Innichen. Hotel si je vlado tudi s tem vtrditi, da je razširil bavarsko oblast čez korotanske Slovence, ki so potrebovali njegove pomoči proti sili obrovskaj.

Ko so namreč l. 738. Obri s tako ogromno vojsko pritiskali na naše očete, da jim ti niso sami mogli kos biti, obrnil se je Borut, prvi nam po imenu znani korotanski vojvoda, do Bavarov, ter je prosil pomoči proti Obrom. Bavarski vojvoda Odilo res pride Slovencem na pomoč in potolče ropajoče Obre, pa za plačilo morali se naši predniki zopet priznati vrhovno oblast bavarsko. V poroštvo zvestobe in vdanosti moral je Borut mnogo talnikov Odilu poslati, med njimi svojega sina Gorazda in bratranca Kajtimara (Hotemara). Ta dva sta bila na bavarskem dvoru v krščanski veri izrejena in sta pozneje kot naslednika Borutoya na vojvodskem prestolu krščanstvo med poganskimi Slovenci razširjala. Še se je ustavljala močna stranka bavarske oblasti in krščanskej veri, ali že okolo l. 772. gospodoval je bavarski vojvoda Tesel po vsej korotanski deželi.

Ko je bil pa Karel Veliki (l. 774.) premagal Longobarde in si s tem pridobil rimskega papeža, ki ga je bil zoper nje na pomoč poklical, izgubil je Tesel glavni podlaga svoje moči. Moral je tedaj l. 781. Karla zopet za svojega kralja izpoznati in mu več talnikov dati. Ko se je bil pa za časa saksonskih vojsk iz nova odtegnil frankovske oblasti in malo potem celó Obre, odvečne sovražnike Nemcev na pomoč poklical, ga je Karel brez težave v Ingelheimu odstavil in v samostan poslal (l. 788.), kajti celó njegovi podložniki mu niso mogli odpustiti, da je divje čete v deželo privabil. Bavarsko pa, ki je tako izgubilo svojo samostalnost, je razdelil Karel Veliki po svojeji navadi v okrajine (Gau), ter je posebnim grofom v oskrbovanje izročil. S tem, da si je podvrigel Karel Bavarsko, razširil je svojo oblast tudi nad korotanske Slovence, katerim je pa brž ko ne pustil lastne župane z oblastjo nemških okrajnih grofov (Gaugrafen). Svojega svaka Gerolda je postavil za svojega namestnika na Bavarskem in Koroškem. — Pipin, sin Karla Veli-

kega, je napadel leta 788. tudi sosednje Hrvate, ter jim naložil letno dačo.

Obre, ki so Teslu prepozno na pomoč prišli, vkrotili so frankovski kraljevi poslanci (missi regii) v Furlaniji in pri Ipuši (l. 788.). Leta 790. se je pa začela velika vničevalna obrovška vojska, ki se je končala (l. 799.) s propadom obrovške oblasti. Začel je bil to vojsko Karel Veliki osebno (l. 791.), Erih, grof furlanski jo je pa srečno nadaljeval; ko je bil namreč Obrom vzel glavni ostrog (Ring) med Donavo in Tiso (l. 795.), morali so se kmalo Pipinu vdati (l. 796.). Premagani Obri so se zdaj deloma v Bolgarijo preselili, deloma pa so v Panoniji ostali. Sredi 9. stoletja so pa popolnem izginili. V zapuščene dežele obrovške je naselil Karel Veliki deloma Nemce z Bavarskega, veči del pa moravske Slované (Slovake), ki so se v pokrajinah jim odločenih pod svojimi župani vselili in zemljo obdelovali. Tako so tudi Bolgari preselili mnogo Slovanov iz bizantinske carevine na vzhodno Ogersko. Dežela na desnem obrežji donavskem je dobila zopet svoje staro ime, Panonija. Dolenjo Avstrijo pa je zedinil Karel Veliki z Bavarskim. Toda že po smrti Geroldovej — ta je padel l. 799. v nekej bitki z Obri, ki so se bili z nova vzdignili — ločil je Karel Veliki mejno deželo obrovsko od Bavarske in jej postavil posebnega mejnega grofa s sedežem v Lorhu, ki je gospodoval nad deželo od Anize do tje, kjer se Drava izliva v Donavo, in nad Karantanijo (Korotanom), to je današnje Štirsko — razven celjske okrajine — in Koroško. Vsa ta oblastnija se je imenovala zdaj obrovška, zdaj panonska, zdaj vzhodna mejna dežela, vendar se imena posameznih delov: „Karantanija“, „Panonija“, „Avarija“ niso popolnem izgubila. Ta vzhodna mejna dežela (vstanovljena okolo l. 800.) mora se pa dobro ločiti od pozneje vstanovljene Vzhodne krajine („Ostmark“-e), ki je bila le zahodni del te dežele. — Mejna grofija Furlanska pa je obsegala poleg Furlanije dežele med Dravo, Savo in Donavo, tedaj južno Štajarsko, Kranjsko, Hrvaško in Slavonsko, potem Liburnijo, Istro in del Dalmacije. — V cerkvenem oziru so te dežele spadale k nadškofiji solnogradske in pod patriarhat oglejski. Meja med obema je bila pozneje Drava, vendar je spadal velik del dežele na severnej strani Drave, zlasti Vzhodna krajina in Gorenja Panonija, pod škofijo pasovsko. Arn o, škof solnogradski (od l. 798. nadškof), in Pavlin, patriarh oglejski, sta se med škofi posebno odlikovala, ter si veliko zaslug za razširjenje krščanstva med poganskimi Obri in Slovani pridobila.

Slovanske države.

Ko je po Karlovej smrti karolingovska oblast bolj in bolj propadala, povzdigovali so se v vzhodnih pokrajinah velike

države slovanski narodje. Naj prvo so se poslužili homatij v frankovski državi panonski Hrvatje med Dravo in Savo, ter se pod vodstvom vrlega kneza Ljudevita podpirani od kranjskih in koroških Slovencev in od Srbov vzdignili zoper vedno hujše tlačenje in zatiranje furlanskih grofov. Pa Ljudevit je bil premagan in od svojega rojaka Ljudomisla, dalmatinsko-hrvaškega kneza, ki se je hotel prikupiti nemškemu cesarju, zavratno umorjen. Strašno so zdaj divjali Franki po deželi, ter samovoljno postavljali in odstavljali kneze. Ko so pa jeli svojo oblast razprostrirati tudi črez bolgarsko mejo, prišli so v sovrážno dotiko z Bolgari, ki so si vzhodni del Hrvatije (Srem in del Slavonije) podjarmili in po celej Panoniji hudo razgrajali. Ob enem so se vzdignili tudi Hrvatje, so svoje Frankom vdane kneze pomorili in se po mnogoletnem strašnem boju zopet osvobodili. Hrvatski kneževini (dalmatinska in posavska) ste se zdaj zedinili in Porin je bil nju prvi skupni knez.

Bolj znameniti ste bili dve drugi slovanski državi, namreč Slovaška v Dolenjej-Panoniji in Velika-Moravska. Vrhovno oblast je imela Velika-Moravska. Ker se je pa Pribina, knez slovaški, hotel iznebiti vrhovne oblasti moravske, napadel ga je Mojmir, knez moravski, ter ga je premagal in iz njegove kneževine prognal (838. l.). Prognani knez pribeži k Ljudevitu Nemškemu, ter se pokristjani. Ta ga prijateljsko izprejme in mu podeli lepo pokrajino ob Szali (dotoku Blatnega jezera) kot lastno kneževino. Pribina je vstanovil tu krasno mesto Mosaburg-Szalavar in razprostiral svojo oblast po Dolenjej-Panoniji. Naslednik mu je bil sin Kocelj (l. 860.), pod katerim je grški misijonar Metodij v deželo prišel, krščanstvo razširjal, ter slovanske cerkvene obrede in glagolitsko pisavo vpeljal. Po Kocljeveji smrti (l. 873.) pa je pripadla ta dežela Veliko-Moravskej. *)

Prvi knez veliko-moravski je bil Mojmir, ktereja je Ljudevit Nemški napadel, premagal in odstavil (l. 846.). Na njegovo mesto je postavil Rastislava, ki je moral vrhovno oblast nemškega kralja priznati. Pa pri tej volitvi se je Ljudevit jako

*) Pod tem imenom so bile v raznih časih zapopadene razne dežele. Za časa svoje največe obširnosti pod Svetopolkom je obsegala ta država celo današnje Moravsko z delom Avstrije in slovanske pokrajine na severnem Ogerskem, od tam, kjer se Morava izliva v Donavo do reke Torise in na jugu do Matre in do Vačova (Waitzen). V daljnem pomenu so spadale k Velikej Moravi tudi dežele Česka, Mišnje, Lužice, kos Šlezke in Male-Poljske, ki so imele sicer svoje lastne kneze, pa so priznavale vrhovno oblast moravsko. Gledé na njeno lego na obeh straneh Donave imenovala se je ta država v dvojnikovej obliki „Moravě“, in gledé na bolgarsko Moravo, na južnem Ogerskem in v današnji Srbiji „višnji Morave“ (gorenji Moravi) ali tudi „višni Morava“ (gorenja Morava).

prevaril. Rastislav je porabil razprtije v kraljevej rodbini med Ljudevitom in njegovim sinom Karlmanom v razširjenje in vtrjenje svoje oblasti, zlasti, ko je bil Karlman celó zavezo ž njim sklenil. Da bi svojo državo tudi v cerkvenem oziru ločil od Nemčije, izprosil si je od bizantinskega cara Mihela izvrstna misijonarja, Konstantina (Kirila) in Metodija, ktera se po pravici slovanska apostola imenujeta (863. l.). Sostavila sta novo, slovansko azbuko, predstavila sveto pismo v slovanski jezik, ter razširjala in vtrjevala krščanstvo po Moravskem in po drugih deželah slovanskih. Dosihdob je spadalo Moravsko (s Panonijo vred) v cerkvenem oziru pod nadškofijo Solnogradsko in škofijo Pasovsko; ker ste pa bili te vladikovini preobširni, izpolnil je papež Hadrijan II. Rastislavu željo, ter ukazal za Moravsko in Panonijo posebno nadškofijo vstanoviti (871. l.), Metodija pa je posvetil za prvega nadškofa moravskega (panonskega).

Dolgo se je kralj Ljudevit nemški brezvspešno bojeval z Rastislavom. Slednjič pa je Rastislava njegov strijčnik Svetopolk (Svatopluk) izdajalski vlovil, ter Ljudevitu izročil (l. 870.), ki ga je dal oslepiti in v zapor djati. Malo potem pa je pridrl Karlman na Moravsko in postavil tej deželi mejna grofa Viljema in Engiskalka za oskrbnika, ki sta nedolgo potem tudi Svetopolka vlovila, ter ga Karlmanu izročila. Nemški škofje pa, ki so Metodija zbog vstanovitve moravske nadškofije in vpejljave slovanskih obredov s posebno slovansko (glagolitsko) pisavo hudo črtili, porabili so to priliko, vlovili Metodija, ter ga iz dežele odpeljali. Pa kakor jeden mož vzdigne se zdaj ves narod moravski zoper svojega tlačitelja, branit svetih pravic drage mu domovine (l. 871.). Karlman, ne vedoč drugači si pomagati, izpusti Svetopolka iz ječe, ter ga postavi za kneza moravskega. Vendar mu mora ta pred svojim odhodom zvestobo priseči. Pa Svetopolk, prišedši na domača tla, dá spremljajoče ga bavarske vojake zvijačno zajeti in pomoriti, sebe pa na moravski prestol povzdigniti. Tudi mejna grofa Viljem in Engiskalk sta padla v tem boju. Svetopolk se je zdaj v zvezi s českim vojvodom Bořivojem (l. 872.) tako krepko v bran stavil nemškemu kralju, da je moral ta končno ž njim mir skleniti in nezavisnost Moravskega od Nemčije slovesno priznati (v Forchheimu l. 874.). Odsihmal si je Svetopolk na vso moč prizadeval, vstanoviti veliko državo slovansko.

Ko je bil Svetopolk po Kocljevej smrti zedinil Pribinovo deželo z Moravskim, sklenil je tudi ozko zvezo s Českim, vsled ktere je prišla ta dežela pod moravsko vrhovno oblast. Svojo nezavisnost od Frankov pa je hotel vtrditi z vstanovitvijo narodne cerkve moravske, ktereje je grškega mniha Metodija na čelo postavil, ko so ga bili nemški škofje po mnogokratnem ukazu papeža Ivana VIII. iz zapora izpustili. Toda nemška du-

hovščina je Metodija neprestano črtila in obrekovala, — po njegovej smrti pa se jej je celó posrečilo, vse slovanske duhovnike pregnati, ter je z nemškimi nadomestiti (l. 886.). Ko se je jel Svetopolk tudi v notranje zadeve vzhodno-frankovske države mešati, nastala je med njim in Arnulfom, poznejšim kraljem frankovskim, vojska, ki je do Svetopolkove smrti trajala. — Vsled razprtij med njegovima sinoma pa je po Svetopolkovej smrti moravska država bolj in bolj propadala, dokler je nijso slednjič Madjarji podjarmili (l. 905. in 906.).

Madjarji.

Madjarji, divji konjiški narod finsko-tartarskega rodu, so zapustili v začetku 9. stoletja svojo altajsko pradomovino v osrednji Aziji, ter se naselili v deželi sorodnih Kazarov med Uralom in Donom. Kazarski glavar (Chagan) jim je dal Arpada za voditelja, ki jih je v sredi 9. stoletja peljal v pokrajine ob dolenji Donavi, v današnje Moldavo in Besarabijo. Tukaj so se jih posluževali Bizantinci v bojih z Bolgari, pa o priliki, ko so baš na bojišči bili, vojskujoči se za svoje zaveznike, zedinili so se Bolgari s Pečenegi, napadli njih nezavarovano deželo, ter se je polastili. Madjarji so si morali tedaj nove domovine iskati in našli so jo v nižinah ob srednji Donavi in Tisi.

Zdaj pa se jih je posluževal Arnulf, kralj nemški, v bojih s Svetopolkom, kar so pa morali Nemci kmalo obžalovati. Ko so bili namreč Madjarji Veliko-Moravsko podjarmili (l. 905.), jela jih je tudi mikati lepa in bogata Nemčija. Zgodilo se je tedaj, da so po Arnulfovej smrti, za časa Ljudevita Otročjega, pridrli skozi Dolenjo-Avstrijo na Bavarsko (l. 900.), oplenili deželo, razdjali cerkve in mnogo ljudij v sužnost odpeljali. Ljutpolda, vojvodo Bavarskega, ki se jim je bil v bran postavil, premagali so leta 907. tako odločno, da jim nij le Vzhodna krajina prišla v oblast, temveč da so odsihmal divje madjarske čete brez ovire razgrajale tudi po Nemčiji in Italiji. Za kralja Henrika I. pa so Nemci zopet se okrepčali in te čete čestokrat določno pobili, toda stoprv nemški cesar Oton I. jih je v odločilnej bitki ob Liku pri Avgsburgu (l. 955.) tako popolnem potolkel, da se nijso odsihmal več upali napadati in nadlegovati bližnjih dežel.

Ponovitev Vzhodne - pokrajine.

Da bi Nemčijo madjarskih napadov ubranil, ponovi zdaj Oton I. uže od Karla Velikega (proti Obrom) vstanovljeno Vzhodno-krajino (marko), ter jo izroči posebnemu mejnemu

grofu, Burkardu (ok. l. 970.). Cela krajina, začetek sedanje velike države avstrijske, je obsegala komaj kakih 40 milj. Naslednik Otona I., Oton II., je podelil to krajino grofu Leopoldu iz imenitne rodovine babenbergovske, da bi na ta način zmanjšal oblast bavarske vojvodine, katero mu je bila zelo nevarna, kakor kaže njegov boj s Henrikom bavarskim (l. 976). (Pripovedka o ulomljenem loku.)

Baš tisti čas je zedinil nemški cesar današnje dežele Štirsko, Koroško, Kranjsko in Primorsko v jedno samo vojvodstvo — Koroško, katero pa je razpadlo na več manjših okrajin s posebnimi grofi. Še enkrat, od l. 989 — l. 995. bilo je Koroško zedinjeno z bavarsko vojvodino, ali po smrti bavarskega Henrika († 995. l.) bilo je definitivno ločeno od Bavarskega.

II. Doba.

Vlada Babenbergovcev in medvladje do nastopa vladarske rodovine habsburgovske. (976.—1282. l.)

V današnjem bavarskem kraljestvu, blizu tam, kjer se Reznica v Men izliva, vzdigujejo se častitljive razvaline babenberškega (Starega-) gradu, dedine onih grofovskih Babenbergovcev, ki so 270 let (976—1246) preslavno vladali Avstrijo. Kakor je bil pa v drugih vojvodstvih, kjer so bile krajine ali mejne grofije (marke, marchiae od lat. marca, slov. meja) vstanovljene, mejni grof vojvodi podrejen, tako so bili tudi Babenbergovci nekoliko zavisni od bavarskih vojvod. Mejnim grofom je bila naloga, braniti meje nemške države sovražnih napadov. Uže njih poklic je tedaj zahteval, da so se razločevali od navadnih grofov po svojej večej oblasti. Tako so imeli v brambo dežele svojo lastno vojsko in pravico, mejaške pogodbe sklepati. Avstrijski mejni grofje so si pridobili s časom toliko nenavadnih pravic in cesarskih privilegijev, da so skoro samostalno vladali v svojej grofovini. Celó podedljivo je bilo grofovsko dostojenstvo v rodovini babenbergovske, vsaj dejansko, ker so cesarji vselej dopustili, da je umrlega grofa nasledoval sin ali brat, dasiravno so imeli pravico samovoljno izvoliti naslednika.

Leopold I., Svetli. (976—994.)

Leopold I., Svetli je dobil zraven Vzhodne-krajine tudi Podonavje (okoli Rezna) in „Traungau“ (okrajino ob reki Travni). Dasiravno je bil uže 60 let star, ko je nastopil vlado, vendar

je vkrotil Ogre in si podvrgel njih mejno trdnjavo Melk, kjer je sezidal krasen samostan. Razširil je tudi meje svoje grofovine do Dunajskega lesa. Ko je bil zopet mir dal svojej deželi, jel je tudi skrbeti za izboljšanje notranjega stanu. Poklical je nasel-nike iz Bavarije in Frankonije ter je naselil po zapuščenih me-stih in trgih. Škofom in plemenitnikom je pa dovolil mesta in trge vstanovljati. Požgane vasi je iz nova sezidal ter se na vso moč prizadeval, popolnem propadlu poljedelstvo zopet povzdigniti. Umril je pri svečanosti sv. Kiljana v Virzburgu (10. jun. 994) smrtno ranjen od pšice nekega zaslednika, ki pa nij bila njemu namenjena, ampak njegovemu strijčniku Henriku Schweinfurt-skemu.

Henrik I., Močni. (994—1018.)

Leopolda I. naslednik je bil njegov najstarejši sin Henrik I., ki si je Melk za stolno mesto izvolil. Krepko je branil meje svoje dežele proti napadom Čehov in Moravcev ter si tako pridobil priimek Močnega. Za njega je tudi Vzhodna-krajina ne-koliko narasla, ker mu je nemški cesar Henrik II. podelil po-krajino med Lisingo, Pistingo in Dunajskim lesom. — V nekej listnini cesarja Otona III. iz časa Henrikovega vladarstva (od l. 996.) se nahaja prvikrat ime „Ostirrichi“.

Adalbert I., Zmagoviti (victoriosus). (1018—1056.)

Henriku I. je bil naslednik njegov brat Adalbert I., naj-mlajši sin Leopolda I. Bojeval se je dostikrat s Čehi in Madjari, zlasti v zvezi z nemškimi cesarji. Tako s Konradom II. proti Štefanu (1027 — 1030), in pozneje s Henrikom III. za svojega svaka Petra. Ko so bili namreč Ogrji prognali Petra, nasled-nika Štefana I., pribežal je ta v Vzhodno-krajino k svojemu svaku Adalbertu. Sedaj prihiti nemški cesar Henrik III. ter z Adal-bertovo pomočjo Petrovega naslednika Abota popolnem premaga (1044) in dosedaj neodvisno ogersko državo v nemški fevd spre-mení.

Vžel. 1043 morali so Ogrji celo pokrajino na obeh straneh Donave do Morave in Litave Henriku odstopiti. Iz te vstanoví posebno krajino (marko), ki se starej krajini nasproti Nova-krajina (Neumark) imenuje, ter jo podeli sinu Adalberta I., hrabremu Leopoldu (l. 1043.). Ker je pa Leopold kmalu na to umrl, podelil je cesar Novo-krajino nekemu Sigfridu, uže 1048. leta pa mejnemu grofu Adalbertu. Tako je Vzhodna-krajina zopet precej narasla ter zadobila svojo določeno vzhodno mejo. Adalbert si izvoli Tuln za stolno mesto svoje razširjene dežele.

Dasiravno njegovemu sinu Leopoldu nikdar nij pripadla vlada, vendar ga vvrstujejo nekteri med mejne grofe babenber-

govske, kot Leopolda II. — Ker je starejši sin Adalberta I. še pred svojim očetom umrl, nasledoval ga je mlajši sin

Ernst Hrabri (strenuus). (1056—1075.)

Ernst je bil cesarskej rodovini salskej jako zvest in vdan, zato mu je podelil cesar Henrik IV. mnoga posestva. Bil je mimo Vratislava II., vojvode českega, edini knez, ki je nesrečnemu svojemu cesarju do smrti zvestobo ohranil. Ko so se bili vsi nemški knezi vzdignili zoper svojega vladarja, hitel je Ernst zapuščenemu cesarju na pomoč ter mu pomagal upokoriti uporne Saksonce v bitki ob reki Unstruti (9. junija 1075.). Pa umrl je uže drugi dan za ranami, ktere je dobil v tej bitki (10. junija 1075.).

Leopold II. (III.), Lepi. (1075—1096.)

Za časa njegove vlade je nastal nesrečni prepir med cesarjem Henrikom IV. in papežem Gregorjem VII. zaradi tako zvane investiture, to je zaradi postavljanja škofov in drugih cerkvenih dostojanstvenikov. Podščuvan od Altmana, tedanjega škofa pasovskega, zvestega privrženca Hildebrandovega (Gregorjevega), pristopil je tudi on k papeževej stranki, ki je bila cesarju sovražna. Toda cesar pridere z vojsko v njegovo deželo ter si ga zopet vpokori (l. 1079.). Pa kmalo se spet vzdigne Leopold zoper svojega cesarja, se zaveže z njegovim protikraljem Hermanom luksenburškim ter obleže Avgsburg. Zbog tega ga cesar prekliče in podeli avstrijsko krajino svojemu zvestemu zavezniku Vratislavu II., vojvodi českemu. Ta pridere leta 1082 z veliko vojsko v Vzhodno-krajino ter premaga Leopolda pri Mauersbergu (dan. Mailbergu; 12. maja.). Vendar so Čehi kmalu zapustili avstrijsko deželo in tako si je ohranil Leopold svojo mejno grofijo do svoje smrti (l. 1096, 12. oktobra).

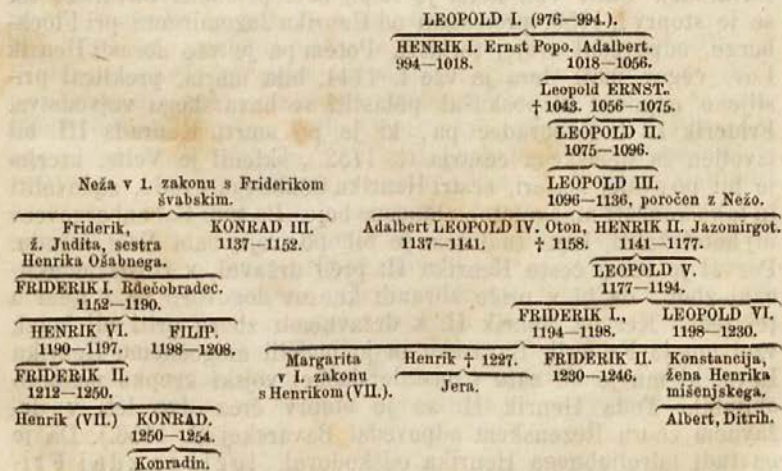
Leopold III. (IV.), Sveti. (1096—1136.)

Ker je Leopold III. svojega očeta brez ovire nasledoval, se dá soditi, da se je oče h koncu svojega življenja s cesarjem Henrikom IV. spravil, ali pa da so mnoga opravila na Nemškem cesarja zadržavala ovirati nasledstvo Leopolda III. v tako važnej krajini nemške države. Leopold je pristopil k Henriku (V.), ko se je bil ta vzdignil zoper svojega očeta ter se zaročil z njegovo sestro Nežo, udovo Friderika hohenstaufskega, vojvode švabskega. Ko je bila s Henrikom V. pomrla cesarska rodovina saljska, ponudili so Leopoldu nemški knezi cesarsko krono, ktere pa nij hotel sprejeti.

V prvo dolžnost si je štel Leopold III. povzdigovati omiko in blagostanje svoje dežele. To je pa mislil naj lože s tem doseči, da je podpiral cerkev s pobožnimi vstanovami. Tako je vstanovil samostan Klosterneuburg in Sveti-križ (Heiligenkreuz), druge uže ustanovljene samostane (Seitensteten, Herzogenburg, Kremsmünster, St. Florijan) pa je bogato obdaril. Sezidal je tudi na onem delu Golovca, ki se še danes Leopoldov hrib po njem imenuje, grad, v katerem je stoloval s svojo ženo Nežo, ki mu je osemnajst otrok porodila. Med temi sta dva sina (toda ne najstarejša), Leopold in Henrik, očeta nasledovala, tretji pa je bil znani nemški letopisec, Oton, škof brizinški (živel 1109—1158.). Prve križanske vojske, ki je ob istem času nastala, vdeležil se sicer Leopold nij osebo, pomnožil pa je navdušena krščanska krdela s 300 vitezi, ktere je celó njegova uže zeló stara mati Ida spremila v Palestino. O njenej daljšej osodi se nič gotovega ne vé; gotovo je le, da se nikdar več nij vrnila v svojo domovino.

Zbog njegovih velikih zaslug za cerkev vvrstil je papež Inocenc VIII. leta 1484. Leopolda med svetnike in še dan današnji ga časté Dolenji-Avstrijanci za svojega deželnega patrona. Po Leopoldovej smrti se je obrnila njegova vdova Neža do cesarja Lotarja II. ter ga prosila, naj bi avstrijsko mejno grofijo njenej rodovini prepustil. Cesar jej prošnjo usliši in izvoli Leopolda IV. — enega iz med mlajših sinov Leopolda III. — za mejnega grofa avstrijskega.

Rodovinsko drevo babenbergovsko:

Leopold IV. (V.), Radodarni. (1137—1141.)

Kaj vgodno je bilo za novega mejnega grofa, da so nemški knezi po smrti Lotarja II. izvolili njegovega po poli brata Konrada frankovskega, iz rodovine hohenstaufske, za kralja nemškega (l. 1138.). Ker se je pa tudi mogočni vojvoda bavarski in saksonski, Henrik Ošabni, iz rodovine velfske, poganjal za nemško krono, nastali so oni hudi boji med Velfi in Hohenstaufi (Guelfi in Ghibellini), ki napolnujejo velik del nemške in laške zgodovine. Ker Henrik Ošabni novega nemškega kralja Konrada III. nij hotel priznati, ga je ta leta 1138. preklical ter mu obe vojvodstvi vzel. Saksonsko je zdaj podelil Albrehtu Medvedu, Bavarsko pa svojemu po poli bratu Leopoldu avstrijskemu. Po smrti Henrikovej (l. 1139.) se je sicer njegov brat Velf vzdignil zoper Leopolda, ter skušal nedoraslemu sinu umrlega, Henriku Levu, zopet pridobiti Bavarsko; pa Konrad hiti svojemu po poli bratu na pomoč, in oba premagata Velfa pri Veinsbergu (l. 1140.). Ko je bil Leopold uže drugo leto (1141.) umrl, nasledoval ga je njegov brat Henrik II., dotedanji posestnik grajščine Medlingske v mejni grofiji avstrijske, in ne dolgo potem tudi v vojvodstvu bavarskem.

Henrik II. Jazomirgot. (1141—1177.).

Da bi si ohranil in zavaroval Bavarsko, zaročil se je Henrik Jazomirgot z Jero, udovo Henrika Ošabnega in materjo Henrika Leva, ki je svojega neodraslega sina pregovorila odpovedati se Bavarskej. Stari Velf hotel je sedaj sebi pridobiti Bavarsko ter se je stoprv l. 1150, premagan od Henrika Jazomirgota pri Flochbergu, odpovedal svojej terjatvi. Potem pa je vže dorasli Henrik Lev, čegar mati Jera je vže l. 1144. bila umrla, preklical prisiljeno odpoved in poskušal polastiti se bavarskega vojvodstva. Friderik I. Rudečbradec pa, ki je po smrti Konrada III. bil izvoljen za nemškega cesarja (l. 1152.), sklenil je Velfe, katerim je bil po svojej materi, sestri Henrika Ošabnega v rodu, zadovoljiti in tako končati mnogoletne zlonosne boje. Pa tudi Babenbergovcev nij hotel žaliti, kajti tudi tem je bil, po svojej babi Neži, v rodu. Pozval je tedaj čisto Henrika II. pred državni, v Goslarju sklicani zbor, da bi v pričo zbranih knezov dogovoril se ž njim o tej reči. Ker pa Henrik II. k državnemu zboru priti nij hotel, vzel mu je Friderik Bavarsko in jo podelil mogočnemu Henriku Levu, ki mu je bil zato v nastalej laškej vojski krepko podporo obljubil. Toda Henrik II. se je stoprv čez dve leti v državnem zboru Rezenskem odpovedal Bavarskej (l. 1156.). Da je pa tudi miroljubnega Henrika odškodoval, ločil je zdaj Fri-

derik I. deželo nad Anizo od Bavarske, ter jo za vselej zedinil z Avstrijo (l. 1156.). Ob enem je pa podelil babenbergovske rodovini tako zvani manjši privilegij*) (privilegium minus), (gl. str. 41.) po katerem so zadobili avstrijski vladarji vojvodski naziv, pravico do dedinskega tudi ženskega nasledstva in razne druge pravice. Henrik II. je bil prvi avstrijski vladar, ki si je Dunaj izvolil za svoje stolno mesto. Tù je sozidal grad in poklical učene škotske mnihe v deželo, da so tudi tukaj, kakor po drugih nemških mestih, povzdigovali znanstveno življenje.

Na strani cesarja Konrada III. se je vdeležil Henrik cele druge križanske vojske, in vrnivši se v svojo domovino živel je še do leta 1177. Umrli je v boju s Čehi vsled nesrečnega padca raz konja, zlomivši si nogo.

Leopold V. (VI.), Krepostni. (1177—1194.).

Velikodušnemu Henriku II. je bil naslednik njegov najstarejši sin Leopold V.; mlajši Henrik pa je dobil medlingsko grajščino za doto. Najvažnejša dogodba, o ktorej nam zgodovina iz časa Leopoldovega vladarstva poroča, je pridobitev Štajerske. Tedanjemu mejnemu grofu štirskemu, Otakarju VIII. (VI.) iz rodovine Traungauske, je bil cesar Friderik Rudečebradec l. 1180. podelil vojvodski naziv. Ker je pa ta vojvoda vsled neozdravljive bolezni hiral in vse upanje izgubil, kakega potomca zapustiti, odstopil je svojo deželo po dedinske pogodbi sorodnemu Leopoldu V., v kar so privolili tudi štajerski stanovi (l. 1186).

Vendar Otakar nij imel pravice, samovlastno zaukazovati s svojo deželo; manjkalo je tedaj k veljavnosti omenjene odstopne pogodbe še potrditve nemškega cesarja.

Eno leto pozneje prišlo je v Evropo žalostno poročilo, da so se mohamedanci zopet polastili Jeruzalema. Zdaj so osnovali prvi glavari kršćanstva novo križansko vojsko, namreč cesar Friderik Rudečebradec, Filip Avgust, kralj francoski in Rihard I., Levosrčni, kralj angleški. Pa tudi Leopold V. se je vdeležil te vojske ter se pri obleganji mesta Accon-a (Ptolomais-a) jako hrabrega skazal. Ko je bilo mesto Accon, zlasti po junaštvu angleškega kralja z naskokom vzeto, izbral si je vojvoda Leopold posebno odlično poslopje v stanovanje ter ukazal na njem razobesiti avstrijsko zastavo. Pa prevzetnega Riharda — tako nam poroča pripovedka — to tako razdraži, da veli zastavo strgati in v blato vreči. Ta čin in pa ošabno obnašanje angleškega kralja sploh razžalilo je junaškega vojvodo tako, da nevtogoma zapusti Palestino ter se vrne v svojo domovino (v jeseni l. 1191.).

*) Tako se imenuje ta privilegij, da se loči od večega pa ponarejenega.

Ne dolgo na to (v pomladi l. 1192.) umrl je Otakar Štirski, in nekaj dni pozneje je cesar Henrik VI. (v Vormsu) Leopoldu V. slovesno podelil izpraznjeni fevd (24. maja l. 1192.). —

Leopold V. je bil nemškemu cesarju zvest in vdan vazal, zato je ta tudi rad dopuščal, da je naraščala njegova moč. Ker je bil Henrik VI. baš tisti čas v velikej nevarnosti, bila mu je Leopoldova vdanost posebno vgodna. Ta cesar je namreč nameraval, Sicilijo z Nemčijo zediniti, in iz cele neizmerne države dedično cesarstvo napraviti. Zoper to nameravanje cesarjevo vzdignili so se zdaj Velfi, Zähringi, mogunski nadškof in drugi nemški knezi. Kakor na Nemškem imel je Henrik svoje zopernike tudi v Italiji, zlasti v Siciliji, kjer je Nemcem sovražno prebivalstvo grofa Tankreta za kralja si izvolilo. Vse te sovražnike Henrika VI. pa je podpiral Rihard Levosrčni, ki je baš tedaj iz Palestine se domov vračal, sklenivši s Saladinom pogodbo. Bila je zato Henriku VI. prva skrb, iznebiti se nevarnega zopernika. Dal je tedaj vse poti zavarovati, po katerih bi se utegnil Rihard v Anglijo vrniti. Najbolj pa sta prežala na-nj avstrijski vojvoda Leopold V. in Majnhard Goriški. Ko je Rihard jadral po Jadranskem morji, zagnal ga je velik vihar na obrežje pri Ogleju, ter ga primoral, po suhem skozi Avstrijo nadaljevati svojo pot. V obleki templjarskega mniha (?) podal se je na Dunaj, pa tu so ga po neprevidnem ravnanju njegovega strežaja v priprostej ostaji zasledili in vlovili. Po kratkem zaporu v Dürenstein-u ga je Leopold izročil Henriku VI., ki ga je tako dolgo (v Trifelsu) vjetega imel, dokler ga niso z veliko odkupščino osvobodili Angleži. Del te odkupščine je odstopil cesar Leopoldu V., kar je bilo uže prej izgovorjeno. Papež Celestin III. se je potezal za angleškega kralja ter od Leopolda zahteval, naj se odpove njemu odmenjenej odkupščini. Ko Leopold tega nij hotel storiti, ga je papež izobčil in stoprv na smrtnej postelji bil je zopet sprejet v katoliško cerkev.

Prevažne pridobitve štajerske dežele Leopold V. nij dolgo užival, kajti uže leta 1194. je pri nekem turniru v Gradcu razkonja padel, si nogo razdrobil in vsled tega umrl.

Uže okolo polovice 10. stoletja nahajamo dve k vojvodinej Koroškej spadajoči mejni grofiji, namreč „dolenjo“ (savinsko, podravsko) in „gorenjo krajino“ (marko). Od polovice 11. stoletja ste za zmerom ločeni od Koroške. V gorenjej krajini, ki je obsegala blizo gorenje Štajersko z delom Avstrije, vladala je grofovsko rodovina Lambach-ovcev in Wels-ovcev. Ko je bila ta z Gottfriedom leta 1055. izmrla, pridobili so si gorenjo grofijo grofje Traungauski, ki so po svojem rodovnem Štirskem gradu (Stiraburg, Steier. na enako imenovanej reki) pozneje tudi celo deželo jeli imenovati „Štirsko“ (Marchia de Styra, Steiermark). Otakar IV. je imel namreč grofinjo iz rodovine Lambach-ovske in Welske za ženo, zato je bil njegov sin Otakar V. dedič Gottfriedov, zadnjega možkega potomca te rodovine. Pod njegovimi nasledniki Otakarjem VI., Leopoldom Hrabrim in zlasti pod Otakarjem VII. se je ta oblast jako

razširila. Otakar VII. je z gorenjo krajino zedinil tudi doleno, ki je obsegala blizu sedanji slovenski Stajer; podedoval jo je l. 1149. po smrti zadnjega mejnega grofa, Guntarja Heunburškega. Pod Otakarjem VIII. je povzdignil cesar Friderik I. celo krajino v vojvodstvo (l. 1180.).

Leopold V. je zapustil dva sina: starejši, Friderik, zbog svojih križanskih vojsk s Saraceni v Španiji in Palestini katoški imenovan, mu je bil naslednik v Avstriji, in mlajši, Leopold, na Štajerskem. Ko je pa bil Friderik leta 1198., iz Palestine se domov vračaje, med potjo umrl, nasledoval ga je njegov brat Leopold v obeh vojvodstvih.

Leopold VI. (VII.), Slavni. (1198—1230.)

Po pravici ga imenuje zgodovina Slavnega, kajti združeval je v sebi vse izvrstne lastnosti svojih prednikov; bil je junak, zveden politikar in človek blagega srca. Doba njegovega vladarstva je ena najsrečnejših v zgodovini avstrijskeje. Skrbel je za notranji blagor svoje države z modrimi postavami; povzdignil kupčijo in obrtnijo; podelil dunajskemu mestu skladno pravico ter posodil dunajskim trgovcem 30.000 mark srebra; olepšal je Dunaj z novimi poslopji, zlasti z novim cesarskim dvorom (zdaj stari dvor) in vstanovil mnogo dobrotnih naprav. Raznim mestom je podelil posebna mestna pravstva, tako Anizi, Kremsu, Dunaju in brž ko ne tudi Dunajskemu Novemu mestu. Po kupčiji in obrtnosti se je tako povzdignilo bogastvo in blagostanje dežele, da so samo Leopoldovi dohodki znašali 60.000 mark srebra na leto. Pospeševal je Leopold tudi pesništvo, zlasti tačas cvetočo lirično poezijo, tako zvani „minnesang.“ Najimennitnejši nemški pesniki tiste dobe, kakor Walter von der Vogelweide, Reinmar von Hagenau, Reinmar von Zweter in drugi so se shajali na slavnem dvoru babenberškem. Tudi svojo oblast je Leopold razširil, in sicer s tem, da je mnogo posestev zlasti na Kranjskem od brizinškega škofa Gerolda (5. aprila 1229.) nakupil, kar je dalo povod temu, da se je pozneje kranjska dežela z Avstrijo zedinila. V zadevah nemške države, ki so bile vsled prepira med Hohenstaufi in Velfi in pozneje med Friderikom II. in papeži jako neugodne, obnašal se je Leopold kaj previdno. Iz prva je vlekel z hohenstaufsko stranko, in je Filipa v boju z njegovim protikraljem Otonom IV. krepko podpiral. Ko je pa bil Filip leta 1208. zavratno umorjen, pristopil je k Otonu IV. ter se ž njim spravil. Da bi se odtegnil novemu prepiru, ki je nastal med Otonom in mladim Hohenstaufom Friderikom II., od nemških knezov na cesarski prestol poklicanim, odpravi se na križansko vojsko z Mauri na Španskem, po dokončaneji vojski pa pristopi k stranki Hohenstaufa, Friderika II. Leta 1217. se je vdeležil Leopold tudi velike (pete) križanske vojske (1217—1222.),

ktero so nemški knezi sami brez pomoči cesarjeve osnovali. On in pa Andraš II., kralj ogerski, sta bila za to vojsko zbrala najizdatnejše moči. Andraš se je moral uže spomladi leta 1218. domov vrniti, Leopold pa je ostal pri križanski armadi ter se je pri obleganji Damiete jako hrabrega skazal (l. 1218.). Pa tudi on je zapustil Egipt prej, nego se je Damieta vdala (l. 1219.). V boju med Friderikom II. in papežem Gregorjem IX., katerega je papež pričel, češ, da Friderik proti svojej obljudi nij hotel osnovati križanske vojske, bil je Leopold posrednik miru. Leta 1229. je šel osebno na Laško in spravil oba nasprotnika v miru, dogovorjenem v San Germanu. Svojo hčer Margarito je zaročil Leopold s cesarjevim sinom Henrikom, kraljem rimskim, kar je sijajnost njegove rodovine še bolj povekšalo. Ker sta starejša sina Leopolda VI. še pred svojim očetom umrla, nasledoval ga je najmlajši sin.

Friderik II., Bojevni. (1230 – 1246.)

Ker se je Friderik II. vse žive dni skoro neprestano s svojimi sovražniki bojeval, zato ga imenuje zgodovina Bojevnega. Bil je sicer jako vroče in nemirne krvi, pa pri tem vendar tako stanovitnega in trdnega značaja, da ga tudi največe nesreče nijso mogle pobiti. Pa kaj še! Baš v nesreči je naj bolj pokazal izvrstne svoje lastnosti.

Kmalu, ko je bil nastopil vlado (l. 1230.), pomnožil je od svojega očeta na Kranjskem nakupljena posestva, in se imenoval „gospoda kranjske dežele“. — Vpokoril si je tudi uporne velikaše svoje države, tako neukretna brata Kuenringa.

Tudi z vnanjimi sovražniki se je moral Friderik mnogo bojevati, namreč z Ogrji in Čehi. Nato se je sprl s cesarjem Friderikom II. ter stopil na stran upornih lombardskih mest, ktera je tudi cesarju sovražni papež na vso moč podpiral. Potem je celó zavezo sklenil s cesarjevim sinom Henrikom, ko se je ta vzdignil zoper svojega očeta. Cesar ga je za tega delj preklical in sosednim knezom, kakor kralju českemu in vojvodi bavarskemu, velel, z vojsko napasti njegovo deželo. Dežela nad Anizo (do Linca) je prišla tako v oblast Otona, vojvode bavarskega, Dunaj pa je cesar Friderik II. povzdignil v svobodno, neposrednje nemškemu cesarju podvrženo mesto ter mu dal posebnega namestnika. Tako je ostalo Frideriku slednjič samo dobro vtrjeno Dunajsko-Novomesto. Pa iz te trdnjave je tako srečno odbijal in napadal svoje sovražnike, da je je končno iz dežele pregnal (l. 1237.). Ta zmaga ga je tako povzdignila, da so se mu odpadle dežele zaporedoma zopet podvrgle; samo Štirsko se mu je še nekaj časa upiralo. Malo potem se je tudi spravil z nemškim

cesarjem, (l. 1240.) kateri ga je zopet slovesno postavil v njegove dežele. Tudi češki kralj Vaclav I. je sklenil mir z vojvodo, ko se je bila vojvodova nečakinja Jera zaročila z Vladislavom, sinom kralja češkega. Ko je Friderik zopet mir imel v svojej državi, prihrula je mongolska sila in se razlila čez Poljsko, Slezijo, Moravsko in Ogersko. Ogerski kralj Bela IV., popolnem premagan od mongolskega poveljnika Batu-a ob reki Sajó, prosi sedaj avstrijskega vojvodo pomoči ter mu za vojne stroške zastavi tri mejne županije; dasiravno pa se je Friderik takoj teh županij polastil, vendar nij hotel pomagati ogerskemu kralju ter spolniti dane obljube.

Nemški cesar Friderik II. si je želel vojvodovo nečakinjo Jero za ženo ter obljubil vojvodi, ako mu jo dá, Avstrijo v kraljestvo povzdigniti. Ker pa Jera v to nij hotela privoliti, razdrlo se je kmalu vse. Vendar pa je potrdil nemški cesar vojvodi avstrijskemu tako zvani mali privilegij.

Ker je bil Friderik iz prva res pripravljen svojo nečakinjo Jero, dasiravno je bila uže s češkim kraljičem zaročena, cesarju dati, ponovil se je boj med Friderikom in češkim kraljem Vaclavom I., ki je stoprv potem končal, ko sta bila zaročenca v zakon stopila.

Malo potem se je ponovil tudi boj z Ogrji. Ogerski kralj Bela IV., razžaljen, ker mu Friderik v boju zoper Mongole nij bil hotel pomagati, napade Avstrijo z ogromno vojsko in pridere do Dunajskega Novegamesta. Friderik ga sicer v bitki ob Litavi (15. junija 1246.) premaga, pa izgubi ondi svoje življenje. Ko je namreč ranjen raz konja padel, zasačili so ga sovražniki ter ga umorili. Ž njim je zamrla viteška rodovina babenbergovska v Avstriji.

Pregled češke zgodovine

(do Přemislá Otakarja II. l. 1253.)

Čehi, *) velik odraslek zapadnih Slovanov, so se najpozneje v 5. stoletji po Kr. r. v današnji Češki deželi naselili ter ločili se na več manjših rodov pod posebnimi knezi. Ko so bili Obri pridrli v Evropo, podjarmili so si tudi Čehe, ktere je stoprv kralj Samo rešil težkega jarma obrovskega (Gl. str. 8). Za Karla Velikega so prišli pod frankovsko oblast ter so bili primorani dati 120 goved in 500 mark srebra letne dače; s tem se začénja jasnejša doba češke zgodovine. Za časa notranjega propadanja karo-

*) Kedaj, iz ktere pradomovine, po kterej poti in kako so slovanski Čehi na Česko prišli, o tem se učenjaki še nijso zedjnili. Gotovo pa je, da so stoprv po propadu Markomanov posedli to deželo. Šafařík meni, da se je to zgodilo med l. 451. in 495.

lingovske države pa so se Čehi po trdih bojih zopet osvobodili ptujega gospodstva. Konec 9. stoletja (l. 871.) so pristopili Čehi k Velikomoravski državi Svetopolkovej. Tudi krščanstvo se je ob tem času razširjalo po Českem in celó česki vojvoda Bořivoj, mož svete Ludmile, sprejel je krst od sv. Metodija.

Po Svetopolkovej smrti pa so se združili Čehi z Nemci in z njimi napadali veliko-moravsko državo (900), katero so kmalu potem Madjari razdžali (906.). Ko je po smrti vojvode Vratislava njegova žena Drahomira, poganska kneginja, nastopila vlado ter skušala novo vpeljano krščanstvo s preganjanjem zatreti, pridrl je nemški kralj Henrik I. na Česko, pregnal Drahomiro ter ugoden mir sklenil z njenim sinom in naslednikom Vaclavom Svetim, kterega je bila njegova babica sv. Ludmila krščansko odgojila.

Vaclav Sveti (926—936.) nij samo vtrdil krščanstva v svojej deželi, ampak vstanovil je tudi državno enoto s tem, da si je podrgel posamezne kneze rodovne. Ker je pa Vaclav pospeševal tudi ptujo, nemško omiko po svojej deželi, vzdignili so se zoper njega poganski velikaši, kterim je Boleslav, Vaclavov lastni brat, na čelu stal. Ta je napadel svojega brata zavravno v Bunclavi ter ga umoril pred cerkvenimi vrati (l. 936.). Leta 1670. je vvrstil rimski papež Vaclava med svetnike, in Čehi ga časté kot svojega deželnega patrona.

Boleslav I. se sicer v 15letnem boju z Otonom I. (936—950.) nij mogel oprostiti nemške vrhovne vlade, vendar je razširil svojo oblast s tem, da je uže od Otona I. premaganim Madjarom odvzel Moravsko in Slovaško in si pozneje podrgel tudi Slezijo in Malo-Poljsko s Krakovom. Po hčeri Boleslava I. Dubravki, ki je bila poročena z Měčislavom, knezom Velikopoljskim v Gneznju, razširjalo se je krščanstvo tudi v tem delu Poljskega. Boleslavov sin in naslednik Boleslav II. (od l. 967.) se je povečnil z vstanovitvijo vladikovine Praške (973 l.), ki je moguntskej nadškofiji bila podredjena. Drugi škof te vladikovine je bil znani sveti Adalbert (Vojteh), ki je pri poganskih Prusih krščanstvo razširjal in tù kot mučenik umrl. Po Boleslavovej smrti (l. 999.) pa je njegov strijčnik Boleslav Hrabri, sin Měčislavov, napadel Česko ter si podrgel Krakovo, Slezijo, Moravsko in Slovaško. Pri neslogi in razporu med Boleslavovimi sinovi se je bilo poljskemu vladarju celó posrečilo Česko si podjarmiti (1003 l.). Pa nemški kralj Henrik II. pride Čehom na pomoč in prežene poljskega kralja iz dežele, toda Slezijo, Moravsko in Slovaško so si Poljaki vendar ohranili.

Zveza med Českim in Nemčijo je bila tako ozka, da so nemški knezi českega vojvodo Udalrika celó k volilnemu zboru povabili. Ta vojvoda je bil prvi, ki je po smrti Henrika II. pri

volitvi nemškega kralja Konrada II. izvrševal volitno pravico, ktera se je odsihdob pri Čehih ohranila.

Notranje borbe in upori so slabile deželo, dokler nij nastopil vlade Břetislav (1037—1055), Udalrikov edini sin. Ž njim se je začela tako rekoč nova, srečnejša doba česke zgodovine. Břetislav, „česki Ahil“, je bil eden izmed najimenitnejših in najprevidnejših knezov iz rodovine přemislavske. Razpor, ki je nastal v knežjej rodovini poljskeje po smrti mogočnega Boleslava, porabil je Břetislav ter si podvrgel Moravsko, ktero je bilo odsihdob stalno s Českim zedinjeno. Pridrl je celó z veliko vojsko na Poljsko in si jo po večem srečno podvrgel; iz Gnezna pa je dal prenesti ostanke sv. Adalberta v Prago. Nameraval je zdaj ponoviti nekdanjo slovansko državo Svetopolkovo ter samostalno narodno cerkev slovansko vstanoviti; zato je tudi na vso moč pospeševal uže propadle slovanske obrede. Temu nameravanju pa sta se upirala rimski papež in nemški cesar Henrik III.; zadnji je pridrl na Česko, premagal Břetislava ter ga prisilil priznati nemško vrhovno oblast (l. 1041.). Odsihmal je bil Břetislav nemškemu cesarju vedno zvest in vdan. Pred svojo smrtjo je izdal postavo, da naj bode osihdob naslednik v vladarstvu vselej najstarejši izmed Přemislíčev; mlajšim vojvodičem pa se naj odkažejo kneževine Olomuc, Brno, Znojem in druge. Ta postava je vzročila pozneje mnogo notranjih borb in razprtij.

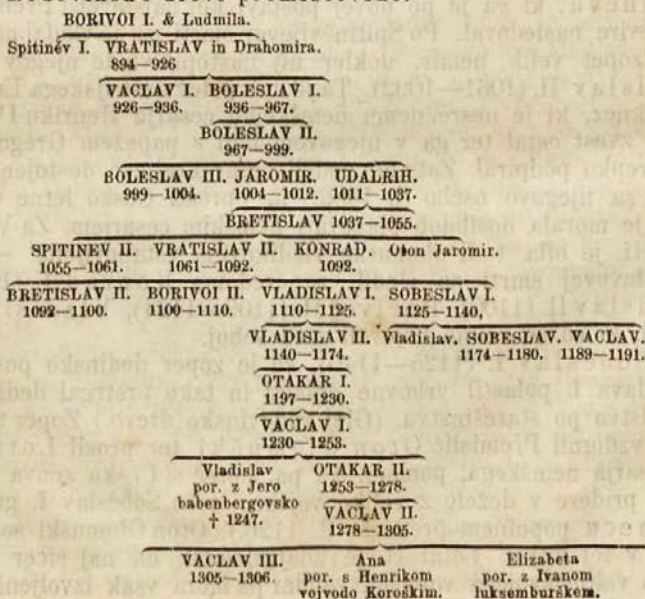
Dobro vtrjeno državo je zapustil Břetislav svojemu sinu Spitiněvu, ki ga je po novej postavi kot najstarejši Přemislíč brez ovire nasledoval. Po Spitiněvljevej smrti pa je vladal na Českem zopet velik nemir, dokler nij nastopil vlade njegov brat Vratislav II. (1061—1092). Ta je bil poleg avstrijskega Ernsta edini knez, ki je nesrečnemu nemškemu cesarju Henriku IV. do konca zvest ostal ter ga v njegovem boji s papežem Gregorjem VII. krepko podpiral. Zato mu podeli cesar kraljevo dostojenstvo, pa le za njegovo osebo (l. 1086.) in oprosti Česko letne dače, ktero je morala dosihdob plačevati nemškim cesarjem. Za Vratislava II. je bila tudi olomuška vladikovina vstanovljena. — Po Vratislavovej smrti so sledili zaporedoma Konrad I. (1092), Břetislav II. (1100), Bořivoj II. (1109—1124), Vladislav I. (1125), ki so se vedno bojevali med seboj.

Soběslav I. (1125—1140), se je zoper dedinsko postavo Břetislava I. polastil vrhovne oblasti in tako pretrgal dedinsko nasledstvo po starešinstvu. (Glej rodovinsko drevo.) Zoper njega se je vzdignil Přemislíč Oton Olomuški ter prosil Lotarja II., cesarja nemškega, pomoči. Ta pa, hoteč si Česko znova podvreči, pridere v deželo z veliko vojsko; toda Soběslav I. ga pri Illumecu popolnem premaga (l. 1126.). Oton Olomuški sam je padel v tej bitki. Lotar II. je zdaj določil, da naj sicer Čehi prosto volijo svojega vojvodo, vendar pa mora vsak izvoljeni tudi od nemškega kralja potrjen biti.

Soběslavov naslednik Vladislav II. (1140—1173), ki je bil Nemcem jako vdan, pomagal je Frideriku I., cesarju nemškemu v vojski z Milanci, za kar mu je ta podelil podedljivo dostojenstvo kralja Českega (l. 1158.). Ker se je pa Vladislav II. pozneje z nemškim cesarjem sprl, je ta po njegovej smrti kraljevo dostojenstvo česko zopet odpravil.

Po mnogih notranjih borbah je nastopil Přemisl Otakar I. česki prestol (l. 1197.). Nasproti prepiru med Filipom hohenstaufskim in Otonom IV. se je jako previdno obnašal. Iz prva je potegnil s Filipom, ki mu je zato iz nova podelil kraljevo krono. In ko je pozneje k Otonu IV. pristopil, potrdil mu je ta kraljevo dostojenstvo, kar je tudi rimski papež odobril (l. 1203.). Odsihdob se je kraljeva krona pri Čehih ohranila. Pa kmalu je zapustil Otokar veljsko stranko ter zopet pristopil k Filipu Švabskemu, čegar hčer Kunigundo je poročil s svojim sinom Vaclavom. Celó ko je bil Filip umorjen, je ostal Staufom zvest in je Friderika II., novega kralja nemškega na vso moč podpiral. Zato pa mu je podelil Friderik II. tako zvano zlato pismo (l. 1212.). V tem je potrdil nemški cesar česko kraljestvo, odvezal česke kralje dolžnosti, vdeleževati se državnih zborov razven v Bambergu, Norimbergu in Meziboru (Merseburg), ter jim podelil mnogo novih pravic. Otakar sam pa je dal postaviti, po ktereje vpeljal nasledstvo po prvenstvu ter Břetislavovo dedinsko postaviti,

Rodovinsko drevo přemislovske:

ki je bila tolikanj nesrečnih notranjih borb vzročila, za vselej odpravil (l. 1216.). Česko vladarstvo se je bilo za Otakarja I. tako povzdignilo, da je bilo Moravsko odsihdob českej, ne pa kakor pričenši od l. 1182, nemškej oblasti kot fevd podvrženo. Otakarju I. je bil naslednik njegov sin Vaclav I., kterega je dal oče še pred svojo smrtjo za kralja in naslednika voliti in kronati. Vaclav I. se je mnogo bojeval s Friderikom Bojevnim; l. 1241. pa se je zopet z njim spravil, ko je bil namreč Friderik svojo nečakinjo Jero njegovemu sinu Vladislavu zaročil. Baš tisto leto so prihruli Mongoli ter se razlili čez Poljsko, Slezijo, Moravsko in Ogersko. Vaclav, ki se je sam za svoj obstanek bal, je šel Slezakom na pomoč; toda prepozno. Henrika Pobožnega, kneza Slezkega so bili Mongoli uže popolnem premagali. Po odhodu divjih Mongolov pa se je ponovila vojska med Česko in Avstrijo, ker je hotel Friderik svojo nečakinjo nemškemu cesarju v zakon dati. Končala je českemu kraljiču na korist. — Ker je starejši sin Vaclava I. Vladislav še pred svojim očetom umrl, nasledoval ga je njegov mlajši sin Přemisl Otakar II.

Pregled ogerske zgodovine do izmrtja vladarske rodovine arpadovske. (l. 1301.)

Po odločilnej bitki na Likinem polji so Madjari nehali napadati in pleniti nemške dežele ter so se sčasom bolj vredenega življenja privadili, katero je prava podlaga vsega človeškega napredka. Vrhovna oblast pri Madjarjih je bila podeljiva v rodbini Arpadovej. Uže v 10. stoletji razširjalo se je krščanstvo in z njim zapadna omika na Ogerskem; vtrdilo in vkoreninilo

Rodovinsko drevo Arpadovcev:

Gejza, † 997.		Vazul		
hči, žena Otona Urseolija.	STEFAN I. 997—1038.	ANDRAŠ I. 1058—1061.	BELA I. 1061—1063.	Levanta,
PETER 1038—1046. † 1057.	Emerik, † 1031. z Judita, hči Henrika III.	SALOMON, † 1084.	GEJZA. 1063—1077.	LADISLAV I. 1077—1095.
			KOLEMAN. 1095—1114.	ALMUS. † 1129.
		STEFAN II. 1114—1131.	Boris.	BELA II. SLEPI. 1131—1141.
		Gejza II. 1141—1161.	LADISLAV II. 1161—1163.	ŠTEFAN IV. protikralj Štefana III. † 1164.
		STEFAN III. 1163—1173.	BELA III. 1173—1196.	
		EMERIK 1196—1204.	ANDRAŠ II. 1205—1235.	
		LADISLAV III. † 1205.		

pa se je stoprv pod Gejzo, in še bolj pod njegovim sinom Štefanom (pred sv. krstom Vajk imenovanim), posebno ko se je bil ta z Gizelo Bavarsko, sestro cesarja Henrika II. poročil. Štefan je vstanovil več vladikov in z metropolitansko cerkvijo v Ostrogonu (Gran-u), potem mnogo samostanov in bolnišnic celó v Rimu in Jeruzalemu. Leta 1000 je podelil cesar Oton III. Štefanu kraljevski naziv, papež Silvester II. pa je poslal pobožnemu vladarju dragoceno zlato krono ter mu dal častni naziv „kralj apostolski“. Vrh tega je podelil papež Štefanu in njegovim naslednikom prevažne pravice. Postavil ga je za svojega namestnika na Ogerskem ter dovolil, da se sme v znamenje te časti papežev križ pred njim nositi. Od tod tudi dvojnati križec v grbu ogerskem. Ogerski kralj tedaj nij imel le pravice vladikovine vstanovljati, ampak je tudi nadzorovati in škofo postavljati. Šže omenjeno krono so bili vsi naslednji kralji ogerski kronani in še danes ima avstrijski cesar, kot kralj ogerski, naziv „apostolsko Veličanstvo“. Pa ne le na cerkvenem, ampak tudi na političnem polji deloval je Štefan neutrujeno. Kakor Vaclav na Českem, tako je vstanovil Štefan I. na Ogerskem državno enoto s tem, da si je podvrigel posamezne kneze rodovne. Tej zedinjeni državi je dal Štefan po bavarskem in frankovskemu zgledu izdelane postave, s katerimi je divje pastirske Madjarje vrstil med omikane narode zapadnega sveta. In da bi se omika tem hitreje povzdignila, pospeševal je kralj na vso moč naseljenje ptujih poljedelcev in obrtnikov po Ogerskem ter sklical mnogo učenjakov in umetnikov v deželo. Ogersko je razdelil v komitate (županije) po zgledu nemške razdelitve v okrajine (Gaue). Prvo stopnjo med dvorskimi uradniki je imel palatin. Ta nova ustava je vzročila sicer veliko nezadovoljnost med Ogri, pa Štefan je srečno premagal vse upornike. V veliko nesrečo je bilo Ogerskej, da je Štefanov sin Emerik, ki bi bil nadaljeval njegovo delo, še pred očetom umrl. Ker nij bil Štefan nobenih postav za dedinsko nasledstvo dal, nastale so po njegovej smrti pogubljive notranje borbe in vstaje, ki so zavirale notranji razvoj ogerske države.

Štefana je nasledoval (l. 1038.) njegov razujzdani in nespodobni sestranec Peter, kterega so Ogri kot ptujca (Benečana) jako črtili. Zoper njega se vzdigne narodno-poganska opozicija, ga pahne s prestola ter nekega Abota za kralja izvoli. Pregnani Peter beži v Vzhodno mejno grofijo k svojemu svaku Adalbertu, ki ga vljudno sprejme. V zvezi z Adalbertom napade zdaj nemški cesar Henrik III. Ogre ter je popolnem premaga. Leta 1044. postavi zopet Petra kot nemškega vazala na ogerski prestol, Abota pa dá vloviti in ob glavo djati. (Gl. str. 16.) Pa kmalu se zopet vzdigne narodna, poganstvu vdana

stranka pod vodstvom Štefanovih sorodnikov: Andraša, Bele in Levante, zoper Petra, ga iz nova pahne raz prestol in oslepi. Vsled tega je nastala vojska z Nemčijo (l. 1050.), ki je trajala do smrti cesarja Henrika III. (l. 1056.). Stoprv cesarjeva vdova Neža, ki je vladala namesto svojega nedoraslega sina Henrika IV., sklenila je (l. 1058.) mir z Oгри, ko je bil Andrašev sin Salomon poročil se s cesaričino Judito. Toda notranje borbe trajale so še dalje, dokler niso z Ladislavom, l. 1077., nastopile zopet bolj vrejene razmere. S prevažnimi postavami (Ladislavovim dekretom) vredil je ta zopet državo ter jo pomnožil s pridobitvijo Hrvacije (l. 1091), katero je pa stoprv njegov naslednik dovršil. Za Ladislava polastili so se Benečani zopet dalmatinskih mest, kar je vzročilo neprestane vojske med njimi in kraljem ogerskim. Po Ladislavovej, za Ogersko prezgodnjej smrti (l. 1095.) prevzame vladarstvo njegov strijčnik Koloman, kteremu so Hrvatje popolnem se podvrgli ter ga složno spoznali za svojega kralja (l. 1102.). Tudi Dalmacijo si je zopet podvrgel Koloman med tem, ko so Benečani vdeleževali se četrte križanske vojske. Ogerska ustava se je pod njim dalje razvijala, ker je „Ladislavovemu dekretu“ pridjal še nove postavbe. Toda uže pod njegovim vladarstvom so nastale zopet pogubljive notranje borbe, ki so trajale 60 let. V tem času je narasla moč ogerskega plemstva do nenavadnega vrhunca. Tej nasproti iskal si je Andraš II. (1205—1235) zaslonbe pri duhovščini ter sklenil prijateljsko zvezo s papežem Inocentom III. Posebno velik vpliv na vlado je imela kraljeva žena Jera iz nemške rodbine Andeks-Meranske, ki je vsakakor vgodovala duhovščini in Nemcem. Zarad tega provzbudi Ogersko plemstvo upor, v kterem je bila Jera umorjena (l. 1213.) Ko je bil Andraš II. zopet mir dal svojej deželi, vdeležil se je križanske vojske v svetej deželi (l. 1217.), (gl. str. 21), iz ktere se je pa kralu zopet vrnil. Po svojej vrnitvi našel je deržavo v velikem neredu in plemstvo ga je prisililo izdati tako zvano zlato pismo (l. 1222.), v kterem so ogerski velikaši (magnati) razven drugih važnih pravic zadobili prostost davka in vojaščine zunaj dežele, grajščinsko sodnjo oblast in celó nevarno pravico, oborožiti se zoper lastnega kralja, ko bi oskrunil eno teh plemeniških pravic. Tudi duhovščini je moral Andraš pismeno potrditi njene dose danje privilegije. Na ta način pa je izgubil skoro vso oblast in zgodilo se je, da je celó njegov lastni sin Bela potegnul z očetu sovražno stranko ter ga hotel raz prestol pahnuti. Nekteri velikaši so ponudili celó ogersko krono Frideriku Bojevnemu, vojvodi avstrijskemu; pa bojna sreča je bila zdaj Andrašu vgodna. Odsihmal je vladal Andraš v miru do svoje smrti (l. 1235.). — Njegov sin in naslednik Bela IV. (1235—1270) je plemstvu in duhovščini nasproti pridobil si močno zaslonbo v meščanstvu,

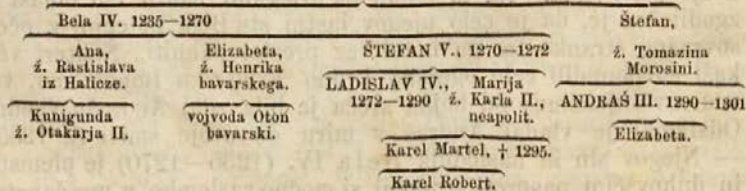
kteremu je na vso moč vgradoval. Sploh si je Bela neutrudljivo prizadeval zopet vrediti in vpokojiti svojo državo, pa navali divjih Mongolov zadrževali so ga v njegovem delovanju. Pod vodstvom pogumnega Batu-a poplavile so mongolske čete Poljsko, Moravsko in Ogersko, premagale nesložne Ogre ob reki Sajo (l. 1241.) ter strašno pustošile deželo. Stoprv čez dve leti zapustili so ti barbari, zopet proti vzhodu odrinivši, iz lastnega nagiba Ogersko. Vojska, ki je nastala zdaj med Belo IV. in avstrijskim vojvodo, končala je s smrtjo Friderika II. v bitki ob Litavi (l. 1246.). Potem se je vdeležil Bela nasledstvene vojske za babenbergovsko dedovino z Otakarjem II. ter si pridobil Štirsko, ktero pa je moral kmalu Otakarju prepustiti. Bolj srečen je bil Bela pri svojih notranjih uredbah. Posebno si je prizadeval zaceliti rane, ktere so Mongoli vsekali deželi. To pa je dosegel zlasti s povzdigovanjem kraljevih mest, katerim je podelil posebna mestna pravstva (z nemškim značajem) in s tem, da je sklical mnogo nemških naselnikov v deželo ter jim dal obširne svoboščine, zlasti na Erdeljskem naseljenim Saksoncem. Beli IV. je bil naslednik njegov sin Štefan V., potem Ladislav IV. in tega je nasledoval Benečan Andraš III., s katerim je pomrl možki zarod Arpadovcev na Ogerskem (l. 1201.).

Pregled hrvatske zgodovine do zedinjenja trojedne kraljevine z Ogersko. (l. 1102.)

Od bizantinskega carja Heraklija zoper ropajoče Obre na pomoč poklicani prišli so Hrvatje (pod vodstvom peterih bratov in dveh sester) okolo leta 634. iz zakarpatskih pokrajin („Bele Hrvatije“) v Dalmacijo, so Obre iz te dežele prognali ter jo (po pogodbi, sklenenej s carjem Heraklijem,) v svojo last vzeli (gl. str. 8). Od tukaj so se razprostirali Hrvatje proti severu v pokrajinah med Dravo in Savo. Vsa Hrvatiija je segala tedaj proti jugu do ustja reke Cetine in do srednje Neretve, proti severu do Drave in Kolpe, na vzhodno stran do Vrbasa (?) in proti zahodu do

Rodovinsko drevo poslednjih Arpadovcev:

ANDRAŠ II. 1205—1235

Raše. Ločila se je iz prva v dve med seboj neodvisni kneževini : dalmatinsko in posavsko.

Skoro v istem času kakor Hrvatje zapustili so tudi Srbi svojo zakarpatsko pradomovino ter se takraj Donave ob rekah Drini, Bosni in Vrbasu naselili izgnavši ondi naseljene Obre.

Več stoletij so živeli Hrvatje pod domačimi vladarji. O njih prvej zgodovini se nam le malo poroča, toliko vemo, da so za časa kneza Porge sprejeli kerščanstvo. S Karlom Velikim se pa začénja jasnejša doba hrvatske zgodovine. Proti koncu 8. stoletja prišli so Hrvatje pod frankovsko vrhovno vlado in Karel Veliki jih je postavil pod oblast furlanskega mejnega grofa, ki je pa ž njimi jako surovo in grozovito ravnal. Tedaj se l. 819. pod vodstvom posavskega kneza (velikega župana) Ljudevita vzdignejo zoper svoje tlačitelje in se po mnogoletnem hudem boju iznebijo trdega jarma frankovskega (gl. str. 12). Živeli so odslej svobodni in zedinjeni pod Porinom, prvim knezom skupne Hrvatske in naslednik Mojmir je sklenil z Benečani pogodbo zastran voznje po Jadranskem morji l. 838. Krščanstvo se je v tej dobi jako širilo med hrvatskimi Slovani. Za Trpimira so bili Hrvatje uže tako močni, da so brez težave odbijali napade sosednjih Bolgarov in da je bolgarski knez Boris celó prijateljsko zvezo sklenil s Trpimirom. Ta mogočnost je dosegla pod Trpimirovim sinom Krešimirom I. svoj vrhunec, potem pa je jela moč hrvatske države vsled domačih prepиров pešati. — Leta 899. je prišla posavska Hrvatija po večem pod madjarsko oblast; poslednji knez jej je bil Braclav. Za Tomislava okolo leta 914. je bil cerkveni zbor v Spljetu, ki je prepovedal glagolitsko liturgijo ter latinske obrede vpeljal. Vkljub vsem prepovedim in zaprekam se je glagolitska liturgija vendar ohranila še dolgo časa. — Držislav je bil prvi postavni kralj, ker je dobil od grškega carja Vazilija znamenja kraljevega dostojenstva (l. 990.). Držislav je tudi pridobil Bosno, ako nij uže za njegovega prednika Krešimirja Petarja II. prišla pod hrvatsko oblast. V vojski z Benečani je bil Držislav nesrečen. Beneški vojvoda je spravil pod svojo vrhovno oblast primorska mesta ter si priložil naziv „dux Dalmatiae“. Krešimir Petar IV. „Veliki“ je s pomočjo splejtskega nadškofa zopet pod svojo oblast dobil pomorska mesta dalmatinska ter se imenoval kralja hrvatskega in dalmatinskega. Za njega je dosegla hrvatska država vrhunec slave, po njegovej smrti pa je vsled nesrečnih bojev z Normani in Benečani in vsled domačih homatij bolj in bolj slabela. Popolnega propada je rešil državo Zvonimir. Ta se je odtegnil vrhovne oblasti bizantinske in si od papeža Gregorja VII. izprosil znamenja kraljevega dostojenstva (l. 1076.). Doba njegovega vladarstva bila je ena najsrečnejših v zgodovini hrvatskej. Ko je s Stjepanom II. bila pomrla kraljeva rodbina (l. 1090.),

nastale so notranje borbe za nasledstvo, dokler nij najmogočnejša stranka (ogerskega kralja) Ladislava Svetega za kralja izvolila. Ta pride z vojsko nad Hrvate, pa si je le nepopolnem podvrže. Vendar se je uže Ladislav imenoval tudi kralja Hrvatije, Slavonije in Dalmacije. Za Hrvatijo je ustanovil Ladislav vladikovino zagrebško. Njegov naslednik Koloman je nadaljeval vojsko z nesložnimi Hrvati, ki so se mu leta 1102. podvrgli ter ga za kralja izvolili. Vendar tega nijso storili brez vsake pogodbe. Moral jim je namreč obljubiti za se in za svoje naslednike, spoštovati svobodo in pravice hrvatskega naroda ter nikakoršnega davka ne pobirati po Hrvatskem. Tudi vojakov naj bi ne smel ogerski kralj od Hrvatov več zahtevati, nego 120 konjkov, ktere bi mu imeli Hrvatje do Drave na svoje stroške, čez Dravo pa na njegove pošiljati.

Nasledstvena vojska in Přemisl Otakar II. (1246—1282.)

Ker Friderik Bojevni lastnih dedičev nij zapustil, nastale so po njegovej smrti neskončne homatije. Avstrijski deželi ste bili dolgo časa brez postavnega vladarja. Ta nesrečna, viharna doba, ki je trajala od leta 1246. do 1282., se imenuje avstrijsko medvladje ali interregnum. Deželi Avstrija in Štirsko ste bili tedaj zopet nemškej državi pripadli in cesar Friderik II. jima je postavil posebne upravnike, ki so ju upravljali. Poslal je najprvo Otona Ebersteinskega kot cesarskega namestnika na Dunaj, in povzdignil je to mesto iz nova na stopnjo svobodnega, neposrednje nemškemu cesarju podvrženega mesta. Od tod je gospodoval Oton Avstrijancem in Štircem in ljudstvo kakor plemstvo je bilo zadovoljno z njegovo vlado. Vse je bilo v redu. Pa možki zarod babenbergovski ste priživelii dve ženi, Margarita, sestra poslednjega vojvode in Jera, njegova nečakinja. Prva je bila poročena s Henrikom (VII.), sinom Friderika II., s katerim je imela dva sinova, Friderika in Henrika; druga pa z Vladislavom, kraljičem českim. Opiraje se na mali privilegij cesarja Friderika I., prisvajali ste si zdaj obe pravico do nasledstva v vojvodstvih. Prvi, ki se je s svojimi tirjatvami oglasil, bil je Vladislav, mejni grof moravski, najstarejši sin Vaclava I., kralja českega, kteremu je njegova žena Jera izročila svoje dozdevne pravice do Avstrije in Štirškega. Jerin mož je sicer kmalo potem umrl (3. jan. 1247. l.), pa rimski papež se je vendar poganjal za Jero, odkar mu je bila obljubila, se ž njemu vdanim možem poročiti in staufsko stranko v Avstriji popolnem zatreti. Zdaj pa je prišla Margarita, sestra Friderika Bojevnega in udova rimskega kralja Henrika VII., v Avstrijo, in je tirjala za svojega sina Friderika nasledstvo v vojvodstvu. V Hainburg-u, kjer je po smrti svojega moža bivala, stopila je v zvezo s deželnimi

plemenitniki ter si kmalo tako močno stranko med njimi pridobila, da je prosila nemškega cesarja, naj bi njenemu starejšemu sinu Frideriku podelil Avstrijo in Štirska. Pa te prošnje nemški cesar nij uslišal, ampak ločil je upravo obeh vojvodstev ter postavil Avstriji Otona Bavarskega, Štirskeji pa Majnharda Goriškega za deželnega poglavarja. Ta ločitev pa je bila kaj nesrečna. Stajerci, katerim je Majnhard krepko vladal, so sicer zvesti ostali Frideriku; pa ne tako Avstrijanci. Jera, udovala Vladislava, mejnega grofa Moravskega, se je bila med tem po papeževeji želji poročila s Hermanom Badenskim, največim nasprotnikom staufske stranke, ter mu izročila svoje dozdevne pravice do Avstrije in Štirskega. Ker je Oton Bavarski le mrzlo opravljal svoje namestništvo, posrečilo se je Hermanu, pridobiti si majhno stranko v Avstriji, ktera mu je k vladi pripomogla. Pa njegova vlada je bila jako nesrečna za deželo. Za njega je pridrl Bela IV., kralj ogerski, v deželo ter jo daleč okrog opustošil. Pri lahkomišelnem njegovem vladanji bila bi Avstrija gotovo propadla, pa zgodna in nagla smrt Hermanova jo je obvarovala te nezdode. Umril je namreč 4. oktobra 1250. l., zapustivši sina Friderika, poznejšega prijatelja Konradina Staufskega, s katerim je tudi žalostno osodo delil. S tem je bežala zdaj Jera, udovala Hermanova, v Mišnje (Meissen). Ob enem pa je umrl tudi cesar Friderik II. ter postavil v oporoki svojega vnuka Friderika, najstarejšega sina Marjetinega, za dediča v Avstriji in na Štirkem; pa tudi ta je uže drugo leto umrl, še predno se je zamogel vtrditi v svojem posestvu.

Med tem pa je vladala v Avstriji strašna anarhija. Ropanje in morjenje je bilo na dnevnem redu, kajti dežela nij imela sodnika, ki bi bil skrbel za notranji mir, za varnost posestva in življenja. Zlasti meščanstvo in duhovščina je morala v teh vihar- nih časih mnogo pretrpeti ter si je želela krepkega vladarja, kateri bi zopet skrbel za javni mir in red; nij čuda tedaj, da je česki kraljevič Přemisl Otakar, od narave bogato obdarovan z vsemi dobremu vladarju potrebnimi lastnostimi, kmalo poskušal, pridobiti si lepe avstrijske dežele. Stopil je v zvezo z nekterimi deželnimi velikaši, zlasti z mogočnimi Kuenringi, podpirala ga

Rodovinsko drevo poslednjih Babenbergovcev.

LEOPOLD VI. 1198—1230.

MARGARITA,	{	Friderik, † 1251.	Henrik	FRIDERIK II.	Konstancija
1. zakon: Henrik VII., sin Friderika II.		Henrik.	† 1227.	1230—1246.	por. s Henrikom. mišenskim.
2. zakon: Otokar II.			Jera zar.		
			1. zakon: Vladislav Česki † 1247.		Albert. Ditrich
			2. zakon: Herman Badenski † 1250.		sin Friderik Badenski † 1263.
			3. zakon: Roman knez halicki.		Neža.

je duhovščina, posebno sosedni škofje, in mesta so ga radostno sprejela — tako je dobila Avstrija vže 21. novembra 1251. novega vladarja, ki je po svojih duševnih zmožnostih, svojej mogočnosti in premožnosti presegal vse kneze svoje dobe. Prva naloga mu je bila, notranje razmere svoje nove dežele zopet urediti, za kar je pogostoma skliceval državne zборе. Da bi si pa tudi pridobil neko dedinsko pravico, oženil se je z uže postarano Margarito, sestro Friderika Bojevnega.

Ko si je bil Otakar vtrdil svojo oblast v Avstriji, skušal je pridobiti si tudi Štirsko, drugi del dedine babenbergovske. Toda Štajerci ga niso hoteli, ampak izvolili so si drugega vojvodo, namreč Henrika, sina Otona Bavarskega. Med tem se je bila tudi Jera poročila z nekim vnukom Bele IV., ter izročila kralju ogerskemu svoje dozdevne pravice do Avstrije in Štirске. Opiraje se na te, pridere zdaj Bela IV. z vojsko na Štirsko in posede to deželo. Vsled tega nastane vojska med Belo in Otakarjem, ki se konča slednjič z mirom Budimskim (l. 1254.). Otakar si obdrži Avstrijo, ogerski kralj pa Štirsko. Pa ta mir nij trajal dolgo časa; ker so Ogrji jako samovoljno gospodarili na Štirskem, nastala je velika stranka, ki je tlačitelje deloma pregnala, deloma pomorila, pa Otakarja v deželo poklicala. Tako se je zopet ponovila vojska med njim in Belo IV., v ktorej so bili Ogrji pri Kresenbrunu ob Moravi tako določno premagani, da se je Bela za se in za svojega sina odpovedal Štirскеj (l. 1260.). V spomin na to bitko je vstanovil Otakar na istem mestu Moravskega polja mesto Marchegg. Belova naslednika Štefan V. (l. 1271.) in Ladislav IV. (l. 1273.) sta sicer skušala zopet si pridobiti Štirsko, pa Otakar ju je srečno premagal. Ker mu pa postarna Margarita nij porodila nobenih otrok in ker se je bilo tedaj bati, da ne bi z Otakarjem pomrla kraljeva rod-bina Přemislčev, ločil se je l. 1261. od svoje prve žene Margarite, ter se poročil s Kunigundo, vnukinjo Bele IV., in celó papež nij nasprotoval temu činu. Rihard Kornvalski, novi nemški kralj, pa mu je v fevd podelil Avstrijo in Štirsko. Posluževaje se tedanjih homatij v nemškej državi, razprostil in vtrjeval je Otakar svojo oblast. Tako s pridobitvijo Koroške. Ulrik III., poslednji vojvoda te dežele, postavi, ker je bil brez zaroda, svojega strijčnika Otakarja za dediča (l. 1268.). Po Ulrikovej smrti si je sicer njegov brat Filip, nadškof solno-gradski, prisvajal to dedino, pa Otakar ga srečno premaga in posede deželo. H Koroškej pa je spadal ondaj tudi velik del Kranjske s Furlanijo in „Histerrichom“.

Koroška dežela, katera ima svoja imé od slovanskih Korotancy, obsegala je v prvih stoletjih srednjega veka blizo današnje Koroško, Štajersko z južnim delom spodnje Avstrije, del Kranjskega in kos Tirolskega. Po solno-

graskih in posavskih škofih prišlo je krščanstvo v deželo. Okolo konca 6. stoletja zdihovali so Korotani pod krutim jarmom obrovskim ter vrh tega mnogo trpeli od nasilstva sosednih bojaželnih Bavareev. Divjih obrovskih tlačiteljev so se iznebili, ali kmalo so bili prisiljeni, priznavati bavarsko in pozneje frankovsko oblast. Po zmagi Karla Velikega nad Obri prišlo je Koroško z drugimi sosednimi deželami vred popolnem pod frankovsko vlado in je dobilo zdaj mogo nemških naselnikov. Korotani so obdržali sicer svoje domače poglavarje, kneze in župane, pa bili so po nadzorništvom bavarskih kraljevih namestnikov. Prvi bavarski namestnik („praefectus Baiovariorum“), ki je poslovanje slovenskih poglavarjev nadzoroval, bil je Gerold, Karlov svak, do leta 799. Ko se je bil bavarski vojvoda Henrik Prepirljivi uprl zoper svojega cesarja, vzel mu je Oton II. njegove dežele ter Koroško ločil od Bavarije (l. 976.). Ta ločitev pa je stoprv po Henrikovej smrti (l. 995.) bila definitivna. Koroško je dobil frankovski grof Oton Vormsfeldski. Njemu je bil naslednik (okolo 1005. l.) sin Kuono ali Konrad, ki se je zoper voljo cesarja Henrika poročil z Matildo, hčerjo Hermana II., vojvode švabskega. Zato je bil njegov sin od nasledstva izključen in dobil je deželo Adalbero Eppensteinski, ki je imel pod seboj tudi Veroneško, Furlansko, Kranjsko, Slovensko krajino in Istro (1012 l.). Ko je bil Adalbero leta 1035. odstavljen, jelo je Koroško zopet pogostem menjati svoje gospodarje.

Po smrti cesarja Henrika III. podelila je njegova udoва Neža Koroško švabskemu grofu Bertholdu Zährinškemu (1060—1073), pa uže l. 1073. mu je Henrik IV. to deželo odrekel ter jo Markvardu Eppensteinskemu, sinu Adalberovemu, kot dedičen fevd podelil. Markvard jo je upravljal do l. 1076.; njemu je bil naslednik sin Luitold in temu od leta 1090. njegov brat Henrik II., ki je zraven Koroškega dobil še Istro. S tem Henrikom je izmrl rod Eppensteincev (l. 1122.) in Koroško je dobil Henrik III., grof Sponheimski. Njemu je bil (l. 1130.) naslednik njegov brat Engelbert, ki je Istro zopet pridružil Koroškej. Med korotanskimi vojvodami iz rodovine Sponheimske se je posebno odlikoval Bernard (1201—1256), ki se je kakor tudi nasledniki njegovi, „gospoda na Kranjskem“ imenoval. Bil je mož vedno „židane volje“; od njega se je marsiktera kratkočasna pripovedka dolgo časa ohranila med ljudstvom. Da je bil z Judito, hčerjo svojega vrstnika Přemisa Otakarja I. poročen, to je bilo pozneje za Koroško velike važnosti. Bernardov sin in naslednik Ulrik III. si je dal naslov: „po božjej milosti vojvoda koroški, gospod Kranjskega in Slovenske krajine“. Le-ta je v svojej oporoki 4. dec. l. 1268. v Podčbradu na Českem svojemu sorodniku in prijatelju Otakarju izročil svojo deželo, ako bi umrl brez zaroda. Ker se je to vže l. 1269. zgodilo, pridobil je tedaj Otakar tudi Koroško svojej prostrani državi.

Kranjsko („Carniola“ ali tudi „Chreina marcha“ imenovano), dobilo je svoje slovanske prebivalce v drugej polovici 6. stoletja ter je bilo potem večidel pod oblastjo Obrov in Longobardov. Za Karla Velikega pripadalo je velikej furlanskej marki, katerej je bil Erih prvi mejni grof. Po razdelitvi te marke (824) bila je Kranjska pridružena Koroškej, pozneje pa samostalna krajina ali marka. Kranjski mejni grofje stolujejo v Goričah; l. 974. nahajamo Popota v prvič kot mejnega grofa v listinah imenovanega. Kmalo si zadobé škofje briziški (Škofja Loka) in briksenski (Bled) obsežna posestva na Kranjskem in tudi vlast oglejskih patriarhov se širi v tej deželi. L. 1077. podeli Henrik IV. oglejskemu patriarhu Sigehardu kranjsko mejno grofijo. Poleg teh cerkvenih mogotev nahajamo mnoge posvetne dinaste kot gospode na Kranjskem; tako koroške Sponheimovce, goriške grofe (kot dediče plemenite meranske rodbine), od l. 1229. tudi Babenbergovce. Jedro dežela imeli so v posesti Sponheimovci, katerim je bil Otakar II. naslednik.

Po teh pridobitvah, h katerim mu je bil pripomogel tedanji razpad nemške države, je bil Otakar naj mogočnejši vladar v Evropi; kajti vladal je ne samo na Češkem (po smrti svojega očeta l. 1253.) in Moravskem, ampak tudi na Avstrijskem, Štirnškem, Koroškem, in Kranjskem — od krkonošnih gor do Jadranskega morja. Skrbel je pa tudi za notranje blagostanje svojih dežel: povzdignil je poljedelstvo, obrtnost in trgovstvo; vredil denarstvene zadeve in pospeševal znanstva in umetnosti. Mnogim mestom na Češkem in Moravskem je podelil posebna mestna pravstva po nemškem, veči del devinskem (magdeburškem) zgledu. Ker je sam mnogo mest vstanovil ali razširil, tedaj veliko naseljencev potreboval, vseljeval je nemške naselbine po mestih in po deželi. Bil jim je podpornik zlasti zaradi tega, ker so bili Nemci spretni obrtniki in rudarji; vendar pa nij nikedar kratil domačinom njihovih pravic, temveč vsigdar je v dejanji in v besedi kazal veliko ljubezen do svojega naroda.

Po smrti kralja Riharda so hoteli nemški volilni knezi izvoliti si sposobnega, toda nepremogočnega, odvisnega kralja. Torej se nijso ozirali na Otakarja (kateri se tudi nikoli nij poganjal za nemško krono), temveč izbrali so odličnega grofa Rudolfa Habsburškega za vladarja (29. sept. 1273). Prva skrb novo izvoljenega kralja je bila, ustanoviti si izdatna rodbinska posestva (hausmacht), ter upirajoč se nanje, krepko vladati za nemarjenej državi. Da si ustanovi tako vlast, zahteva tedaj Rudolf od Otakarja, naj se odpove izpraznjenim državnim fevdom Avstrije, Štirske, Koroške in Kranjske, ter poprosi za novo podelitev Česke in Moravske. Pa Otakar niti spoznati nij hotel Rudolfa za nemškega kralja in se tedaj tudi zmenil nij za njegove pozove. Zatoraj ga Rudolf prekliče (v Avgzburgu leta 1275.) in osebno z vojsko napade (l. 1276.). Nagloma si podvrže južna vojvodstva do Donave in se polasti tudi prevažnega Dunaja. V tej zadregi je Otakar pripravljen pogoditi se z nemškim kraljem ter se odpove vsem vojvodstvom razven Česke in Moravske. V zadnjih dveh deželah pa ga Rudolf iz nova slovesno potrdi (na Dunaji 25. novembra 1276. l.). Ali te izgube in ponižbe Otakar ne more pozabiti, tedaj ponoví vojsko uže drugo leto. Ta naj odloči, bo li Avstrija odsihdob slovanska, ali nemška država. Pri Dürnkrotu na Moravskem polji se vname ljut boj; Otakar se sicer bojuje s prečudovitim junaštvom, vendar izdan od Milote, poveljnika moravske vojske, — izgubi bitko in življenje (26. avgusta l. 1278). Rudolf pridere zdaj na Česko in Moravsko in sklene pogodbo z Vaclavom II., sinom Otakarjevim, po kateri si ta obdrži Česko in Moravsko in se izvrši uže z Otakarjem (1276. l.) izgovorjena poroka Vaclava z Juto, hčerjo Rudolfovo in kraljiča Rudolfa z Nežo, kraljičino česko.

Upravo pridobljenih dežel je izročil Rudolf I. 1276. svojemu zetu Ljudevitu, vojvodi bavarskemu, pozneje (l. 1281.) pa svojemu sinu Albrehtu. Uže leta 1282. pa so mu knezi izborniki dovolili Avstrijo, Štirsko, Koroško in Kranjsko podeliti svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu, kar se je izpolnilo v Avgsburgu 27. grudna l. 1282., ko je Rudolf svoja sinova slovesno tem deželam za vladarja postavil.

Pa prebivalci avstrijski z dvovlado nezadovoljni, prosijo Rudolfa, naj jim samo Albrehta kot edinega vladarja prepusti. To željo jim Rudolf izpolni, svojega mlajšega sina pa z neko letnino odškoduje. Samo Koroško je moral Albrecht uže l. 1286. odstopiti Majnhardu Tirolskemu, ki je bil Rudolfu v vojski z Otakarjem krepko pomagal. Albreht je podedoval za svojim očetom tudi stara posestva habsburška, raztresena po Švajci, Alzaciji in po Švabskem, ki so se od sedaj avstrijske Prednje dežele imenovala. — Majnhard je bil potomec goriških grofov. Njegov oče Majnhard I. je podedoval za svojim tastom Albrehtom, grofom Tirolskim (l. 1254.) Tirolsko.

Po njegovej smrti ga je nasledoval starejši sin Majnhard II. na Tirolskem (l. 1258.), mlajši, Albreht, pa na Goriškem.

III. Doba.

Vlada Habsburgovcev do zedinjenja Ogerske in Česke z Avstrijo pod Ferdinandom I. (1282—1526.)

Albrecht I. († 1308.)

Iz prva se je Albreht mnogo bojeval z upornimi velikaši svojih dežel, posebno z Dunajčani, ktere si je pa s svojo srčnostjo kmalo vpokoril. Dunaj je uže v tretje nehal biti svobodno neposrednje nemškemu cesarju podvrženo mesto, pa bil in ostal je odsihdob glavno in stolno mesto avstrijske države. — Po smrti svojega očeta Rudolfa (15. jul. l. 1291.) bil si je Albreht v svesti, da ga knezi izvolijo za nemškega kralja. Pa dasiravno je bilo več glasov zanj, vendar sta dosegla kralj česki Vaclav II. in nadškof mogunski Gebhard, da je dobil večino glasov Gebhardov bratranec Adolf, grof Nasovski. Ker so pa nemški knezi z Adolfom kmalo bili nezadovoljni, izvolili so mu l. 1298. Albrehta za protikralja. Albreht premaga in ubije (?) svojega nasprotnika v bitki pri Gölheim-u ter se vzdigne na nemški prestol (2. jul. 1298. l.). Kakor si je v svojih vojvodstvih prizadeval povzdigniti vojvodsko oblast deželnim velikašem nasproti, tako je tudi kot nemški kralj povekšal in vtrjeval kraljevo oblast pre-

vzetnim knezom nasproti, opiraje se na mesta in od leta 1303. tudi na papeža.

Naj bolj si je pa prizadeval Albreht razširjati in pomnoževati svoja rodovinska posestva in dosegel je celó, da so Čehi, ko je bil z Vaclavom III. pomrl ves premislidski moški rod (l. 1306.), izvolili njegovega sina Rudolfa, poročenega z Elizabeto, udovo Vaclava II. za kralja Češkega. Ker je pa Rudolfu že drugo leto umrl (l. 1307.), povzdignili so česki stanovi Henrika, sina Majnhardovega, vojvodo koroškega in grofa tirolskega, moža Vaclavove hčere Ane, na kraljevi prestol.

Ko je bilo vse prizadevanje Albrehtovo, svojega mlajšega sina Friderika Čehom za kralja vsiliti, brez uspeha, podal se je na Švabsko in na svoja dedinska posestva v Švajci, z namenom, na novo vojsko zoper Čehe se pripravljati. Pa med potjo je bil od svojega stričnika Ivana, sina svojega brata Rudolfa, blizo Habsburgovskega rodovnega gradu napaden in umorjen (1. maja 1308.). Od hinavskih prijatlov podhujskan, sovražil je Ivan svojega strijca in oskrbovatelja Albrehta zlasti zaradi tega, ker je bil popolnem preziral njegovo pravico do českega prestola. Nij mu bilo zadosti, da se je smel udeleževati vlade nad skupnimi rodbinskimi posestvi na Švabskem, temveč zaroti se z nekaterimi plemenitaši zoper svojega strijca ter ga na grozovit način zavratno umori. Zbog tega zločina ga imenuje zgodovina Ivana parricido t. j. „očetomorca“.

Poznejšnje pripovedke vežejo z zgodovino Albrehta I. osvobodnje Švajce. V švajcarskih kmečkih občinah pri Vierwaldstätter-skem jezeru, imeli so Habsburgovci od konec 12. stoletja mnogo vajdskih pravice. Pa že leta 1240. odvezal je cesar Friderik II. te občine vse podložnosti proti Habsburgovcem, tako, da so bile odslej zopet neposrednje nemškemu cesarju podvržene. Rudolf Habsburgovec je sicer svoji rodovini na novo pridobil stare pravice v Švajci, pa po njegovi smrti sklenile so kmečke občine: Švic, Uri in Unterwalden med seboj zavezo (l. 1291.) in cesar Adolf, nasprotnik Habsburgovcev, je priznal njih svobodo. Prizadevanje Albrehta I. z vojsko zopet ponoviti stare pravice (l. 1294.) bilo je zastonj. Samo toliko je o razmerah Albrehta I. proti Švajci zgodovinsko določeno. Poznejša poročila o tlačenji avstrijskih deželnih oblastnikov, o prisegi na Rütli-ju (7. nov. 1307), o Tellu, o umoritvi Gesslerjevi in o splošnej vstaji in osvobojenji Švajcarjev (l. jan. 1308) so po novjših zgodovinskih preiskavah kot pripovedke ovržena.

Rodovinsko drevo habsburgovsko do prve razdelitve:

RUDOLF I. 1273—1291.					
ALBREHT 1298—1308.		Hartman † 1281.		Rudolf † 1290. ž. Neža, hči Otakarja II.	
Rudolf, † 1307 kralj česki.	FRIDERIK LEPI 1314—1330.	Leopold † 1326.	Albreht II. † 1358.	Henrik † 1327.	Oton. † 1339.
Rudolf Ustanovnik † 1365.	Friderik † 1362.	Albreht III. † 1395. vstanovitelj, albert. vrste.	Leopold. † 1386. vstanovitelj, leopold. vrste.	Friderik, Leopold	Ivan parricida † 1313.

Albreht I. je zapustil pet sinov: Friderika Lepega, Leopolda I. „cvet viteštva“, Albrehta Modrega, Henrika Priljudnega in Otona Veselega. Njegov prvorojeni sin Rudolf, bivši česki kralj (l. 1306), pa je bil še pred svojim očetom (l. 1307.) umrl.

Friderik Lepi (1308—1330) in Leopold I. „cvet viteštva“ († 1326).

Po umoritvi Albrehta I. se je poganjal Friderik za cesarsko krono nemško; pa knezi izborniki si izvolijo raji manj mogočnega Henrika VII. Luksenburgovskega. Habsburgovska brata sta bila iz prva novemu nemškemu cesarju zelo nasprotna, ker je bil svojemu sinu Ivanu pridobil česko krono, za katero sta se ona potezavala. Česki stanovi, nezadovoljni s Henrikom Koroškim, poprosijo namreč nemškega cesarja, naj bi jim svojega sina Ivana za kralja dal. Cesar v to privoli ter pošlje Ivana z vojsko na Česko. Ta premaga Henrika Koroškega ter ga prežene iz dežele; rodovina luksenburgovska pa si tako pridobi vladarstvo na Českem (l. 1310.).

Ko sta se bila slednjič Friderik in Leopold z nemškim cesarjem spravila ter se odpovedala Českej, potrdil ju je ta v avstrijsko-štirskih in tako zvanih Prednjih deželah, to je v habsburgovskih dedovinah na Švabskem, v Alzaciji in Švajci. Friderik je vladal nad vzhodnimi vojvodstvi, Leopold pa je prevzel upravo „Prednjih dežel“. Bojaželjni Leopold je spremil celó cesarja v Italijo ter ga v ondotnih bojih krepko podpiral. Po smrti Henrika VII. je izvolila ena stranka Friderika Lepega za nemškega kralja (19. okt. 1314), druga pa Ljudevita Bavarskega. Vsled te dvojnate volitve je nastala notrajna vojska, ki je osem let razgrajala po nemških deželah.

Švajcarje, ki so bili z Ljudevitom potegnili, napadel je Leopold z veliko vojsko med tem, ko se je Friderik pripravljal na vojsko z Ljudevitom Bavarskim. Pri Morgarten-u se vname ljut boj (l. 1315.) in Leopold s svojimi okornimi konjiki popolnem premagan, si komaj otme življenje. Še bolj nesrečen pa je bil njegov brat Friderik na Nemškem. Ljudevit ga je pri Mühl-dorf-u na Bavarskem popolnem premagal (28. sept. 1322) ter ga z njegovim bratom Henrikom v jetništvo odpeljal. Leopold je bil sicer le en dan hoda oddaljen od bojišča, pa zamudil je na pomoč priti svojemu bratu. Zbog tega je tako žaloval, da ga niso več videli veselega od tega dne, in prizadeval si je na vso moč, osvoboditi svojega ljubega brata. Kmaló se je pa Ljudevit sprl z mogočnimi Luksenburgovci na Českem in s papežem Ivanom XXII. Ivana, kralja českega je namreč cesar s tem razžalil, ker je spraznjeni brandenburški fevd podelil svojemu lastnemu sinu Ljudevitu in ker je mejnega grofa mišenskega,

ženina Ivanove hčere, s svojo lastno [hčerjo poročil. Papež pa, ki je ta čas v Avignon-u stoloval, si je na vse kriplje prizadeval, pribaviti nemško krono Karlu IV., kralju francoskemu. V tej zadregi se pogodi Ljudevit z v Travnici zaprtim Friderikom ter ga osvobodi s tem pogojem, da se odpove s svojima bratoma nemške kroni. Tudi mu mora Friderik obljubiti, vrniti se v jetništvo, ko mu ne bi bilo mogoče izpolniti pogodbe. Friderik hiti zdaj na Dunaj k zvestej svojej ženi Elizabeti in ljubečemu bratu. Pa kako strašen sprejem! — Njegova žena si je bila med tem oči izjokala, Leopold pa ga je karal in zavrzel prisiljeno pogodbo. Ker je tedaj Leopold nadaljeval vojsko z Ljudevitom, vrnil se je blagi Friderik v Monakovo ter se iz novega Ljudevitu izročil za jetnika. Ljudevit pa, ki je prevedel, da mu mir s Friderikom le hasniti more v takej zadregi, se dela, kakor da bi ga bila premagala čudovita zvestoba Friderikova ter sklene ž njim pogodbo, po kateri naj bi odsihmal Ljudevit in Friderik skupno vladala, čegar pa knezi odborniki niso odobrili. Tudi je ostal Friderik do svoje smrti brez vsakega vpliva na državne zadeve.

Otožen in bolehen je preživel Friderik zadnje svoje dni v samotnem gradu Guttenstein-u s svojo oslepljeno ženo. Njegov sin Friderik II. (1322) in njegova brata Leopold (1326) in Henrik (1327) so bili pred njim brez zaroda umrli; nasledovala sta ga tedaj še živeča brata.

Albreht II. (1330—1358) in Oton Veseli († 1339.)

Ker ju je nemški cesar Ljudevit neprestano napadal, sklenila sta habsburgovska brata odbojno zavezo z Ivanom, kraljem českim. Ta pa je po mnogem prizadevanji dosegel, da sta se avstrijska brata v miru, dogovorjenem v Hagenau-u (l. 1330.) tudi z Ljudevitom Bavarskim spravila in ga za postavnega cesarja priznala. Zato jima pa je cesar potrdil njune pravice in posestva ter ju odškodoval z denarjem in mesti. Odsihmal sta habsburgovska brata v prijateljstvu živela z nemškim cesarjem in celó zavezo ž njim sklenila proti pretečemu razširjenji luksenburgovske oblasti. Tisti čas se je sprl cesar z Ivanom Českim zarad Koroške in Tirolske. Ljudevit je bil namreč Henrik u, vojvodi koroškemu in grofu tirolskemu, sinu Majnhardovemu, dovolil, naj ga po njegovej smrti, — ker je bil brez možkih dedičev — nasledujejo njegove hčeri. Z istim Henrikom pa je sklenil Ivan Česki pogodbo, v kateri se je Henrik za 40.000 mark srebra odpovedal Českej in svojo mlajšo hčer Margarito Širokoustno poročil z Ivanovim sinom, 8 let starim Ivanom Henrikom, kteremu so tirolski stanovi uže za naprej spolnovali fevdno dolžnost. Po smrti Henrikovej pa je ce-

sar, brez ozira na omenjeni privilegij, avstrijskima vojvodoma podelil Koroško in del Tirolske; drugi del Tirolske pa je hotel Ljudevit svojej rodovini pribaviti. Ker je pa tirolsko plemstvo z Margarito potegnilo, zamogla sta avstrijsanska vojvodi samo Koroško z delom zastavljene Kranjske posesti. Vsled tega je nastala zdaj vojska med češkim kraljem, kteremu so pomagali Ogrji, in vojvodama, ktera je cesar podpiral. Pa ko se je bil cesar v tem kritičnem slučaju ž njima sprl, sklenila sta s Čehi in Ogrji mir Anički (l. 1336.), vsled kterega je ostalo Koroško pri Avstriji, Tirolsko pa si je obdržala Margarita.

Dve leti potem (l. 1339.) je umrl Oton, zapustivši dva sina Friderika in Leopolda, kterima je bil Albreht oskrbnik. Ta se je pa malo potem s cesarjem Ljudevitom zopet sprl. Ko je bil namreč Henrik, vojvoda dolenje-bavarski, brez dedičev umrl (l. 1340.), posedel je Ljudevit kot njegov naj bliži sorodnik njegove dežele, ktere je Albreht za svoja varovanca tirjal, ker je njuna mati Elizabeta bila sestra poslednjemu vojvodi dolenje-bavarskemu. Še važnejša pa je bila razkačenost, ki je nastala med vitelsbahsko in luksenburgovsko rodovino, ko je bil cesar nesrečni zakon Margarite z Ivanom Henrikom samovoljno razvezal in bežečo Margarito s svojim sinom Ljudevitom Brandenburškim poročil, da bi tako svojej rodovini pribavil Tirolsko (l. 1342.). Obe stranki ste si prizadevali, Albrehta za se pridobiti; pa ta nij hotel z nobeno potegniti. Proti koncu svojega življenja se je moral Albreht še z upornimi Švajcarji bojevati, a le z majhnim vspehom; bolj srečen je bil pri pomnoževanju svojih rodovinskih posestev, deloma po ženitvah, deloma po nakupovanju. Ker je bil za iste čase izredno omikan in učen gospod in ob enem previden in dober vladar, imenuje ga zgodovina Modrega. Leta 1340. je podelil dunajskemu mestu posebno mestno pravstvo. Uže v prvem letu svojega vladanja so neki zasledniki njemu in Elizabeti, ženi njegovega brata Otona, zavdali pri obedu. Ona je vsled tega umrla, Albrehta pa, kteremu so le komaj življenje rešili, lotilo se je trganje po udih, ktero ga je potem nadlegovalo celo življenje. Zbog tega so ga imenovali tudi „Hromovega“.

Tri leta pred svojo smrtjo je izdal tako imenovani hižni red, po kterem naj bi najstarejši sin v imenu ostalih sinov vladal skupne in nerazdeljene avstrijske dežele.

Za časa njegovega vladarstva prišle so hude nezgode nad Nemčijo in tudi Avstrijo. Ogromne trope kobilic so uničevale in pustošile deželo. Ne dolgo potem je nastala strašna „črna kuga“, ki je dve leti tako hudo razsajala in morila, da je tretjino vseh prebivaleev pograbila. Cele vasi so bile pomrle in po mestih je bilo mnogo hiž popolnem izpraznjenih. Samo na Dunaji je umrlo na dan okolo 500–700 ljudi. Da bi jezo božjo potolažile, osnovala so se družbe tako imenovanih flagelantov, to je bičevnikov. Klatili so se namreč ljudje vseh stanov v procesijah, z zakrito glavo, gorečimi svečami in bičem

v roci po mestih in deželi, ter se preteпали po nagem životu. Ljudje so iz prva mislili, da je tej kugi vzrok neredni tek planetov; kmalo se je razširilo krivo mnenje, da so jo židje vzročili. Nastalo je zdaj grozovito preganjanje nesrečnih židov po vseh mestih in trgih. Požigali so jim hiže ter je nevmisljeno klali; po nekaterih mestih so je skoro popolnem zatrli. In ker zavoljo kuge nihče nij hotel polja obdelovati, pridružila se je tej morivki njena sestra — lakota.

V teh nadlogah se je skazal Albreht dobrega očeta in ljubeznjivega dobrotnika svojih podložnikov, kajti prizadeval si je na vso moč polajšati jim njih nesrečni položaj.

Rudolf IV., Vstanovnik. (1358—1365.)

Albrehtu II. je bil naslednik njegov najstarejši sin Rudolf IV., ki je v pospeševanji znanstev in umetnostij posnemal tedanjega nemškega cesarja Karla IV. Vstanovil je leta 1365. vseučilišče dunajsko ter jel zidati imenitno stolno cerkev sv. Štefana. Zbog tega ga imenuje zgodovina vstanovnika. Kakor se je Rudolf s svojimi notranjimi napravami ohranil v spominu svojih potomcev, tako si je tudi na vso moč prizadeval povekšati čast svoje rodovine in razširjati njeno oblast. Hotel se je popolnem neodvisnega storiti od nemškega cesarja ter samostalno vladati. Da bi to dosegel, pozival se je na tako imenovani veči privilegij (*privilegium majus*), po katerem bi bil cesar Friderik I., Rudečbradec podelil avstrijskim vojvodam neomejeno cesarsko oblast med mejami njih države in častni naziv „nadvojvoda“, kar si je Rudolf tudi v resnici prisvajal. Vsled tega se je pa sprl s svojim tastom Karlom IV., nemškim cesarjem, ki te dokaznice priznati nij hotel. Toda uže leta 1361. moral je Rudolf v miru Budejeviškem odjenjati od svojih nepravilnih tirjatev. Tudi nadvojvodski častni naziv se nij ohranil pri Rudolfovih naslednikih, stoprv Friderik III. ga je leta 1453. potrdil svojej rodovini.

Za Avstrijo naj važnejša dogodba pod vladarstvom Rudolfa IV. je pridobitev Tirolske (l. 1363.). Margarita Širokoustna je bila sicer v svojej zakonskej pogodbi sorodnej rodovini doljenbavarskej zagotovila Tirolsko, ako po svojem možu nobenih dedičev ne bi zapustila. Pa ko sta jej bila Ljudevit (l. 1361.) in poslej tudi njen edini sin Majnhard (l. 1363.), mož Rudolfove sestre Margarite, umrla, odstopila je Tirolsko Rudolfu IV., kar so tudi stanovi tirolski v miru Bolzanskem odobrili (11. sept. 1363). Vojska, ki je nastala vsled tega z Bavarijo, končala je s tem, da se je Bavarija (l. 1369.) za 116.000 zlatov odškodnine odpovedala svojim pravicam. Tudi Karel IV. je uže leta 1364. na velikem shodu Bernskem potrdil avstrijskim vojvodam to važno pridobitev. Z rodovino luksenburgovsko (na bernskem shodu l. 1364) in z ogerskim kraljem Ljudevitom sklenil je Rudolf dedinski pogodbi zastran vzajemnega podedovanja, kateri

ste zbog tega jako važni, ker ste bile povod poznejšemu zedinjenju Česke in Ogerske z Avstrijo. Tudi z Albrehtom III., grofom goriškim, sklenil je Rudolf (l. 1364.) dedinsko pogodbo, po kateri naj bi kosovi Kranjske in t. i. Slovenske krajine*) (windische Mark) po Albrehtovej smrti, ko bi brez lastnih zakonskih dedičev umrl, pripadli habsburgovski rodovini, kar se je leta 1374. tudi vresničilo.

Tirolsko je bilo za časa vsesvetnega vladarstva rimskega del Recije, današnje Predalpske je spadalo k Vindeliciji, Bistriška dolina pa k Noriki. Po razpadu zahodno-rimske države posedli so Longobardi južne pokrajine, Bavarci pa severne. Longobardi so ustanovili vojvodstvo Tridentinsko. Od 6. stoletja je spadalo Tirolsko k Bavariji in pozneje deloma h Koroški. Leta 961. je zedinil cesar Oton I. Tridentinsko s krajino Veroneško. V 11. stoletju pa so se politične razmere tirolske popolnem predrugačile. Da bi si zvezo z Italijo zlajšali in vtrdili, izročevali so namreč nemški cesarji važne planinske prehode in ž njimi cele grofovine svojim zvesto vdanim privržencem, zlasti pa duhovniškim knezom, na ktere so se naj bolj zanašali. Cesar Konrad II. je podelil škofu Ulriku II. tri grofovine, Tridentinsko, Bolzansko in Vintsehgau-sko. Ob enem je podelil isti cesar škofu Hardwig-u grofovino Briksensko, ktere je Henrik IV. l. 1091. tudi Bistriško dolino pridružil. Razven teh duhovniških oblastnikov bilo je v deželi še mnogo drugih posvetnih samostalnih posestnikov, tako, da je za časa vojskovanja nemških cesarjev na Laškem v dobi boja za investituro imela dežela skoro toliko gospodarjev, kolikor holmcev s protečimi gradovi in stražnimi stolpi. Da je moč tridentinske in briksenske vladikovine, kterima se kurska v zahodnih Tirolah še primirjati nij mogla, tako hitro propadla, bili so po večem vzrok škofje sami. Oni namreč niso neposredno upravljali svojih grofov, ampak izročevali so jih mogočnim posvetnim velikašem. Tako so tridentinski škofje upravo Vintsehgau-sko izročili grofom Tirolskim, grofovine Bolzanske podelili so polovico grofom Eppanskim, drugo polovico pa so skupno upravljali z grofom Tirolskim. Samo upravo Tridentinske grofovine so si popolnem pridržali. Briksenski škofje pa so celo vse svoje grofovine podelili ene rodovini, razdeljenej v dve vrsti, v vrsto grofov Wolfratshausen-skih in Ambrških in v vrsto grofov iz Andeksa. Po preklicbi Henrika Leva (l. 1180.) zadobili so vsi ti grofje svobodo, to je, bili so neposrednje nemškemu cesarju podvrženi. Odsihdob odlikovali so se najbolj Tirolski grofje, — po svojem dedinskem gradu poleg Adiče tako zvani — in pa bavarski grofje iz Andeksa. Zadujim je cesar Friderik I. (pod Bertholdom III.) podelil vojvodsko dostojenstvo in imenovali so se odsihmal po svojih posestvih v Istri in Dalmaciji (am Meere) vojvode Meranske. Ko je bila ta rodovina leta 1248. z Bertholdovim vnukom Otonom II. pomrla, pripadel je velik del njenih posestij Albrehtu III. grofu Tirolskemu. Temu gre zaslug zedinjenja Tirolske dežele v eno politično celoto. Ker je Albreht III. leta 1253. brez možkega zaroda umrl, bil mu je naslednik njegov zet Majnhard III. Goriški. Njegovemu sinu, Majnhardu IV. pa je podelil cesar Rudolf Koroško in del Kranjske. Henrik, Majnhardov sin je dobil — pa le za malo časa — Česko (l. 1306.); tega pa je nasledovala omahljiva in odurna njegova hči Margarita, ki je slednjič Tirolsko Avstriji odstopila (l. 1363.). Ker Rudolf lastnih dedičev nij zapustil, nasledovala sta ga njegova brata.

*) Slovenska krajina (slovenska stran, Windische Mark) je bila del dolnjega Štajerskega z delom Kranjskega.

Albreht III. (1365—1395) in Leopold III. (1365—1386.)

Albreht III. in Leopold III. sta bila tako različnega mišljenja in prizadevanja, da jima nij bilo mogoče dalje časa skupno vladati. Albreht je ljubil mir in pobožno premissljevanje ter se pečal z znanstvi, Leopold pa je bil junašk in bojaželjen. Po smrti Albrehta Goriškega (l. 1374.) so vsled leta 1364. dogovorjene dedinske pogodbe kosovi Kranjske in Slovenske krajine pripadli vojvodama avstrijskima. Ko sta bila vojsko zarad Tirolske s Štefanom Bavarskim končala (l. 1369.), delila sta zoper hišni red Albrehta II. dežele med seboj. Nič manj nego petkrat delila sta vojvodi habsburgovske dežele; pri zadnji delitvi (23. sept. 1379), pridržal si je miroviti Albreht le Avstrijo, vse druge dežele pa je odstopil svojemu burnemu bratu Leopoldu. Od tedaj so se ločili Habsburgovci v dve vladajoči vrsti, v avstrijsko-albrehtinsko in štirsko-leopoldinsko vrsto. Vže premedeni cesar Karel IV. gledal je z velikim veseljem, kako da se mogočna habsburgovska rodovina sama slabí; tudi njegov sin in naslednik Vaclav je (l. 1380.) odobril konečno razdelitev.

Vlada Habsburgovcev po razdelitvi.**A. Albertinska vrsta.**

Albreht III. „s kito“ je bil jako miroljuben; bojeval se je le, če ga je neogibna potreba k temu prisilila. Skrbel je za notranji mir in red svoje dežele ter kaznoval roparske velikaše, kalilce deželnega miru. Razširil je dunajsko vseučilišče in sezidal laksenburški grad, kjer je tudi l. 1395. umrl. Po Leopoldovej smrti (pri Sempah-u l. 1386.) bil je tudi oskrbnik njegovih sinov.

Albreht IV., Potrpežlivi. († 1404.)

Po smrti Albrehta III., ki je zapustil edinega sina Albrehta IV., zahteval je Viljem I., iz leopoldinske vrste, kot naj starejši Habsburgovec, zedinjeno vladarstvo, opiraje se na

Rodovinsko drevo Albertincev in Leopoldincev:**ALBREHT MODRI † 1358.**

Albrecht III. † 1395. ALBERTINSKA VRSTA.	Leopold III. 1386. LEOPOLDINSKA VRSTA.			
Albrecht IV. † 1404.	Viljem † 1406.	Leopold IV. † 1411.	Ernst † 1424.	Friderik IV. † 1439.
Albrecht V., kot nemški cesar II. † 1439.	Friderik V. (III.) † 1493.	Albrecht VI. † 1463.	Ernst † 1432.	Sigismund † 1496.
Ladislav Posmrtnik. † 1457.	MAKS † 1519.			
	STIRSKA VRSTA.		TIROLSKA VRSTA.	

hižni red Albrehta II. Pretila je domača vojska, vendar sta se zedinila bratranca l. 1395. v hollenburgškej pogodbi. Albreht je bil jako pobožen in romal je celó leta 1400. v Jeruzalem, kar ga je v očéh njogovih vrstnikov tako povzdignilo, da so ga od tedaj „čudež sveta“ (mirabilia mundi) imenovali.

Pri prepiru med Luksenburgovci obnašal se je Albreht kaj previdno; izdatno je podpiral kralja ogerskega Sigismunda v njegovih bojih z Ogrji, zato je Sigismund ponovil prešnje dedinske pogodbe Habsburgovcev z Ogersko in Česko ter postavil Albrehta za svojega naslednika na Ogerskem. Ko mu je Sigismund v varstvo izročil svojega ujetega brata, českega kralja Vaclava, ravnal je z ujetnikom z velikim spoštovanjem. Sicer se je Vaclavu posrečilo, uiti iz Dunaja in vrniti se v Česko, vendar je Albreht razkačenega Sigismunda prepričal o svojej nekrivdi ter ohranil staro dragoceno prijateljstvo. Ko se je pa v zvezi s Sigismundom bojeval proti Prokopu, mejnemu grofu moravskemu, ki si je bil več českih in avstrijskih mest prilastil ter napadal avstrijske in ogerske pokrajine, zbolela sta oba pri obleganji Znojma. Sigismundu so le komaj življenje oteli, Albreht pa je za disenterijo umrl v 27. letu svoje starosti (14. sept. l. 1404). Zapustil je neodraslega sina Albrehta V. in hčer Margarito, ki se je poročila s Henrikom, vojvodo landshutsko-bavarskim.

Albreht V. (kot nemški cesar: **Albreht II.**) (1404–1439.)

Ker je bil Albreht pri smrti svojega očeta stoprv sedem let star, vladal je za-nj iz prva Viljem, vojvoda štirski (do l. 1406.), po njegovej smrti pa njegova brata Leopold IV. Ponosni in Ernst Železni. Ker sta se Leopold in Ernst vedno prepirala zaradi tega varstva, nastali so ljuti notranji boji; po vsej pravici prištevajo se ti časi naj bolj žalostnim dobam avstrijske zgodovine. Nazadnje so nezadovoljni avstrijski stanovi sami odstranili varstveno vlado vojvode Leopolda, kateri je kmalo potem umrl (3. jun. 1411) in kralj Sigismund, pokrovitelj albertinske vrste, proglasil je stoprv štirinajstletnega Albrehta za dostoletnega. Albreht je bil eden naj slavnjših avstrijskih vladarjev. Sigismund, tedanj nemški cesar, ob enem kralj ogerski in česki, ga je poročil s svojo hčerjo Elizabeto in mu podelil Moravsko (l. 1423.). Ker mu je bil Albreht v bojih s Husiti krepko pomagal, odločil ga je Sigismund l. 1437. tudi za svojega naslednika na Ogerskem in Českem. Po Sigismundovej smrti so tedaj Ogrji Albrehta izvolili za svojega kralja, a moral jim je volitveno pogodbo podpisati. Na Českem pa je povzdignila husitska stranka Kazimirja Poljskega na prestol. Toda Albreht premaga Husite in Poljake ter si ohrani česko krono. Tako je prišla Ogerska

v prvo in Češka v drugo pod habsburgovsko žezlo. Nemški knezi izborniki so izvolili Albrehta za rimsko-nemškega cesarja (l. 1438.); pa predno se je mogel vtrditi v svojih novih deželah, umrl je za grižo, vrnivši se iz boja z Muradom, sultanom turškim, ki je napadal Ogersko (l. 1439.).

Po njegovej smrti so nastale na Ogerskem notranje borbe. Ena stranka, ktorej je znani Ivan Hunjadi Korvin na čelu stal, poklicala je Vladislava III., kralja poljskega, na ogerski prestol, med tem, ko je druga Ladislava Posmrtnika, sina Albrehta V., priznala za svojega kralja. Ko je bil Vladislav na Ogersko pridrl, zbežala je cesarina Elizabeta s svojim sinom in ogersko krono k novemu nemškemu cesarju Frideriku III., vojvodi avstrijskemu iz leopoldinske vrste. Ta je sprejel mladega Ladislava v svoje varstvo in ga izročil slovečemu Eneju Silviju v izrejo. Na Ogerskem se je bojeval Ulrik, grof celjski, za Ladislava, Ivan Korvin pa za kralja poljskega. Ko je pa bil Vladislav v bitki s Turci pri Varni padel (l. 1444.), priznali so Ogri složno Ladislava za svojega kralja, pa pridali mu junaškega Ivana Hunjadija za namestnika.

Tudi Čehi so hoteli po Albertovej smrti izvoliti si novega kralja. Ponudili so svojo krono iz prva Albrehtu Bavarskemu in poslej Frideriku III., cesarju nemškemu. Ko sta pa bila oba odvrnila to ponudbo, priznali so slednjič Čehi Ladislava za svojega kralja, pa mu pridali mogočnega in premedenega Jurija Poděbrada za namestnika (l. 1450.).

Ker se Friderik III. nij hotel odpovedati oskrbništvu, dasiravno je bil Ladislav uže odrasel, primorali so ga avstrijski stanovi sè silo, odpovedati se varstvu ter izročiti jim mladega kralja. Zdaj si je pa pridobil Ulrik celjski kot avstrijski namestnik velik vpliv na mladega kralja. Pred vsem si je prizadeval slovečega Ivana Hunjadija Vladislavu pričrniti ter ga iz njegove prevažne službe izpodriniti, kar se mu pa nij posrečilo. Po Hunjadovej smrti — padel je pri junaškem odboju turške sile od belgradske trdnjave l. 1456. — hotel je celjski grof ob veljavo spraviti krepke njegove sinove, pa eden izmed njih (Ladislav Hunjadi) se je nad njim maščeval ter ga umoril. Ker je kralj zbog tega zločinstva morilca s smrtjo kaznoval (l. 1457.), nastal je tako nevaren upor na Ogerskem, da je moral deželo zapustiti. Leta 1457. se je podal Ladislav v Prago, da bi tù obhajal svojo poroko z Margarito, kraljičino francosko, hčerjo Karla VII., pa umrl je (23. nov. l. 1457.) še predno se je bila ta ženitev izvršila uže med pripravljanjem v 17. letu svoje starosti. Ž njim je pomrla avstrijsko-albertinska vrsta.

Po njegovej smrti ste kronovini Ogerska in Češka zopet odpali od Avstrije: Ogri so si izvolili Matjaža Korvina,

sina Ivana Hunjadija, za svojega kralja; Čehi pa izvedenega Jurija Poděbrada.

B. Štirsko-leopoldinska vrsta.

Med tem, ko je Albreht mirno vladal v svojej deželi, mešal se je Leopold med tedanje boje ob Renu, na Laškem in v Švici, ter skušal pri vsakej priložnosti razširiti svojo oblast. Tako je kupil leta 1375. za 30000 zlatov grofijo Feldkirh, l. 1394. grofijo Bludenc, obé v današnji Predarlški deželi; in od denarja potrebnega nemškega kralja Vaclava deželna poglavarstva na dolnjem in gornjem Švabskem (l. 1379.). Mesti Freiburg v Brigavi in pa Trst*) s svojim obmestjem (l. 1382.) ste se mu prostovoljno podvrgli. Pa njegova želja, zaročiti svojega sina Viljema s Hedviko, dedičinjo poljsko, hčerjo Ljudevita, kralja ogerskega, se mu nij spolnila; ker se je ta po volji poljskih velikašev poročila z Jagelom, vojvodo litovskim. Švabska mesta, s katerimi je Leopold prestrogo ravnal, osnovale so resno vstajo, pri kateri so je švicarski zarotniki krepko podpirali. Zbog tega je napade Leopold z vojsko, pa v krvavej bitki pri Sempah-u — proslavljeni v zgodovini, ker je v njej junaški Arnold vinkelridski (von Winkelrid) se žrtoval za svobodo svojih rojakov (?) — izgubi zmago in življenje (9. jul. 1386).

Leopold je zapustil štiri sinove: Viljema Priljudnega, Leopolda Ponosnega, Friderika IV. „s praznim žepom“ in Ernsta Železnega.

Ker so bili ti vojvodiči še nedorasli, vladal je za nje njih strije Albreht III., ustanovitelj albertinske vrste, do svoje smrti (l. 1395.). Ta je sklenil s Švicarji, ki so bili Avstrijance v bitki pri Nafels-u (l. 1388.) v drugo popolnem premagali, 20letno premirje, vsled kterega jim je moral privojskovana mesta prepustiti. Ko sta bila Viljem in Leopold (l. 1411.) brez otrok umrla, sklenila sta ostala brata Ernst in Friderik med seboj delitno pogodbo, po kateri je dobil Ernst Štirsko, Koroško in Kranjsko; Friderik pa Tirolsko in Prednje dežele. Tako se je leopoldinska vrsta ločila v dve podvrsti: v štirsko in tirolsko.

a) Tirolska vrsta.

Friderik IV. „s praznim žepom“. (1411—1439.)

Iz prva je nadeljeval nesrečne boje svojih prednikov v Helveciji, pa kmalo je izprevidel, da se proti junaštvu za svobodo

*) Tržačanje so bili dosihdob zdaj pod beneško, zdaj pod oglejsko oblastjo, pa od obeh stranij hudo tlačeni, podvrgli so se raji rodovini habsburgovskej.

vnetih Švicarjev nič ne dá opraviti. Prisiljen je bil, skleniti z njimi 50letno premirje. Zdaj je pa prišel v sovražni dotik s Sigismundom, tedanjim cesarjem nemškim. Tačas so bili namreč trije papeži ob enem na prestolu sv. Petra: Gregor XII., Ivan XXIII. in Benedikt XIII. Odstraniti ta nevarni razkol, zbrali so se laški, nemški, francoski, angleški in španski prelati v občnem cerkvenem zboru v Konstancau.

Gregor XII. se je prostovoljno odpovedal papeštvu, Ivana in Benedikta pa so morali odstavit. Potovaje skozi Tirolsko si je bil Ivan XXIII. Friderika za-se pridobil s tem, da ga je imenoval generalnega kapitana katoliške cerkve. Zato pa mu je zdaj Friderik pripomogel k begu iz Konstanca v tedanje avstrijsko mesto Schafhausen ter ga v svoje varstvo vzel. Zbog tega je cerkveni zbor Friderika izobčil, cesar Sigismund pa preklical in Švicarje pooblastil prisvojiti si njegovega posestva (l. 1415.). V vojski, ki je nastala sedaj s Švicarji, izgubil je Friderik Aargau in Kyburg. Pobit vsled tolikih izgub predstavi se zdaj cesarju v Konstancau za vjetnika, ta ga pa le s tem pogojem pomilosti, da mu izroči vsa svoja posestva na Tirolskem, Švabskem in v Alzaciji. Denarja potrebni Sigismund prodá Aargau in zastavi mnogo mest, Friderika pa vendar ne izpusti. Zato pobegne nesrečni vojvoda (l. 1416.) iz Konstanca na Tirolsko, kjer je bilo plemstvo njegovemu bratu Ernstu uže vdanost priseglo, med tem, ko sta kmetovščina in meščanstvo Frideriku zvesta ostala. Ernst se slednjič za svojega brata ponese ter prisili cesarja, mu v Mörzburg-u iz nova v fevd podeliti Tirolsko (l. 1418.). Prodanim posestvom se je moral Friderik odpovedati, zastavljene pa je smel odkupiti, kar se mu je pri njegovem dobrem gospodarstvu kmalo posrečilo. Svoje sovražnike, ki so mu bili ob času njegove reve ime Friderik „s praznim žepom“ nadeli, je s tem osramotil, da je skora vsa zastavljena posestva zopet odkupil in dal pozlatiti bakreni nastrešek („zlata strehca“) svoje palače v Inšpruku, za kar je porabil 200.000 cekinov. Svojemu edinemu sinu Sigismundu pa je zapustil Friderik ne majhen zaklad, kar je dokaz velike njegove varčnosti.

Ker je bil Sigismund*) pri smrti svojega očeta še nedorašel, prevzel je nemški cesar Friderik III. (iz štirske vrste) varstveno vlado na Tirolskem. Pa komaj je bil nepokojni in strastni Sigismund sam nastopil vlado, uže se je sprl s Friderikom zastran rodovinskih posestev avstrijskih. Leta 1458. mu je moral cesar odstopiti en del Koroške in po smrti Albrehta VI. (iz štirske vrste) pridobil si je tudi Prednje-avstrijske dežele. Dalje si je nakupil en del grofije Bregenske ob Boden-

*) Ker se je pod njegovim vladarstvom mnogo srebrnih rudnin našlo, imenovali so ga njegovi vrstniki „denarja bogatega“.

skem jezeru (l. 1451.): potem grofiji Nelenburg in Sonnenberg (l. 1474.). Tudi s tedanjim papežem Pijem II. se je Sigismund sprl, ker je bil novo izvoljenega škofa briksenskega Nikolaja iz Kuze, v Inšpruk odpeljal in v zapor djal. Papež ga je zategadelj izobčil in Tirolsko interdiktu podvrigel, Švicarje pa nago-varjal, naj bi ga z vojsko napadli. V tej vojski pa je bil Sigismund jako nesrečen, moral je s Švicarji skleniti neugoden mir ter jim Turgau prepustiti (l. 1461.). Da bi se zavaroval pred vedno rastočimi švicarskimi zarotniki, zastavil je svoja posestva v Prednjih deželah Karlu Drznemu, vojvodi burgundskemu, ki je bil odslej Švicarjem mogočen in nevaren сосед. Pa Karlov sovražnik, francoski kralj Ljudevit XI. pregovori Sigismunda, skleniti s Švicarji „večno zavezo“, po kateri se obe strani med seboj zavežeta, braniti druga drugo. S pomočjo Švicarjev se je Sigismundu kmalo posrečilo pregnati burgundske posadke iz zastavljenih svojih mest. Ker je bil Sigismund brez otrok, posinil je svojega bratranca Maksa iz štirske vrste (l. 1496.) ter ga odločil za svojega naslednika na Tirolskem. Tako je Maks po Sigismundovej smrti (l. 1496.) zopet zedinil vse avstrijske dežele po 130letni ločitvi. Bil je tedaj drugi vtemeljitelj habsburgovske slave in mogočnosti!

b) Štiriska vrsta.

Vstanovitelj te vrste je bil Ernst Železni, tako imenovan zbog svoje telesne kreposti. Umril je 15 let pred svojim bratom Friderikom (l. 1424.), zapustivši tri nedorasle sinove: Friderika V., Albrehta VI. in Ernsta, katerim je bil Friderik IV. oskrbitelj.

Nekateri pisatelji poročajo, da so za Ernesta Turki prvokrat skozi Slavonijo na Štirsko pridrli in da jih je krepki vojvoda pri Radgoni (l. 1418.) popolnem premagal. Vendar to nij zgodovinsko dokazano in bržkone je takrat turška sila le od daleč pretela našej domovini.

Friderik V. (III. kot nemški cesar.) (1435—1493.)

Leta 1435. je nastopil vladno notranje-avstrijskih dežel Friderik V., kterega so nemški knezi po smrti Albrehta II. tudi za nemškega cesarja (l. 1440.) izvolili. Bil je edini Habsburgovec in zadnji nemški cesar, ki je v Rimu od papeža sprejel cesarsko krono (l. 1452.). Njegova vlada nij bila ni za Avstrijo ni za Nemčijo krepka in dobrodejna, kajti manjkalo mu je sposobnostij za vladanje potrebnih. Sedel je več nego pol stoletja na nemškem prestolu, med tem, ko so prevažne reči go-dile se po svetu. Leta 1453. so Turki vzeli Carigrad ter vničili bizantinsko državo; l. 1486. je našel Diaz pomorsko pot v Vzhodno-Indijo in l. 1492 Kolumb novo zemljinó na zapadu. — Omenili smo uže, da se Friderik nij hotel odpovedati oskrbníštvu

čez Ladislava Posmrtnika, dokler ga niso avstrijski stanovi z obleganjem Dunajskega-Novegamesta prisilili, izročiti jim mladega kralja (l. 1452.)

Ko je z Ulrikom Celjskim bil pomrl možki zarod celjskih grofov (l. 1456.), polastil se je cesar, opiraje se na neko dedinsko pogodbo, grofovine Celjske, katero pa je stoprv po Ladislavovej smrti (l. 1457.) pridružil vojvodini Štirskeji.

Celjska kneževina se je jela razvijati v 14. stoletji. V soneškem gradu so živeli namreč hrabri in jako bogati plemenitaši. Tem so zastavljali razni zapravljeni plemenitniki na Stajerskem, Koroškem in Kranjskem svoje posesti in ker jih ti navadno niso mogli več rešiti, ostale so soneškim gospodom. Kakor ti plemenitniki, delali so tudi denarja potrebni avstrijski vladarji, ter zastavljali soneškimi „grofom“ — tako so se jeli sami imenovati — mesta in gradove (n. pr. Celje). Tudi to je po večem ostalo tem grofom, tako, da se je njihova oblast kmalo po vseh slovenskih pokrajinah razširila. Kmalo so bile skoro vse slovenske pokrajine celjskim grofom podložne, in o grofu Hermanu vemo, da je bil celó vrhovni poglavar Slavonije in Bosne. Posebno naklonjen jim je bil nemški cesar Sigismund, čegar druga soproga, razuzdana Barba, je bila hči Hermana grofa celjskega. L. 1436. povzdignil je cesar celjsko rodbino v stan državnih grofov ter jo popolnem odvezal vsake odvisnosti in pokorščine do avstrijskih vladarjev. Vedno rastoča in razširjajoča se oblast celjskih grofov je jela avstrijskega vladarja zeló skrbeti; žalilo ga je tudi, da jih je nemški cesar odtegnil njegovej oblasti. Vsled tega je nastala pogubljiva domača vojska med avstrijskim vladarjem Friderikom V. in celjskim grofom Friderikom. Začetek te vojske bil je boj Friderika Celjskega s krškim škofom, kteremu je Friderik Avstrijski pomagal. Vojskina sreča je bila zdaj na tej, zdaj na onej strani, dokler ste se obe stranki boja naveličali in mir sklenili. Friderik V. prizna Ulrika (Friderikovega sina in naslednika) za samostojnega, od Avstrije nezavisnega vladarja, Ulrik pa določi, da naj vse celjske posesti zopet Avstriji pripadejo, ako bi utegnil brez lastnih dedičev umreti. To se je tudi spopolnilo, ko je bil Ulrik leta 1456. od razkačenega Ladislava Hunjadija v Belemgradu napaden in umorjen. Pa dasiravno Ulrik nobenih otrok nij zapustil, vendar so stavljali Frideriku razni pretendenti mnogo nepravilnih ovir. Tako je prišlo Celje in ž njimi druge slovenske pokrajine zopet pod avstrijsko vlado. Slovenci pa so našli v Avstriji svojo širjo domovino, ktereje so odslej nepremakljivo zvesti ostali do današnjega dne, ter radovoljno prelivali za-njo svojo kri! — Skoro v istem času zedinil je Friderik Gorenjsko, Dolenjsko, Metliko, Pivko in več drugih delov Notranjega v eno politično celoto — „vojvodstvo Kranjsko“.

Po Ladislavovej smrti (l. 1457.) ste kronovini Ogerska in Česka zopet odpadli od Avstrije; Ogrji so si izvolili Matijaža Korvina, Čehi pa Jurija Poděbrada za svojega kralja. Zastran avstrijskih dežel Ladislava Posmrtnika pa je nastal prepir med Friderikom, njegovim bratom Albrehtom VI., vladarjem Prednje-avstrijskih dežel, Sigismundom Tirolskim, ki je leta 1458. s tem končal, da je po predlogu deželnih stanov Friderik dobil Dolenjo-, Albreht Gorenjo-Avstrijo, Sigismund pa tretjino dohodkov cele Avstrije in en del Prednjo-Avstrijskih dežel, Dunajsko mesto pa je ostalo skupna lastnina teh treh vladarjev. Z Matijažem Korvinom je sklenil Friderik po

mnogih bojih pogodbo v Šopronju (l. 1463.), vsled ktere se je Ogerskeje sicer odpovedal, pa pridržal si kraljevi naziv in pravico do dedinskega nasledstva za-se in svoje potomce, ko bi utegnila Matijaževa rodovina pomreti. Ob enem je izročil Matijažu zastavljeno ogersko krono za 60.000 cekinov. Poleg ogerskega kralja imel je Friderik še druge nasprotnike v svojih deželah; nepokojni Albreht, kmalo nezadovoljen s prejšnjo delitvijo, napravi vstajo zoper svojega brata ter ga celó v njegovem gradu na Dunaji obleže. Zdaj pa prihiti Podčbrad s českimi vojaki Frideriku na pomoč in ga otmè te obsede. Na to sklene Friderik s svojim bratom pogodbo, po ktorej mu celo Avstrijo za 8 let prepusti, vendar je trajal prepir še do Albrehtove smrti (l. 1463.). Ker ta lastnih dedičev nij zapustil, zedinil je Friderik vse habsburške dežele, razven Tirolske in Prednjih dežel, pod svojim žezlom. Malo potem je nastala vojska med Friderikom in kraljem Podčbradom, kterega je papež Pij II. izobčil, ker nij hotel h katoliškej cerkvi prestopiti in se bazelskim, od papeža ovrženim, „kompaktatom“ odpovedati. Vsled tega so nektera katoliška mesta na Šlezkem in Moravskem se vzdignila zoper svojega kralja in ne dolgo potem tudi večina katoliškega plemstva na Českem (l. 1465.). Pavel II., Pijev naslednik, je osnoval križansko vojsko zoper krivoverstvo na Českem ter ogerskega kralja Matijaža pooblastil, z vojsko napasti razkolnega kralja českega. Tudi Friderik je potegnil zdaj s sovražniki Podčbradovimi (l. 1468.), ktere je pa le slabo podpiral. Po Podčbradovej smrti (l. 1471.) sprl se je Friderik zopet s kraljem Matijažem, ker sta oba po českej kroni hrepenela. Pa Čehi so si izvolili raji poljskega kraljiča Vladislava za kralja, kar je vzročilo vojsko med Poljsko in Ogersko. Cesar Friderik se odpové Českej, stopi na stran Poljakov ter prizna Vladislava za kralja českega (l. 1474.). Zatoraj napade Matijaž cesarja z vojsko, posede skoro celo Dolenjo-Avstrijo, ter ga prisili mu v miru Kornajburškem (l. 1477.) Česko v fevd podeliti. Toda uže črez tri leta ponovil je Matijaž vojsko, ker cesar vojskinih stroškov nij hotel plačati. Pri tej priložnosti se polasti Matijaž Dunaja in skoro cele avstrijske države (l. 1485.) in zdelo se je, da bo odsihdob Ogerska središče velike monarhije. Pa po smrti Matijaža Korvina (l. 1490.) posrečilo se je Maksu, sinu cesarjevemu, v novo si pridobiti avstrijske dežele. (Gl. str. 55.)

Omena vredno je tudi, da so Turki pod vladarstvom Friderika V. (med l. 1469. in 1493.) nič manj nego devetkrat prilo mastili v naše slovenske dežele (na Štirsko, Kranjsko in Koroško), požigaje in ropaje, ter tisuče naših očetov pomorili ali pa v sužnost odpeljali. Vkljub vsem nezgodam se je vendar oblast habsburgovske rodovine pod Friderikom V. močno razširila. Zagotovljeno je bilo tej rodovini ne samo nasledstvo na Ogerskem

in Českem, ampak po poroki Maksa, sina cesarjevega, z Marijo, dedičinjo burgundsko, hčerjo Karla Drznega, tudi v burgundsko nizozemskih deželah. In ker je bil Sigismund Tirolski za sina vzel Maksa, bilo je gotovo, da se bode Tirolsko združilo z Avstrijo in da bode en vladar veleva vsem avstrijskim deželam.

Povekšati čast in slavo svoje rodovine bilo je glavno prizadetje sicer nedjavnega Friderika, zatorej je že l. 1453. avstrijskim vojvodam svoje vrste podelil nadvojvodski častni naziv.

Maksimiljan I. (1493—1519.)

Po smrti Friderika III. je prevzel vladavo avstrijskih dežel njegov sin Maks I., katerega so bili nemški knezi že poprej izvolili za kralja rimskega (l. 1486.) Bil je eden naj bolj priljubljenih avstrijskih vladarjev, in živo se je ohranil v spominu naroda. Na pragu nove dobe, ko je ginulo srednjeveško življenje ter se umikalo novim osnovam, bil je on zadnji sijajni zastopnik propadajočega viteštva. Po vsej pravici ga tedaj imenuje zgodovina „Zadnjega viteza“. Bil je pravičen, vesel, uljuden in radodaren, podvzeten in hraber; mirovati nij mogel, vedno se je pečal z velikanskimi namerami in gojil daleč segajoče, čestokrat neizpeljive in celó smešne naklepe. Tako potrebnej reformi nemške ustave je več nasprotoval nego jo pospeševal, v avstrijskih deželah pa je skrbel za red in mir in se trudil za povzdigo kupčije in obrtnije, za znanosti in umetnosti. Dvorno knjižnico na Dunaji je on vstanovil in skrbno zbiral zgodovinske in slovstvene spominke. Za nemško državo se nij toliko brigal; ali svojo rodovino do slave in mogočnosti povzdigniti, to mu je bila prva skrb. Z Maksom je Avstriji napočila nova doba; dosihmal le mali del nemške države, postala je vsled njegovega prizadevanja kmalo vrhovna evropska oblast. Še ne dvajset let star, poročil se je (l. 1477.) z Marijo, dedičinjo burgundsko, edino hčerjo Karla Drznega, najbogatejšega vladarja tiste dobe, ki je s Švicarji se vojskovaje v bitki pri Nancyju (l. 1477.) izgubil svoje življenje. Tako je prišlo bogato Nizozemsko, država, segajoča od ženevskega jezera do nemškega morja, pod habsburško žezlo. Vsled tega se je pa zapletel Maks v vojsko s francoskim kraljem Ljudevitom XI., ki je želel s svojim daufinom (kraljičem naslednikom) poročiti Marijo. Vname se bitka pri Guinegatu v Pikardiji (l. 1479.), v kateri Maks Francoze popolnem premaga. Po Marijinej zgodnej smrti (l. 1482.) moral se je Maks mnogo bojevati z nemirnimi nizozemskimi stanovi, ki njegovega oskrbnitva črez sina Filipa nijso hoteli priznati; l. 1488. bil je celó zaprt od meščanov flanderskega mesta „Brügge“. Po smrti Matijaža Korvina, kralja ogerskega (l. 1490.) pridrl je Maks z vojsko v Avstrijo ter si zopet podvrgel vso deželo z

Dunajem, kjer so ga prebivalci radostno sprejeli. In ko je Maks zvedel, da so Ogri vkljub dosedanjim pogodbam, s Habsburgovci sklenjenim, Vladislava Češkega za kralja izvolili, napadel je celó Ogersko, vzel Stolni-Belgrad ter prisilil Ogre skleniti ž njim mir Požunski (l. 1491.), po katerem se mu je, ako bi utegnil Vladislav brez lastnih dedičev umreti, zagotovilo nasledstvo na Ogerskem. Sploh je bil Maks pri pomnoževanju svojih rodovinskih posestev posebno srečen. Ko je po smrti vojvode Sigismunda iz tirolske vrste (l. 1496.) podedoval tudi Tirolsko in velik del Prednjih-dežel, zedinil je iz nova vse habsburške dežele pod svojim žezlom. Ko je l. 1500. rodovina goriških grofov z Leonhardom bila pomrla, dobil je Maks vsled prejšnjih dedinskih pogodb tudi grofijo Goriško s Bistriško dolino na Tirolskem. Kot deležnik bavarsko-landshutske nasledstvene vojske pridobil si je l. 1505. Kufstein in druga do tedaj bavarska posestva na severnem Tirolskem, in po mnogih bojih z Benečani Roveredo in druga mesta na jugu, ktera je pridružil Tirolskeji deželi.

Leta 1494. se je Maks po dvanajstletnem udovstvu zopet poročil in sicer z Marijo Blanko, sestro vojvode milanskega, upaje, tako tudi Milan pribaviti svojej rodovini. Pa ta ženitev ga je zapletla v italjske vojske za politično ravnotežje, katerih so se tudi Francozi vdeležili, ker je njih kralj Karl VIII. hotel Milan in Neapolj si podvreči. Da bi to ovrh, sklenil je Maks zavezo z vojvodo milanskim, Ljudevitom Morotom, s papežem Aleksandrom VI., z Benečani in Ferdinandom, kraljem aragonskim. Pri tej priliki je poročil svojega sina Filipa Lepega z Jovano, hčerjo Ferdinanda Aragonskega in Izabele Kastiljske in tako pridobil svojej rodovini obširne španske dežele. Uže Filipov sin Karel je l. 1516. nastopil vladarstvo vseh h kastiljskeji in aragonskeji kroni spadajočih dežel. Z drugo prevažno dvojnato ženitvijo pa je napeljal Maks pridobitev Česke in Ogerske. Zaročil je namreč svojega vnuka Ferdinanda, mlajšega sina Filipa Lepega, z Ano, hčerjo Vladislava, kralja češkega in ogerskega, in svojo vnukinjo (sestro Ferdinandovo) Marijo z Vladislavovim sinom Ljudevitom (II.). Tudi je ponovil stare dedinske pogodbe med Avstrijo, Ogersko in Česko, po katerih naj bi, ko bi utegnil Ljudevit II. brez lastnih dedičev umreti, njegov svak Ferdinand nastopil vladarstvo na Ogerskem in Českem.

Kot nemški cesar je oznanil Maks v državnem zboru Vormskem večni deželni mir (l. 1495.), razdelil državo v 10 kresij in osnoval državno komorsko sodnijo. To ga je zapletlo v vojsko s Švicarji, ki te sodnije priznati in državnih davkov plačevati niso hoteli. Po mnogih krvavih bojih prisilili so Švicarji cesarja, skleniti ž njimi bazeljski mir (l. 1499.), v

kterem so bili oproščeni sodnje oblasti državne komorske sodnje in vseh državnih davkov. Baš tako je izpodletel cesarjev namen Avstriji pridobiti volilno pravico; kajti knezi izborniki so se sešli v Frankobrodu ter zavezali se, nobenega novega uda ne sprejeti v svoj zbor.

Slednjič naj še omenimo, da je Maks vpeljal novi policijski red in prevažno poštarstvo; zboljšal je vojaške zadeve ter osnoval prve stalne armade v Avstriji.

Filip Lepi je zapustil dva sina: Karla in Ferdinanda kterima je bil Ferdinand, kralj aragonski, oskrbitelj. V 15. letu svoje starosti nastopil je Karel vladarstvo na Nizozemskem in v Kastiliji, in po smrti Ferdinanda Katoliškega (l. 1516.) nasledoval je tega v Aragoniji in Neapolju, kakor tudi v neevropskih deželah španskih. Po smrti cesarja Maksa (l. 1519.) izvolili so ga nemški knezi tudi za rimskega cesarja (Karla V.) ter ga leta 1520. v Ahenu kronali. Po srečnih ženitvah se je tedaj habsburgovska oblast tako močno razširila in povzdignila, da se je za Karla V. po pravici reklo: v njegovej državi solnce nikdar ne zahaja. Te srečne ženitve avstrijske rodovine izrazuje tudi vrstica: Bella gerant alii, tu felix Austria nube. Ko je Ferdinand Kortež l. 1521. tudi Mehiko bil podvrgel cesarju in ko se je Franc Pizzaro l. 1532. polastil peruvanske države gospodoval je Karl V. nad nemškoavstrijskimi deželami, nad Nizozemskim, nad Španijo, Sicilijo, Sardinijo, Mehiko in nad velikim delom južne Amerike. Ker je pa bilo Karlu V. nemogoče tako obširnih dežel vladati, delil je je čestokrat s svojim bratom Ferdinandom, naposled pa mu je odstopil v tretjej pogodbi (7. febr. 1522.) vse nemške dežele z vojvodstvom Virtenberskim, katero je bil l. 1520. kupil od švabske zaveze. Tako se je ločila habsburgovska rodovina v dve glavni vrsti, v špansko in avstrijsko.

Česka zgodovina na dalje.

Po smrti Otakarja II. podelil je nemški cesar Rudolf Česko njegovemu sinu Vaclavu II. (1278—1305.), kteremu je bil iz prva njegov strijc Oton, mejni grof brandenburški, oskrbitelj. Po svojej drugej ženi Elizabeti, kraljičini naslednici poljskej, pridobil si je Vaclav tudi poljsko krono. Njegovega sina Vaclava je izvolila narodna stranka na Ogerskem za svojega kralja pod imenom Ladislava V.; pa papež Bonifacij VIII. in cesar Albreht I. ga nijsta hotela priznati; zadnji je celó z vojsko napadel Česko. Po Vaclavovej smrti je Poljska zopet odpadla od Česke in ko je njegov sin in naslednik Vaclav III. nameraval z vojsko napasti Poljake, ter je prisiliti, da zopet priznajo česko vrhovno oblast, umorila ga je neznana roka zaslednikova

iz dozdaj še neznanih vzrokov. Ž njim je pomrla rodovina Přemislíčev na Českem (l. 1306.)

Zdaj se je tedanjemu cesarju Albrehtu I. posrečilo, svojemu sinu Rudolfu, možu Elizabete, udove Vaclava II. pribaviti, česko krono (l. 1306.). Pa le prav malo časa je ostalo Česko pod habsburgovsko oblastjo, kajti uže drugo leto (l. 1307.) je kralj Rudolf umrl in česki stanovi so povzdignili zdaj Henrika Koroškega, ki je bil z Vaclavovo sestro Ano poročen, na česki prestol. Cesar Albreht si je sicer prizadeval svojega starejšega sina Friderika Čehom za kralja vriniti, in uže mu je bil neko stranko pridobil na Českem; pa nagla smrt ga je ovrla to izpeljati. Vendar tudi Henrik nij dolgo vladal: ž njim nezadovoljni Čehi ga odstavijo in pokličejo Ivana Luksenburgovskega, sina tedanjega cesarja Henrika VII., na česki prestol. Ta prežene Henrika in njegove privržence iz dežele in luksenburgovska rodovina je vladala posihmal Čehom skozi 128 let (od l. 1309. do 1437.)

Kralj Ivan (1310—1346) se je poročil z Elizabeto, drugo hčerjo Vaclava II. Iz prva je bil cesarskej rodovini vitelsbahskej jako zvest in vdan; ko je pa Ljudevít bavarski po zadnjem Askancu izprazneni braniborski fevd podelil svojemu lastnemu sinu, ne pa, kakor je bil nekđaj obljubil, Ivanu Českemu, razdrła se je dosedanja zaveza z Bavarijo, in Ivan je sklenil mir z Ljudevítovim nasprotnikom, Friderikom Lepim. Akoravno nij imel Ivan pravih lastnostij dobrega vladarja, vendar je bil vtemeljitelj luksenburško-česke moči. Pridobil si je Lužice ter prisilil več slezkih vojvod priznati česko vrhovno oblast. S poljskim kraljem Kazimirom je sklenil pogodbo (l. 1335.), vsled ktere se je ta odpovedal svojim pravicam do Slezke, Ivan pa nazivu poljskega kralja, kterega so se bili česki vladarji (od časa Vaclava II.) povlastili. Po oženitvi svojega sina Ivana Henrika z Margarito Širokoustno, hčerjo Henrika Koroškega, pridobil je svojej rodovini tudi Tirolsko (l. 1335.); toda uže črez malo let (l. 1341.) moral je Ivan Henrik umakniti se mejnemu grofu Ljudevítu, sinu cesarjevemu, ki se je z njegovo ločenico Margarito poročil. Kot zvest zaveznik Francije, padel je Ivan v bitki z Angleži

Rodovinsko drevo Luksenburgovcev in Anžuvincev:

VACLAV II.	HENRIK VII. † 1313.	KAREL ROBERT † 1342.
Elizabeta.	Ivan † 1346.	Ljudevít I., † 1382. Andrej † 1345.
Karel IV. † 1378.	Ivan Henrik † 1375	Marija. Hedviga ž. Jagela litovsk.
Vaclav Sigismund Ivan † 1419. † 1437.	Jošt Prokop † 1411. † 1405.	
Elizabeta ž. Albrehta V., avstrijskega		
Ladislav † 1457.		

pri Crecyju l. 1346. Malo pred svojo smrtjo pa je doživel, da so nemški knezi Ljudevita Bavarskega odstavili in njegovega sina Karla, dosedanjega mejnega grofa moravskega, izvolili za rimskega kralja.

Karel IV. (1346—1378) je bil eden naj izvrstniših, ne le českih, ampak sploh srednjeveških vladarjev. S posebno ljubeznijo je skrbel za Česko, svojo dedno deželo. Po svojih notranjih napravah, kakor tudi po novih pridobitvah povzdignil jo je do nenavadne slave in mogočnosti. Praga, njegov rojstni kraj, mu je bilo glavno in naj ljubše mesto. Tukaj je vstanovil razven drugih cerkvá veličastno stolno cerkev svetega Vida na Hradšinah; poleg te pa je sezidal nov krasni grad, ki stoji še dan danes. Sozidal je dalje predmestji Novomesto in Malo stran, kakor tudi velikanski kamniti most prek Veltave, ki se še dan danes po njem imenuje. Še važnejša pa je vstanovitev praškega vseučilišča, prve visoke šole v nemških in slovanskih deželah, po kateri se je povzdignilo znanstveno življenje ne le na Českem, ampak tudi v sosednih deželah. Praško (l. 973. vstanovljeno) vladikovino povzdignil je v nadškofijo ter olepšal mesto s krasnimi poslopji. Tudi imenitni trdnjavi Karlovemu Tinu blizu Prage, shrambi državnih dragocenostij, bil je Karel vstanovitelj. Kakor znanstva pospeševal je tudi lepe umetnije, kupčijo in poljedelstvo. Za njega so se izrovali gojzdi ter v njive in senožete spremenili. Tudi prvi vinogradi in umetni hmeljniki nasajali so se na njegovo povelje. — Skrbeč za notranji mir in red, dal je izdelati za svojo deželo prvi pisani zakonik („Majestas Carolina“), kate-rega je pa moral kmalo preklicati zaradi plemenitašev in v svojem „zlatem pismu“ (1356.) odločil je českomu kralju prvo mesto med posvetnimi knezi izborniki. Česko kraljevo dostojenstvo je bilo posihmal podedljivo v rodovini luksenburgovske in sicer ne le za možke, ampak tudi za ženske potomce. Na drugej strani pa je pomnožil Karel svojo državo z novimi pridobitvami: po svojej drugej in tretjej ženi zedinil je velik del Gorenjega-Palatinata in Slezko, po nekej dedinskej pogodbi pa mejno grofijo Braniborsko s Česko. Grofijo Gladsko in kresijo Egersko pridružil je kraljestvu Českemu. Po Otakarjevem zgledu želel je tudi on, da bi se česke in avstrijske dežele danes ali jutri pod skupnim vladarjem zedinile, zato je sklenil z Rudolfom IV., vojvodo avstrijskim, dedinsko pogodbo, vsled ktere naj bi te dve rodovini druga za drugo dedovali (l. 1364.); pa ta pogodba nij bila luksenburgovskej, ampak habsburgovskej rodovini v srečo.

Pred svojo smrtjo razdelil je Karel državo med svoje sinove: Vaclav je dobil Česko in Slezijo, Sigismund Braniborsko, Ivan Lužice; Moravsko pa njegova strijčnika Jošt in Prokop.

Karlov sin in naslednik Vaclav IV. (1378—1419) nij imel onih vladarju potrebnih lastnostij in sposobnostij, da bi zamogel v tako nemirnem času vladati državo. Bil je sicer po svojej naravi dobrodušen, pa jako strasten in pozneje celó pitji vdan; njegova malomarnost je zeló pospeševala propad česke in nemške države. Prvih deset let je Vaclav vsaj na Českem mirno vladal, izvrševal pravico ter skrbel za notranji red v svojej državi. Pri narodu bil je priljubljen; ali ker je preziral plemenito gospodo ter jemal svoje ljubljence in svetovalce iz meščanstva ali iz nižjega plemstva, sprl se je kmalo z višo duhovščino in plemenitaši. Hud nasprotnik mu je bil praški nadškof Ivan Jensteinski, katerega je sé svojo duhovščino strastno preganjal. (Legenda o sv. Ivanu Nepomucenu.) To ravnanje je česke plemenitaše takó razdražilo in vznemirilo, da so sklenili med seboj zavezo, kterej sta tudi Vaclavov brat Sigismund in Albreht Avstrijski pristopila. Zavezniki so celó dvakrat vlovili kralja, pa ga vselej kmalo zopet oprostili. Tudi kot-nemški kralj vzročil je Vaclav s svojo nemarnostjo tako nevoljo, da so ga Nemci odstavili in Ruprehta V. iz Palatinata za kralja izvolili (l. 1400.). Česki velikaši pa so pridali nesposobnemu kralju vladno svetovalstvo (l. 1401). Proti koncu njegovega življenja počila je husitska ustaja, ktero so prouzročile verske in politično-narodne razmere. Dolgi pogubljeni razkol, ki je vže od l. 1378. trajal in čestokrat nepravilno življenje duhovenstva izbujalo je splošno nevoljo, ter napotilo Angleža Wicleffa, proglasiti nazore, ktere je cerkev kmalo za krivoverske izpoznala. Po pražkej univerzi zasejali so se kmalo na Česko, kjer se jih je prijel sloveči pridigar Jan Hus, učen in pobožen mož; on je imel sicer plemenite namere, pa bil je pregoreč in prenagel. Iz prvega protivil je le zlorabi, potem pa je tudi na versko polje segal ter vse cerkvene naprave napadal, ktere se niso dale opravičiti in dokazati sè sv. pismom. Ustavljali so se mu nemški člani pražkega vseučilišča, ali po izgubljenih svojih predpravicah so zapustili Prago l. 1409. Tudi to ga nij motilo, da je bil izobčen od pražkega nadškofa. kajti branila sta ga dvor in plemstvo. Kmaloso se po vsej deželi razširjali Husovi nauki. Ko je Sigmund kot nemški cesar osnoval cerkveni zbor v Konstancu (l. 1414—1418) s trojnim namenom: a) odpraviti vedno rastoči cerkveni razkol, (ker prepirali so se uže trije papeži za prestol sv. Petra: Ivan XXIII. Gregor XII. in Benedikt XIII.); b) reformirati in izboljšati cerkvene razmere; c) zatreti Wicleffova in Husova krivoverstva, — povabil je tudi Husa na zbor ter mu izročil spredvodno pismo. Ali v Konstancu se niso ozirali na varstveni list temveč so češkega reformatorja v zapor dejali ter ga, ker se svojim nazorom nij hotel odpovedati, po grozovitem srednjeveškem običaju 6. jul. 1415. kot krivoverca sežgali. Ista bridka

osoda zadela je l. 1416. tudi Husovega zvestega prijatelja, Hieronima Pražkega.

Vsled tega pa je nastalo notranje gibanje na Češkem, ki je bilo tem nevarnejše, ker se je verskeje opoziciji pridružila tudi politično-narodna. Po Vaclavovej smrti (l. 1419.) Čehi niso hoteli Sigismunda za svojega kralja spoznati, husitje so se pod vodstvom hrabrega Žižke vzdignili, vzeli Prago (l. 1420.), povlastili se vladarstva cele Česke ter Koributa, kraljiča litovskega, za kralja si izvolili. Sigismund, ki se je bil na Moravsko umaknil, je prišel sicer z vojsko na Česko, pa husitje so ga premagali pri Nemškem Brodu (l. 1421.). Ko so husitje po Žižkovej smrti (l. 1424.) pod vodstvom obeh Prokopov pokončavali tudi bližnje dežele, Slezko, Lužice, Gorenji-Palatinat in Frankonijo, osnovali so se zoper nje križanske vojske; pa tudi te so husitje dvakrat premagali (pri Srebru 1427. in Domažlicah 1431.). Stoprvy potem, ko je cerkveni zbor bazeljski z zmerno husitsko stranko se pogajal in ko sta bila oba Prokopa v boju pri Lipanu l. 1434. padla, bili so končani ti nesrečni in pogubljivi boji (l. 1436.). Sigismund je umiril Čeha v iglavskeje pogodbi, v bazeljskih kompaktatih pa se je Husitom, ki so se posihmal utrakviste zvali, dovolilo svobodno pridigovanje in obhajilo tudi v podobi vina.

S Sigismudom je pomrl možki zarod luksenburgovski na Češkem (l. 1437.). Njega je nasledoval po prejšnjih dedinskih pogodbah med Česko in Avstrijo in s privoljenjem katoliških stanov mož njegove hčere Elizabete, Albreht V., vojvoda avstrijski, ktereja so nemški knezi tudi za cesarja (Albrehta II.) izvolili. Po njegovej zgodnej smrti (l. 1439.) nastale so na Češkem nove zmotnjave, ker so česki stanovi najprvo Albrehtu, vojvodi bavarskemu, in poslej cesarju Frideriku III. ponudili svojo krono, slednjič pa po cesarjevem nasvetu izvolili dva namestnika, Jurija Poděbrada in Majnharda iz Henrikovega gradca (Neuhaus), ktera naj bi za časa Ladislavove maloletnosti vladala državo. Toda predrzni Poděbrad izpodrine svojega tovariša ter se povlasti celega namestništva; po Ladislavovej smrti (l. 1457.) izvolili so ga Čehi celó za svojega kralja. Ko je pa tudi jako nadarjeni pa preveč častilakomni Poděbrad l. 1471. umrl, povzdignili so Čehi Vladislava, sina kralja Kazimirja Poljskega, na kraljevi prestol česki, ki se je pa s svojim sovražnikom kraljem Matijažem ogerskim mnogo moral bojevati. V olomuškem miru (l. 1479.) bil je Vladislav prisiljen odstopiti zmagovitemu svojemu sovražniku Moravsko, Slezko in Lužice in mu celó česki kraljevi naziv priznati. Ko je pa Matijaž l. 1490. še pred Vladislavom umrl, bil je ta tako srečen, da je prišel tudi na ogerski prestol. Vladislav je ponovil (l. 1515.) z Maksom I. stare dedinske pogodbe med Avstrijo, Česko

in Ogersko, tako da je l. 1526. po smrti Vladislavovega sina in naslednika Ljudevita II. — padel je ta namreč pri Mohaču v nesrečnej bitki s Turci — njegov svak Ferdinand I. zasedel česki prestol.

Ogerska zgodovina na dalje.

Ko je z Andrašem III. bil pomrl možki zarod Arpadovcev (l. 1301.), povzdignila je ena stranka Karla Roberta Neapolitanskega, iz neke stranske vrste francoske kraljeve rodovine anžuvijske, druga pa kraljeviča Vaclava, sina českega kralja Vaclava II. na kraljevi prestol ogerski. Karel Robert je bil vnuk sestre Ladislava V., Marije, in tedaj tudi arpadovske rodovini v rodu. Ker se Vaclav sè svojo stranko nij mogel držati nasproti od kralja Albrehta in od papeža podpiranemu Anžuvincu, zapustil je Ogersko ter se vrnil v svojo domovino. Karel je skrbel za mir in red v svojej deželi in je bil eden najizvrstnijih kraljev ogerskih. Njega je nasledoval njegov sin Ljudevit I. Veliki (1342 do 1382), ki je povzdignil Ogersko do najviše slave in mogočnosti. Po mnogih težavnih bojih odvezel je Benečanom zopet Dalmacijo (l. 1358.); tudi Bosno, potem Valahijo in Moldavo podvrgel je Ljudevit kroni ogerskej. Baš tako srečen je bil v vojski z Bolgari, ktere je dvakrat (l. 1365. in 1366. l.) premagal, ter je prisilil priznati njegovo nadoblast. Leta 1370. prišel je Ljudevit I. kot strijčnik rajnkega poljskega kralja Kazimirja tudi na prestol poljski. Bil je zdaj najmogočnejši vladar svoje dobe v Evropi, kajti vladal je od Baltiškega morja do Balkana in Črnega morja. Pa skrbel je tudi za notranje blagostanje svoje države, pospeševal obrtnost in kupčijo ter vstanovil, po zgledu svojih vrstnikov, cesarja Karla IV. in Rudolfa Vstanovnika avstrijskega, vseučilišče v Pečuhu (l. 1382.). V vistem letu je umrl in po njegovej smrti ste se državi zopet ločili. Poljsko je dobila njegova mlajša hči Hedvika, poročena z litovskim knezom Jagelom, na Ogerskem pa ga je nasledovala njegova starejša hči Marija s svojim možem Sigismundom luksenburgovskim.

Sigismundova vlada na Ogerskem je bila jako viharna in le po mnogoterih bojih ohranil si je Sigismund ogerski prestol do svoje smrti (l. 1437.). Pa tudi z vnanjimi sovražniki imel je Sigismund opraviti. Turki so prihruli v deželo ter povsod nečloveško požigali in morili, Benečani pa so se povlastili pomorskih mest dalmatinskih. Ker je Sigismund edino hčer Elizabeto zapustil, nasledoval ga je njen mož, nemški cesar Albreht II. (V.) Avstrijski, in tako ste bili leta 1438. kronovini Ogerska in Česka prvikrat zedinjeni pod habsburgovskim žezlom. Po Albrehtovej zgodnej smrti priznala je ena stranka njegovega sina Ladislava Posmrtnika, druga pa je izvolila poljskega

kraljiča Vladislava, za kralja ogerskega. Ko je pa bil Vladislav uže leta 1444. v bitki s Turci pri Varni padel, priznali so ogerski stanovni složno Ladislava Posmrtnika za svojega kralja, pa pridali mu junaškega Ivana Hunjadija Korvina za namestnika, ki je pri tedanjih neugodnih razmerah izvrstno vladal državo. Vedno rastočej turškeji sili bil je Hunjadi mogočna jez. Posebno slave vreden pa je odboj turškega napada od trdnjave belgradske, kjer je Hunjadi skazal se junaka ter sovražnika v beg zagnal. Malo potem pa je umrl junaški premagalec Turkov za kugo.

Po Ladislavovej smrti (l. 1457.) nijso Ogri izvolili habsburgovca Friderika III. za kralja, ampak sina velikega Hunjadija, šestnajstletnega Matijaža Korvina (1457—1490.)

Priimek Korvin izvira od tod, ker so Hunjadiji krokarja (lat. corvus) z zlatim prstanom v kljunu nosili v svojem grbu. Ko je namreč Ivan Hunjadi še kot otrok s svojo materjo in njenim bratom potoval iz Erdelja, svoje domovine, v Budim, priletel je, kakor nam poročja pripovedka, krokar ter odnesel igrajočemu detetu dragocen zlat prstan; pa ujec umori predrznega roparja s svojim samostrelom.

Matijaž Korvin se je moral z nasprotno stranko, ki je Friderika III. bila za kralja izvolila, bojevati, pa si nij le ubranil ogerskega prestola, temveč odvezel je cesarju skoro celo Avstrijo ter si jo obdržal do svoje smrti. Baš tako je primoral Vladislava Poljskega, ki je po smrti Jurija Poděbrada bil zasedel česki prestol, odstopiti mu v olomuškem miru (l. 1479.) Slezijo, Moravsko in Lužice ter mu celó česki kraljevi naziv in vzajemno nasledstvo priznati. Pa kakor o vojskinem času bil je Matijaž tudi velik ob miru; zboljšal je upravitvo, sklical umetnike in učenjake v deželo ter vstanovil vseučelišče v Požunu (l. 1465.), tako, da se čas njegovega vladarstva po pravici imenuje ogerskega naroda zlati vek.

Po njegovej smrti izvolili so najmogočnejši velikaši slabega českega kralja Vladislava II. tudi za kralja ogerskega, ki je pa moral v svojej volitvenej pogodbi v bistveno prikrajšanje kraljeve oblasti privoliti. Njegovo vladarstvo je ena naj žalostniših dob ogerske zgodovine. Pod njim ste narasli moč in razujzdanost ogerskega plemstva do najvišega vrhunca ter bili v pogubo deželi. Zatirani kmetje so se (l. 1514.) zoper svoje tlačitelje uprli ter se grozovito maščevali nad njimi, dokler je nij slednjič erdeljski vojvoda Ivan Zapoljski odločno premagal in potem s strašnimi mukami pokončal. Poveljnik vstajnikov, Jurij Dozca, je bil vjet in k groznej smrti obsojen. Posadili so ga na razbeljen železen prestol, in mu razbeljeno, z dolgimi žebli obito krono v glavo zasadili. Odsihmal je bila vsa kmetovščina ogerske države nesvobodna in še bolj tlačena nego do zdaj.

S svojim zopernikom Maksimiljanom I. je ponovil Vladislav v požunskem miru (l. 1515.) stare dedinske pogodbe med

Avstrijo, Česko in Ogersko, ter zgovoril se ž njim zastran vzajemne poroke med svojima otrokoma in Maksovoma vnukoma, ktera se je pozneje tudi izvršila. Proti tej dedinski pogodbi se je pa vzdignila narodna opozicija, kterež so Zapoljski na čelu stali. Te notranje zmešnjave so uporabljevali Turki ter čestokrat napadli deželo.

Vladislava II. (l. 1516.) je nasledoval njegov sin Ljudevit II. (od 1516 do 1526.). Celo njegovo vladarstvo je napolnjeno z notranjimi boji in homatijami, ktere je mogočni turški sultan Sulejman v svojo korist porabil. Vzel je prevažno ogersko mejno trdnjavo Belgrad ter z 200.000 Turki napadel Ogersko. Vnela se je bitka pri Mohaču, v kterež je Ljudevit svoje življenje izgubil. Ker pa Ljudevit nobenih otrok ni zapustil, pripadli ste zedinjeni kronovini Ogerska in Česka vsled slovesnih, često ponovljenih dedinskih pogodeb med Avstrijo, Česko in Ogersko nadvojvodi Ferdinandu I., možu Ljudevitove sestre Ane; vendar je bila ogerska krona še dolgo časa kaj negotova posest rodovine habsburške.

IV. Doba.

Avstrija pod habsburgovsko dinastijo do izmrtja moškega zaroda te rodovine. (1526—1740.)

Ferdinand I. (1519—1564.)

Ferdinand je imel sicer po prejšnjih dedinskih pogodbah veljavne pravice do nasledstva na Českem in Ogerskem; vendar so obeh držav stanov trdili, da stoprv njih svobodna volitev zamore veljavo dati onim pogodbam. Ferdinand se temu nikakor nij upiral, ampak dovolil je celó, da sta naroda izvrševala pravico svobodne volitve. Česki stanovi ga enoglasno izvolijo za svojega kralja, Ferdinand pa jim potrdi volitno pravico in druge svoboščine (l. 1526.). Na Ogerskem pa je samo ena stranka velikašev, pod vodstvom palatina Štefana Bathorija in kraljeve udove Marije, priznala Ferdinanda za kralja; kajti druga mu je Ivana Zapoljskega, vojvodo erdeljskega, postavila za protikralja. Ivan Zapoljski je bil najbogatejši in najmogošnejši velikaš ogerske dežele in uže pod zadnjima kraljema načelnik nemirnega plemstva. Med obema protikraljema se je vnela zdaj vojska, ki je bila neizmerno nesrečo naklonila deželi ogerskež. Zapoljskega je Ferdinand sicer premagal ter primoral iz Ogerske na Poljsko pobegniti; pa Zapoljski, kteremu je lastna korist več bila nego blagor domovine, se je obrnil zdaj do turškega sultana Sulejmana II., ter ga prosil pomoči zoper svojega zopernika. Ta pa se radostno poprime lepe prilike, s pomočjo Zapoljskega stranke podvreči si

celo deželo ter razširiti svojo oblast tje do Nemčije. Sulejman pridere l. 1529. z ogromno vojsko na Ogersko in na istem bojišči, kjer je 3 leta poprej ogersko plemstvo prelivalo svojo kri (pri Mohaču), priseže zdaj Zapoljski turškemu sultanu vdanost in zvestobo ter mu kot njegov fevdni podložnik roko poljubi. Od tod gre Sulejman s svojo ogromno vojsko nad Dunaj, ter ga jame oblegati (l. 1529.), pa junaški Dunajčanje s svojo posado, pod vodstvom hrabrega grofa Nikolaja Salmskega, tako srečno odbijajo turške naskoke, da je Sulejman primoran odjenjati od oblege ter se domov vrniti.

Zdaj pridere Ferdinand na Ogersko, ter si gorenjo Ogersko in pokrajino na desnem obrežji Donave zopet podvrže. Pa uže po dveh letih (l. 1532.) napade Sulejman Ogersko v novo, in zdaj z večimi trumami nego prej. Vendar male trdnjave Kisek, od ktere je hrabri Nikolaj Jurišić z le 700 možmi junaško odbijal turške naskoke, Sulejman nij mogel vzeti. Cesar Karel V. in Ferdinand sta z 80.000 možmi stala pri Dunaju ter pričakovala Turkov. Pa Sulejman jo vdari zdaj na Štirsko, opustoši deželo, ter se vrne z 30.000 vjetimi kristijani skozi Hrvaško v Bosno. Vendar Ferdinand nij mogel popolnem si podvreči ogerske dežele, ampak razcepljena je bila odsihdob na tri dele. Južni del in sredino dežele z glavnim mestom Budimom (1360 □milj) so posedli Turki; nad Erdeljskim in bližnjimi ogerskimi komitati (1470 □milj) je vladal s turškim privoljenjem Zapoljski; severno Ogersko in del zahodne (3000 □milj) si je pa ohranil Ferdinand.

Da bi vednim vojskam v okom prišel, sklenil je Ferdinand l. 1538. z Ivanom Zapoljskim pogodbo Veliko-Varadinsko, v kterej je Ivana Zapoljskega priznal za kralja na Erdeljskem in v bližnjih komitatih ogerskih, Ivan pa se odpovedal vsakej zavezi proti habsburgovske rodovini ter določil, da naj po njegovej smrti njegova dežela Ferdinandu pripade. Vendar je bil po Ivanovej smrti njegov sin Ivan Sigismund še kot otrok v zibeli za kralja izvoljen in njegova mati Izabela ga je turškemu sultanu v varstvo izročila. Zdaj pa napade Sulejman zopet Ogersko (l. 1541.), ter vstanovi iz pokrajine med Blatnim jezerom in Tiso (z Budimom) turško provincijo, Ivanu Sigismundu pa prepusti samo Erdeljsko in ogerske pokrajine na vzhodnej strani Tise pod turško nadoblastjo. Ferdinand ponovi sicer vojsko s Sulejmanom, pa brez vsakega vspeha; bil je celó primoran sultanu v petletnem premirju (l. 1547.) prepustiti osvojene pokrajine ter se zavezati, mu odslej 30.000 cekinov letne davščine plačevati.

Pod vladarstvom Ferdinanda I. jelo je tudi luteranstvo naglo se razširjati po avstrijskih deželah. Lutrov nauk o evangelske svobodi, kterega priprosti ljudje nijso razumeli, vzročeval je, kakor na Nemškem, tako tudi v Gornjej-Avstriji, na Tirolskem in Štirskem kmečke vstaje (l. 1525.). Najdaljše trajal je upor

na Tirolskem; toda velikih vspehov kmetje uporniki tudi tukaj niso dosegli.

Po dolgem prizadevanji bil je Karel V. uže leta 1531. dosegel, da so katoliški knezi kljub vsemu nasprotovanji protestantovskih stanov njegovega brata Ferdinanda izvolili za kralja rimsko-nemškega. Tri leta pozneje prisilili so „šmalkaldski zavezniki“*) Ferdinanda, kteremu je baš isti čas na Ogerskem bilo se vojskovati, pregnanemu Ulriku Virtemberškemu v kadańskem miru (l. 1534.) zopet odstopiti njegovo dedovino — vendar s pogojem, da naj bode ta dežela odsihdob avstrijske države podfevd.

Kakor Karel V. bil je tudi (njegov brat) Ferdinand vsaj s početka novej veri jako nasproten in ko se je bila šmalkaldska zaveza vzdignila zoper Karla V., hitel je Ferdinand svojemu bratu na pomoč. Na Českem so potomci nekdanjih husitov poganjali se za stvar protestantovskih knezov ter celó z vojsko podpirali šmalkaldsko zavezo. Pa tedanjim Čehom manjkalo je vodnika, kakor je bil Žižka in pozneje grof Turn; po bitki pri Mühlbergu (l. 1547.), v kterej je Karel V. Šmalkaldsko zavezo razkropil, prikrajšal je Ferdinand upornej Pragi in mnogim drugim mestom na Českim njih dosedanje svoboščine in posestva. Neposrednje državno mesto Kostnica, ki se je bilo te vojske vdeležilo, izgubilo je svojo svobodo in postalo avstrijske države provincijalno mesto. Ko so se protestantje pod vodstvom Morica Saksonskega v novič vzdignili ter cesarja Karla V. na Tirolskem napadli, sklenil je Ferdinand z njimi pasovsko pogodbo (l. 1552.) in tri leta pozneje sloveči avgsburški verski mir (l. 1555.), v kterem se je luteranskim državnim stanovom zagotovila prostost bogočastja.

Ko je Karel V. l. 1556. odpovedal se nemškej kroni, prevzel je Ferdinand brez dovoljenja knezov izbornikov vladarstvo na Nemškem, po Karlovej smrti (l. 1558.) pa ga je brez zapreke nasledoval tudi na cesarskem prestolu. Poznejša leta bil je Ferdinand luteranstvu nasproti bolj toleranten nego iz prva; kajti izkušnje so ga učile, da osornost le draži, nikakor pa ne ovre prosvete človeškega duha. S svojo zmernostjo in previdnostjo dosegel je Ferdinand tudi, da je Nemčija po tridesetletnem gibanju zopet bila upokojena, dasiravno se mu nij posrečilo, protestantov zopet zediniti s katoliško cerkvijo.

Uže Ferdinand I. se je moral tedaj z mnogimi težavami boriti, ki so bile novovstanovljenej državi avstrijskej jako nevarne. Te so bile: preteča turška sila, upornost ogerskih

*) Ker je Karel V. nameraval s silo si vpokoriti uporne kneže protestantovske, sklenili so ti in mnoga državna mesta zavezo v Schmalkaldenu (l. 1531.) ter se zavezali, vzajemno si pomagati.

Zgodovina avstr.-ogerske monarhije.

in českich stanov in slednjič luteranstvo. To je bilo sredstvo, kterega so se stanovi pri svojej opoziciji posluževali, to plašč, s kterim so knezi zakrivali svoje politične namene in tako se je početno nabožensko gibanje izpremenilo kmalo v politično.

Ferdinand I., vstanovitelj avstrijske države, je umrl po dva in štiridesetletnem vladanji (l. 1564.) zapustivši tri sinove: Maksa, Ferdinanda in Karla, med ktere je bil razdelil avstrijske dežele. Maks II. je dobil Avstrijo, Česko in Ogersko, in po Ferdinandovej smrti nasledoval je svojega očeta tudi na nemškem prestolu; nadvojvoda Ferdinand (mož Filipine Welserjeve, hčere nekega avgsburškega trgovca) Tirolsko in Prednje dežele; nadvojvoda Karel notranje avstrijske dežele (Štirsko, Koroško, Kranjsko in Goriško). Tako so nastale v Avstriji tri vladajoče vrste habsburške: avstrijska, tirolska in štiriska.

Starejša vrsta je pomrla z Maksovimi sinovi; druga (tirolska) s svojim vstanoviteljem Ferdinandom (l. 1595.), ker njegovi sinovi prvega zakona s Filipino Welserjevo niso imeli pravice do nasledstva v Avstriji; po svojej drugej ženi pa nobenih možkih dedičev nij zapustil. Tako je pozneje štiriska, obe druge preživeča vrsta zopet zedinila vse avstrijske dežele. Vstanovitelj te vrste Karel je vpeljal v istej nasledstvo po prvenstvu (l. 1584.).

Maks II. (1564—1576.)

Maks II. je bil sicer jako omikan in razsvetljen vladar, pa manjkalo mu je stanovitnosti, lastnosti, ki je bila vladarju v istem času notranjih razprtij in verskih preprirov tako zelo potrebna. Maks je bil celó reformaciji vdan in bati se je bilo, da bode k novej veri prestopil. Tega sicer nij storil, pa bil je v verskih rečeh tako tolerant, da se je luteranstvo naglo razširjalo po njegovih deželah. Dunajsko mesto je bilo takrat po večem luteransko. Ker je pa cesar Maks le slabo vladal svoje dežele, razvila se je pod njim ona mogočnost avstrijskih stanov, ki je bila pozneje (v 30letnej vojski) državi tako pogubljiva. Na nemške zadeve imel je Maks le malo vpliva.

Pod njegovim vladarstvom se je ponovila tudi vojska s Turki. Vzročil jo je Ivan Sigismund Zapoljski, ki je po Ferdinandovej smrti Szatmar nenadoma vzel ter tako mir prelomil. Maks pošlje vojsko na Ogersko, ter si v kratkem celo Potisje podvrže. Te izgube sultana tako prestrašijo, da prihitijo z 80.000 krimskimi Tatari Zapoljskemu na pomoč. Sulejman II. sam vodi turško vojsko ter se zopet nameni Dunaj obleči. Maks pričakuje Turka z močno vojsko pri Rabi; pa Sulejman se obrne proti trdnjavi Siget ter jo jame oblegati; a slavni Nikolaj Zrinjski jo tako junaško brani, da se Turkom stoprv po velikej izgubi posreči polastiti se trdnjave (l. 1566.). 20.000 Turkov je izgubilo

tù svoje življenje in sultan Sulejman sam je umrl v taboru, še predno je bila trdnjava vzeta. Sulejmanov sin in naslednik Selim II. sklene l. 1568. z Maksom osemletno premirje na podlagi obojestranskega posestva. Zapoljski se mora kraljevemu nazivu odpovedati (l. 1570.), ter s svojo kneževino in kosom gorenje Ogerske tastran Tise zadovoljen biti. Vendar so zadobili erdeljski stanovi pravico, po Ivanovej smrti svobodno izvoliti si novega kneza, samo da je bil fevdni podložnik ogerske krone. Po Zapoljskega smrti (l. 1571.) izvolili so Erdeljci njegovega dosedanjega ministra Štefana Bathoryja za svojega kralja, kterega sta tudi Maks in Selim priznala. Pa kmalo potem se je Maks s svojim nasprotnikom zopet sprl.

Leta 1572. je umrl Sigismund II., zadnji poljski kralj iz rodovine Jagelonov. Za njim so povzdignili Poljaki Henrika anžuvinskega, brata francoskega kralja Karla IX. na poljski prestol, ki je pa uže leta 1574. skrivaj zapustil Poljsko, da bi po smrti svojega brata nastopil francoski prestol. Zdaj je izvolil en del poljskega plemstva cesarja Maksa, večina pa izvrstnega erdeljskega kneza Štefana Bathoryja, za svojega kralja. Maks je hotel zdaj z vojsko veljavo pridobiti svojej pravici, pa prehitela ga je smrt (l. 1576.) in Štefan Bathory, ki je Erdeljsko svojemu bratu Krištofu prepustil, si je ohranil poljsko krono.

Rudolf II. (1576—1612.)

Maksimiljan II. je zapustil pet sinov: Rudolfa, Ernsta, Matijo, Maksa in Albrehta. Naj starejši med njimi Rudolf II. je nasledoval očeta na Avstrijskem, Ogerskem in Češkem, kakor tudi na nemškem prestolu. Uže s početka Rudolfovega vladarstva so razne razprtije med brati razdrle dosedanjo edinstvo v habsburgovskej hiži. Matija, kterega so (l. 1577.) zoper špansko vlado vstajni Nizozemci za namestnika izvolili, se je moral tej časti (l. 1580.) zopet opovedati.

Po smrti Štefana Bathoryja l. 1586. je povzdignila ena stranka Poljakov (l. 1587.) Sigismunda Švedskega, druga pa Rudolfovega brata Maksa na kraljevi prestol poljski. Maks pridere z vojsko na Poljsko, pa nasprotna stranka pod vodstvom kancelirja Zamojskega ga premaga pri Krakovem, (l. 1587.) prežene iz dežele in pri Byčini na Slezkem vnovič potolče (l. 1588.). Maks sam je bil vjet in stoprv po poldrugem letu osvobojen (l. 1589.), ko se je bil odpovedal poljskej kraljevej kroni, ter 40.000 tolarjev odkupnine plačal. Maks je umrl leta 1618., kot veliki mojster nemškega viteškega reda. Albreht, poprej kardinal in nadškof toledski, je dobil sicer po svojej ženi, španskej infantini (kraljičini) Izabeli Evgeniji, (l. 1598.) špansko Nizo-

zemlje; pa ker po svojej smrti (l. 1621.) nobenih otrok nij zapustil, pripadlo je Nizozemsko zopet španskej vladi.

Ko je z nadvojvodo Ferdinandom bila pomrla tirolska vrsta (l. 1595.), nastal je med avstrijsko in štirsko vrsto prepir zaradi nasledstva v Tirolskem in Predarelskem, dokler se nijste prepirajoči stranki (l. 1602.) pogodili ter določili, da naj nadvojvoda Maks v obeh vrst imenu vlada izpraznjeni deželi.

Cesar Rudolf II. se je skoro izključljivo pečal z znanstvi in umetnostimi, za ktere je bil navdušen. Cele dni mudil se je v svojem laboratoriji, skrbno je zbiral slike, starine in dragocenosti in najbolj sloveča astronoma Tycho de Brahe in Kepler živela sta na njegovem dvoru. Pri tem pa je zanemarjal više dolžnosti in opravila vladarjeve ter tako vzročil, da so velike nerednosti vrinile se v državno upravo; ljudstvo so tlačili in zatirali sebični in lakomni uradniki, in vojaki so bili brez vsake plače. Vrh tega cesar v verskih rečeh nij bil tako potrpen, kakor njegov oče Maks II. in je zopet odpravil versko svobodo, ktero je bil ta protestantom podelil. Vsled tega je nastalo na Ogerskem novo, kaj nevarno gibanje, baš ko se je bila vojska s Turki ponovila (l. 1592.). Vendar je šlo Rudolfu iz prva vse po sreči, zgodilo se je celó, da mu je erdeljski knez Sigismund Bathory (l. 1602.) za 50.000 cekinov letne plače Erdeljsko odstopil. Ker je pa cesarjev namestnik, grof Basta, s svojim energičnim in ostrim postopanjem zlasti proti protestantom, narod razdražil, nastala je (l. 1604.) velikanska vstaja pod vodstvom Štefana Botskaja, ktereга so Erdeljci za svojega kneza izvolili.

Ker je tudi turški sultan to vstajo podpiral, imel je cesar dvojnega sovražnika na Ogerskem. V tej zadregi je imenoval Rudolf svojega brata Matijo za deželnega poglavarja (gubernatorja) na Ogerskem ter mu izročil vojsko z Botskajem in Turki. Pa tudi ta nij mogel dosti opraviti; v dunajskem miru (l. 1606.), ktereга je v imenu svojega brata s sovražniki sklenil, moral je Botskaju in njegovim možkim dedičem zagotoviti Erdeljsko in več ogerskih okrajin, protestantom pa popolno versko svobodo podeliti. Turki so si ohranili v miru Zsitva-toroškem osvojena posestva na Ogerskem, pa odpovedali so se letnemu davku. Po Botskajevej smrti so izvolili Erdeljci iz prva (l. 1607.) Sigismunda Rakoczy-a in po njegovej prostovoljneji odpovedi (l. 1608.), Gabrijela Bathoryja za svojega kneza, ktereга je tudi carigradski dvor potrdil.

Ker se Rudolf za vse te politične dogodke še zmenil nij, postavili so habsburgovski nadvojvode Matijo za poglavarja svoje hiše. To je pa Rudolfa tako razsrdilo, da dunajskega miru s Botskajem in Zsitva-toroškega s Turki, ki je kraljevo oblast na Ogerskem tako zeló prikrajšal, še potrditi nij hotel in

da si je prizadeval nasledstvo v avstrijskih državah štirскеj vrsti pribaviti. Zdaj pridere Matija z vojsko na Česko (l. 1608.) in prisili cesarja, mu v liebenskeji pogodbi Avstrijsko, Moravsko in Oggersko odstopiti. Ker so pa protestantje Matiji k temu vspehu naj več pripomogli, podelil jim je v Avstriji iste pravice in svoboščine, ktere so na Oggerskem uže v dunajskem miru zadobili. To česke protestante take izpodbudi, da se tudi oni s svojimi tirjatvami oglasé ter cesarja primorajo (l. 1609.), jim v tako imenovanem veličanstvenem pismu popolno versko svobodo in pravico dovoliti, nove cerkve in šole vstanovljati, in jim pražko vseučilišče in konsistorij prepustiti. Iste verske pravice je moral Rudolf tudi Slezakom privoliti (l. 1609.).

Ta mir med habsburgovskima bratoma pa nij dolgo trajal. Rudolf je bil prehudo razžaljen in Matijeva neizmerna vladateljnost le deloma zadovoljena. Rudolf je zbiral na skrivnem vojake ter hotel ž njimi Čehom veličanstveno pismo zopet odvzeti in nadvojvodi Leopoldu iz štirске vrste Česko pribaviti. Vsled tega nastane nova vstaja. Matija pride iz nova z močno vojsko na Česko in primora cesarja (l. 1611.), da mu tudi Česko, Lužice in Slezko odstopi. Raz prestola pahnen se obrne Rudolf do Nemcev ter je v norimberškem zboru pomoči prosi; pa smrtga reši novih ponižeb, ktere so ga še čakale.

Matija. (1612—1619.)

Po Rudolfovej smrti je nastopil Matija tudi nemški cesarki prestol, na katerem pa nij bil srečnejši od svojega brata. S početka so mu dajale mnogo opravila erdeljske zadeve, kjer je carigradski dvor Gabrijela Bathory-ja zarad neizplačanega davka odstavlil in Bethlen-a Gabor-ja za kneza izvolil (l. 1613.). Po nasvetu svojega najimenitnejšega ljubljenca, dunajskega škofa in kardinala Klezelna, skliče Matija občni stanovski zbor iz svojih českih, oggerskih in avstrijskih dežel v Linc, od ktereja se je pomoči zoper Turke nadjal. Stanovi pak, ki se za občne državne zadeve še zmenili nijso, mu odločno odbijejo prošnjo, in cesar je primoran, premirje s Turki za 20 let podaljšati, Bethlenu pa Erdeljsko prepustiti (l. 1615.). Še manj pomoči pa je bilo pričakovati od stanov v vojski, ki je nastala še tisto leto med Ferdinandom in Benečani, zarad senjskih Uskokov, ki so ne le turške, ampak tudi beneške ladije roparsko napadali. Vojska je stoprv potem končala, ko se je bil Ferdinand v madridskem miru (l. 1617.) zavezal, roparske Uskoke iz Senja in morskega obrežja sploh odpraviti.

Ker je bil Matija uže priletén in brez otrok, posinil je nadvojvodo Ferdinanda iz štirске vrste ter ga odločil za svojega

naslednika. Ko sta se bila Matijeva brata, Maks in Albreht, Ferdinandu na korist odpovedala svojim dedinškim pravicam, kronali so Čehi (v Pragi) in Ogrji (v Požunu) Ferdinanda za svojega kralja. Dasiravno je Ferdinand pri tej priložnosti obema narodoma s prisego potrdil njune državljanske in cerkvene pravice in svoboščine, vendar protestantje temu izrejecu jezuitov niso dosti zaupali, kajti znano jim je bilo, kako strogo je ta netolerantni in fanatični vladar v svojih dedovinah ž njihovimi soverniki ravnal, katerim je bil vse od njegovega očeta Karla jim podeljene pravice zopet odvzel. Iz te splošnje nezadovoljnosti je nastala na Českem kmalo očitna vstaja. Ta je sprožila ono pogubljivo vojsko, ki je celih 30 let Nemčije blagoslovljena polja pokončevala ter jo s krvjo namakala in skoro celej Evropi neizmerno nesrečo naklonila. Česki protestantje so si namreč na cerkvenih tleh dve novi cerkvi sezidali, eno v Brunovem, drugo v Klostergrab-u. To je dal praški nadškof porušiti, uno brunovski opat zatvoriti. Pritožeb razžaljenih protestantov Matija še slušati nij hotel. Ko se je bilo to po deželi razglasilo, zbrali so se protestantovski stanovi v Pragi, napadli kraljevi grad ter cesarska namestnika Jaroslava Martinica in Viljema Slavato, kakor tudi njunega tajnika Fabricija Platerja skozi okno vrgli (23. maja 1618.). Vstajniki so se zdaj polastili vrhovne oblasti, jo tridesetim vodjam izročili in jezuite, svoje naj večje nasprotnike, iz dežele prognali. Slednjič so zbrali veliko vojsko, ter poveljništvo grofu Matiji Turnu izročili. S pomočjo zunanjih protestantov si podvržejo kmalo celo Česko razven Budejevic. Grof Ernst Mansfeld, poveljnik protestantovske zaveze (Union), jim hiti na pomoč, vzame Pelzenj ter cesarska vojskovoda Buquoy-ja in Dampierra premaga in iz dežele prežene. Med tem, ko so se vstajniki uže avstrijskim mejam bližali, umrl je cesar Matija (20. marca 1619.), zapustivši državo na kraju strašnega propada.

Ferdinand II. (1619—1637.)

Ko je Ferdinand II. (kot avstrijski nadvojvoda III.) nastopil vladarstvo, bil je v silnej zadregi. Česki stanovi ga niso hoteli za svojega kralja spoznati in grof Turn je celó na Avstrijsko pridrl ter Dunaj oblegel. Bethlen Gabor, od protestantovskih stanov ogerskih za kralja izvoljen, je bolj in bolj širil svojo oblast po Ogorskem ter se uže avstrijskim mejam bližal. Tudi avstrijski stanovi so se sprli; napadli so cesarski dvor ter tirjali od Ferdinanda, naj privoli v zvezo z upornimi českimi stanovi. Pa v razsodilnem slučaju prijezdi polk oklopnikov (kirasirjev), razpodi protestantovske stanove in otmè cesarja iz velike nevarnosti. Turn, ki je zastonj pričakoval Bethlen Gabor-jeve pomoči, mora se zbog zmage, katero je Bouquoy nad Mannsfeldom priboril,

na Česko vrniti. Ferdinand pa hiti v Frankobrod, kjer ga večina knezov za nemškega cesarja izvoli (l. 1619.). H krati pa se zberó česki, moravski, sleški in lužiški stanovi v Pragi, odstavijo Ferdinanda, ter izvolijo Friderika, kneza izbornika palatinskega, načelnika protestantovske zaveze, za svojega kralja. Pa tudi Ferdinand nij bil popolnem zapuščen. Na njegovej strani je bila španska vrsta habsburške hiže, s katero je zavezo sklenil, potem katoliška liga, ž njenim načelnikom, mogočnim Maksimiljanom bavarskim, kateremu je Gorenjo - Avstrijo zastavno prepustil, in celó izborni knez saksonski, ki je kot načelnik luteranov bil nasprotnik reformiranega (kalvinskega) grofa palatinskega.

Friderikovo vladanje na Českem je trajalo le malo časa. Maksimiljan bavarski pridere leta 1620. z vojsko skozi Avstrijo na Česko in premaga česke vstajnike v odločilnej bitki na Belej gori pri Pragi (8. nov. 1620.). S tem je končalo vladarstvo „pozimskega kralja“. Friderik je bežal v Holandijo, cesar pa ga je preklical in njegovo kneževino bavarskemu vojvodi podelil.

Vsled te prevažne bitke na Belej gori se je morala vsa Česka Ferdinandu zopet podvreči.

Strašno je zdaj kaznoval cesar odpadnike, zlasti začetnike česke vstaje. Ene je dal usmrtiti, druge je iz dežele pregnal ter njih premoženje konfisciral. Veličanstveno pismo je lastno-ročno raztrgal, protestantom vse pravice odvzel, jezuite zopet v deželo poklical in Česko pozneje v dedno državo spremenil (l. 1627.). Česka dežela, prej cveteča in bogata, je po belogorskej bitki propadla in ubožala ter vso politično važnost izgubila.

Lužice, ktere mu je bil Janez Jurij, izborni knez saksonski, s Sleškim vred zopet podvrgel, zastavil je Ferdinand temu knezu, pozneje pa v pražkem miru (l. 1635.) popolnem odstopil Saksoniji. Z Bethlen Gaborjem je sklenil Ferdinand mir v Mikulovem na Moravskem in potrdil Ogrom njih državljanske in cerkvene svoboščine.

Komaj so bili nekoliko pomirjeni notranji viharji, uže se je bližala nova strašna nevihta od zunaj in pretila pogubiti Avstrijo. Odstava palatinskega grofa Friderika in nepričakovano rastenje in krepnje avstrijsko-habsburške moči je tako prestrašilo in vznemirilo protestantovske stanove v dolenjej Saksoniji, da so sklenili zavezo, volili danskega kralja Kristjana za svojega načelnika ter se oborožili zoper cesarja. Angleži in Holandci so z denarjem podpirali to zavezo in Bethlen Gabor, Avstrije neutrujeni sovražnik, je njim v korist ponovil vojsko na Ogerskem.

V takej nevarnosti in zadregi nij mogel cesar še dalje zavisen biti od ptuje pomoči, tudi je bila ligina moč preslaba; zatorej je silno potreboval svoje lastne vojske. Pa manjkalo je

cesarju denarja, potrebnega za oboroženje in vzdrževanje take množice vojakov. Iz te zadrege ga reši nek česki plemenitaš, po imenu Wallenstein, cesarski polkovnik in knez (pozneje vojvoda) Friedland-ski. Ta se ponudi cesarju češ, da mu hoče hipoma 20.000 vojakov nabrati ter je brez državnih stroškov vzdržati. Cesar v to privoli, in res, komaj je bil Wallenstein na boben vdaril, uže so prihiteli od vseh krajev boja- in ropazeljni možje ter se v ogromnem številu zbrali pod njegovo zastavo.

Skrivnost, s katero je Wallenstein brez državnih stroškov vzdrževal svojo vojsko, pa je bila ta, da je po zgledu palatinskega vojskovoda Mansfelda, toda v mnogo večji meri, nakladal deželam velikanske kontribucije ter ž njimi živil svoje vojske. S to vojsko pa je rešil zdaj Wallenstein državo. On napade palatinskega vojskovoda Mansfelda, ga premaga (pri Desavi leta 1626.) in sledi bežečega skozi Slesko na Ogersko. Tukaj je hotel Mansfeld z Bethlen Gaborjem se zediniti. Ko pa je ta s cesarjem se jel pogajati, zapustil je Mansfeld Ogersko z namenom, na Angležko se odpeljati, pa v Dalmaciji, ne daleč od Spljeta, ga prehiti smrt. Stojé na dva častnika naslonjen, v celej vojaški napraví, je izdihnil svojo dušo.

Med tem je ligini vojskovod Tilly premagal danskega kralja Kristjana pri Lutru na Barenbergu (v Brunsviškem l. 1626.) in v Holstinijo pregnal. Potem se zedini Wallenstein s Tilly-jem, se polasti Holstinije, Jutlandije, napade meklenburška vojvodi, Kristjanova zaveznika, ju prežene iz dežele in jame Straalsund oblegati; pa hrabri meščanje tako srečno odbijajo vse naskoke, da je Wallenstein primoran, po štirimesečnem praznem prizadevanji odstopiti od oblege. Vendar sta spravila cesarska vojskovoda Kristjana v tako zadrego, da je sklenil mir v Ljubeku (l. 1629.), v katerem je sicer nazaj dobil svoje dežele, pa moral odpovedati se vsakej zavezi s cesarjevimi sovražniki. Wallenstein-u je podelil zdaj cesar vojvodstvo Meklenburško, Maksimiljanu Bavarskemu pa Gorenji-Palatinat in del Dolenjega. Gorenja-Avstrija je pripadla zopet cesarju.

Isti čas so se vzdignili protestantovski kmetje v Gorenjej-Avstriji, da bi si pridobili cerkvene pravice, ktere jim je bil cesar zopet odvzel. Pa kmalo je zadušil Ferdinand to vstajo in potem popolnem zatrl luteranstvo v Gorenjej- in Dolenjej Avstriji.

Po tej zmagi nad protestanti je nameroval cesar, po svojej starej želji, katoliškej cerkvi pridobiti zopet poprejšnjo oblast in edino veljavo na Nemškem. Izdal je tedaj posebni ukaz, povračilni edikt (Restitutionsedikt l. 1629.), po katerem naj bi protestantje katoličanom vsa ona posestva nazaj dali, ktera so jim po pasovski pogodbi (l. 1552.) bili odvzeli. Izvršitev tega edikta je izročil Ferdinand Wallenstein-u, ki pa je s svojimi surovimi in roparskimi vojaki tako zeló nadlegoval protestante

in katoličane, da so ga jeli sploh sovražiti. Protestantovski knezi se zedinijo z načelnikom katoliške lige, Maksimiljanom Bavarskim, ter prisilijo cesarja, da je Wallenstein-a v rezenskem zboru (l. 1630.) od vojskovodstva odstavil. Tako je izgubil Ferdinand svojega najboljšega vojskovoda ob času, ko bi ga bil naj bolj potreboval.

Komaj se je bilo namreč to zgodilo, uže je pretil cesarju nov nevarnejši sovražnik — švedski kralj Gustav Adolf, kterege je Richelieu, slavni minister francoskega kralja Ljudevita XIII., Avstrije največi sovražnik, po dolgem pogajanji pregovoril, z vojsko napasti nemškega cesarja. S tem je sklenil Richelieu pogodbo, v kterej se je zavezal, z denarnimi pomočki podpirati švedsko vojsko.

Da bi nemškim protestantom, svojim zatiranim sovernikom, pomagal in pregnana meklenburška vojvodi, svoja bratranca, restauriral, zraven pa svojeje čistilakomnosti kakor si bodi ustregel, stopi Gustav Adolf 20. jun. leta 1630. na nemška tla, kjer je iz prva srečno napredoval. Skupna nevarnost zedini zdaj katoliške kneze zopet s cesarjem, in Tilly prevzame vodstvo liginih, kakor tudi cesarskih bojnih moči. Protestantovski knezi so deloma prostovoljno, deloma prisiljeni prestopili k Švedom. Ligina vojskovoda Tilly in Pappenheim se obrneta najprvo proti Devinu, (Magdeburg), ktero mesto se nij hotelo podvreči povračilnemu ediktu cesarjevemu, ga po dolgem obleganji vzameta in popolnem razrušita (20. maja l. 1631.). Pa to je bilo tudi vse, kar sta ligina vojskovoda izvršila v tej vojski. Uže 17. sept. 1631. so Švedi Tilly-ja na Širokem polji (Breitenfeld) pri Lipskem popolnem premagali. Po tej bitki je poplaval Gustav Adolf dežeze katoliških knezov, med tem, ko je izborni knez saksonski, Gustavov zaveznik, na Česko pridrl, Prago brez ovire vzel ter se v kratkem cele dežeze polastil.

Drugo leto je napadel Gustav Bavarsko, in Tilly-ja v krvavej bitki ob Liki (april l. 1632.) v drugo premagal. Tilly sam je umrl za ranami, ktere je dobil v tej bitki. Zdj vzame Gustav Adolf Ingolstadt in Monakovo, se zedini s Saksonci in bliža avstrijskim mejam. V tej silnej zadregi se obrne Ferdinand do Wallenstein-a in mu iz nova izroči vojskovodstvo. Dolgo se je branil razžaljeni Wallenstein, vstreči cesarjevim prošnjam. V treh mesecih nabral je dobro vrejeno vojsko 50.000 mož, ali povelje prevzel je stoprv potem, ko mu je cesar v Znojmskeje pogodbi izročil neomejeno vojaško in politično oblast, tako da je bil poveljnik cesarske armade v istini mogočnejši od cesarja samega. Sto vojsko prežene Saksonce iz Česke in se podá potem v Gorenji-Palatinat, kjer se z Maksimiljanom Bavarskim zedini. Pri Norimbergu si prideti obe vojski nasproti, Gustav Adolf naskoči Wallenstein-ove ograde, pa ta ga srečno odbije.

Gustav Adolf se obrne zdaj zopet na Bavarsko, mislé, da mu bode tje tudi Wallenstein sledil, pa ta gre na Saksonsko in vzame Lipsko in Mezibor. Ko Gustav to izvé, hiti za njim in 16. listop. leta 1632. se vname krvava bitka pri Lützen-u, v kateri so Švedi sicer zmagali, pa izgubili svojega junaškega kralja, ki je smrtno ranjen umrl. Tudi cesar je izgubil v tej bitki svojega naj pogumnejšega vojaka, generala Pappenheim-a.

Gustav Adolfova ideja, protestantovsko cesarstvo vstanoviti na Nemškem, je z njegovo smrtjo propala in bilo je upati, da se bode enkrat sklenil zaželjeni mir. Pa Francozom še nij bila Avstrija tako oslABLJENA in ponižana, da ne bi mogla ovirati njihovega razširjanja proti Renu. Bilo je tedaj Francozom v korist, da bi se vojska nadaljevala, zato je Ljudevit XIII. še dalje z denarji podpiral švedske vojne. Vrhovno poveljništvo črez švedsko vojsko je dobil vojvoda Bernhard Veimarski, Axel Oxenstierna, previdni švedski kancelir, pa je vodil diplomatično stran tega podvzetja. Zdaj pa je začel Wallenstein jako sumljivo se vesti; med tem, ko so Švedje po Nemčiji razgrajali, ostal je Wallenstein mirno na Českem, kamor se je bil po bitki pri Lützen-u umaknil. Jel je celó pogajati se s Švedi, Saksonci in Francozi. Cesar, podpihovan od Wallensteinovih sovražnikov, od bavarskega kneza, od španskega poslanca in od veljavnih jezuitov, ga je zbog tega iz nova odstavil, on pa je šel s svojimi zvesto mu vdanimi polki v trdnjavo Eger, da bi bil bližje Švedom in Saksoncem, zaveznikom svojim. Ko nij bilo mogoče drugače odvrniti nevarnosti, koja je pretila cesarju in državi, sklenila sta cesarju zvesto vdana častnika Buttler in Gordon izdajnika umoriti, kar se je v noči med 25. in 26. sveč. leta 1634. tudi izvršilo. Cesar k temu sicer nobenega povelja nij dal, pa odobril je storjeno in konfisciral Wallenstein-ova posestva.

Na Wallenstein-ovo mesto je prišel cesarjev najstarejši sin Ferdinand, kralj ogerski in česki, komur je skušeni Gallas na strani stal. Ferdinand je premagal, z Bavarci zedinjen, Švede pri Nördlingen-u (l. 1634.) tako odločno, da so protestantje jugozahodne Nemčije pri Francozih jeli pomoči iskati. Prvi nasledek te zmage je bil, da je izborni knez saksonski, najmogočnejši med protestantovskimi knezi, sklenil s cesarjem pražki mir (l. 1635.), po katerem se je izvršitev povračilnega edikta za 40 let odložila, prav za prav pa za vselej opustila. Pražkemu miru so pristopili tudi knezi severne in srednje Nemčije, razven Hessen-Kassel-na. Zdaj pa je Francija nehala biti skrivna zopernica Avstrije in stopila s svojimi armadami med očitne njene sovražnike. Švedski vojskovod Baner pridere v Brandenburg in premaga cesarsko vojsko pri Wittstock-u ter obleže Lipsko (l. 1636.). Konca te vojske Ferdinand II. nij doživel; umrl je, ko je nekoliko tednov poprej svojemu sinu Ferdinandu III. bil zagotovil nasledstvo.

Ferdinand III. (1637—1657.)

Za Ferdinanda III. so posedli Francozi Alzacijo, Švedi pa pod Torstenson-om (1642 l.) napadli Sleško in Moravsko, pretili Dunaju in premagali cesarsko vojsko na Širokem polji (Breitenfeld). Cesarju v srečo je nastala zdaj vojska med Danskim in Švedskim in Torstenson je moral (l. 1644.) proti severu oditi. Ko se je pa z Danci bil pomiril, pridrl je iz nova na Česko, premagal cesarsko vojsko pri Jankovem (l. 1645.) ter zopet napotil se proti Dunaju. Pa nadvojvoda Leopold, ki je bil med tem Francoze čez Ren odgnal, je prihitel in Torstenson-a primoral, zapustiti avstrijska tla. Torstenson se je kmalo potem odpovedal vrhovnemu poveljništvu, katero je zdaj Wrangel prevzel. Ta se zedini s Francozi in vdari na Bavarsko. Od onod pridere švedski general Königsmark celó na Česko in vzame Prage Malo stran z naskokom. Med tem, ko je Staro- in Novomesto oblegal, prišlo je veselo poročilo, da se je uže sklenil dolgo zaželjeni mir. Tako je končala pogubljiva vojska na istem mestu, kjer je bila pred tridesetimi leti se sprožila.

Ker se je pogajalo v dveh vestfalskih mestih, med Francijo in Nemčijo v Monastru, med Švedi in nemškimi protestanti na enej in cesarjem in nemškimi katoličani na drugej strani pa v Osnabrück-u, imenuje se ta mir vestfalski (l. 1648.)

V tem miru je odstopila Avstrija Franciji gorenjo- in dolenjo-Alzacijo, deželno poglavarstvo čez deset državi neposrednje podvrženih mest v Alzaciji *), Sundgau in trdnjavo Breze (Breisach). Ob enem je omejil ta mir cesarsko oblast, ono državnih stanov pa povešal. Protestantje so dobili, razven na Českem in v Avstriji, iste cerkvene in državljanske pravice s katoličani. Švica in Nizozemlje ste bili odslej samostalni, od Nemčije popolnem nezavisni državi.

Ferdinand III. je preživel vestfalski mir skoro devet let. V tem času se je neutrudljivo prizadeval iztrebiti strašne nasledke te pogubljive vojske, kateri so zlasti Česko, Moravsko in Sleško hudo zadeli. Ker je njegov najstarejši sin Ferdinand IV., ki je bil uže za českega in ogerskega kakor tudi za rimskega kralja izvoljen, še pred očetom umrl, nasledoval ga je drugi sin Leopold v avstrijskih deželah in po dolgem medvladji (18. jul. 1658.) tudi na cesarskem prestolu.

*) Ta mesta so bila: Colmar, Hagenau, Schlettstadt, Landau, Weissenburg, Oberenheim, Rosheim, Münster, Kaiserbeeg in Tübingheim.

Leopold I. (1657—1705.)

Dasiravno je bil Leopold jako miroljuben, vendar se je moral skoro celo svoje življenje neprestano bojevati, nekaj s Turki, nekaj z vladoželjnim in osvojljivim francoskim kraljem Ljudevitom XIV., nekaj z nezadovoljnimi Ogrji.

Kmalo ko je bil Leopold nastopil vlado, nastala je vojska s Turki, ktera je uže pod Ferdinandom III. pretila državi. Sprožile so jo zopet erdeljske razmere. Erdeljskega kneza Jurija Rakoczy-ja je namreč sultan Mahomed IV. (l. 1657.) odstavljal, ker je zoper njegovo voljo Karlu X., kralju švedskemu, v vojski s Poljaki bil pomagal. Na njegovo mesto je postavil sultan Ahaca Barcsaja; pa Rakoczy se je trdno držal, dokler nij padel v bitki pri Kološu (l. 1660.). Zdaj so izvolili erdeljski stanovni Ivana Kemeny-ja za kneza, ki je s cesarjem Leopoldom bil v prijateljski zvezi. Tudi sultan ga je priznal, a tirjal je od njega večo davščino nego od prejšnjih knezov. Ker se je pa Kemeny upiral tej tirjavi in celo pri cesarju pomoči iskal, odstavljal ga je sultan in Mihaela Apafija postavil na njegovo mesto. Iz vsega tega je bilo razvidno, da je hotel sultan Erdeljsko v turško paševstvo spremeniti. Pa cesar tega nikakor nij mogel dopustiti, ker bi bilo potem skoro nemogoče, da bi ta dežela še kedaj pripadla Ogerskej. Cesar je poslal svojega izvrstnega vojskovoda Montecuculi-ja na Erdeljsko, ki je Kološ vzel in potem Turke pri sv. Gothardu (l. 1664.) odločno premagal. Pa pogoji miru, kterega je zdaj Leopold sklenil s Turki v Vasvaru (l. 1664.), niso bili primerni takej zmagi. Turškega varovanca Apafija je priznal cesar za kneza erdeljskega, in prepustil sultanu štiri ogerske županije, med Erdeljskim in Tiso ležeče. Tudi Novigrad in Nove Zámke obdržal je sultan.

Ta sramotni mir in pa novo zatiranje protestantov sta vzročila veliko nezadovoljnost na Ogerskem. Nekteri izmed najodličniših velikašev (palatin Veselenyi, Peter Zrinjski, Nadasdy, Franc Rakoczy, Tattenbach in Frangipani) so sklenili celo zavezo s Turki in s francoskim kraljem Ljudevitom XIV., ki je Ogersko zoper cesarja hotel nahujskati. Pa ta zaveza se je bila kmalo razodela in cesar je dal načelnike nezadovoljnikov („malkontentov“) usmrtiti. Zdaj je spremenil cesar tudi ogersko ustavo. Na palatinovo mesto je postavil nekega Nemca (velikega mojstra nemškega viteškega reda Ivana Kasperja Ampringen-a) za cesarskega namestnika in je sploh najviše državljanske in vojaške službe podeljeval le ptujcem. To je vzročilo novo vstajo pod vodstvom grofa Emeriha Tökölija, kterega je tudi turški sultan podpiral. Podščuvan h krati od Ljudevita XIV., poslal je ta svo-

jega velikega vezirja Karo Mustafa z ogromno vojsko nad Dunaj (l. 1683). Cesar je bežal v Linc, brambo glavnega mesta grofu Starembergu izročivši. Ko je Kara Mustafa uže dva meseca bil oblegal Dunaj, prišla je še v pravem času zaželjena pomoč. Poljski kralj Ivan Sobiški in vojvoda Karel Lotarinški pripeljeta namreč veliko vojsko, prepodita ž njo prestrašene Turke ter rešita mesto in ž njim vso državo. Odsihmal ostala je vojskina sreča pri avstrijskih zastavah. Karel lotarinški je vzel Ostrogon, Nove Zanke (Neuhäusel) in Budim. Krvava sodba v Prešovu (Eperies) je nezadovoljne Ogre k smrti obsodila in cesar je v državnem zboru požunskem (l. 1687.) spremenil Ogersko v dedno državo možkega zaroda avstrijskih habsburgovcev. Tudi vojsko s Turki je cesar srečno nadaljeval. Ljudevit Badenski je je vkrotil pri Salanckemenu (l. 1691.) in pozneje še bolj odločno veliki avstrijski vojskovod Evgenij Savojski pri Senti (l. 1697.).

Mihael Apafi II. je odstopil cesarju Erdeljsko za 10.000 gld. letne pokojnine (l. 1696.) Tudi oslavljeni in ponižani Turki so sklenili s cesarjem mir v Karloviči (l. 1699.) ter mu prepustili celo Ogersko s Slavonijo in Erdeljskim; samo Banat je še ostal Turkom.

H krati se je vojskoval Leopold tudi z vladoželjnim francoskim kraljem Ljudevitom XIV., čegar glavno prizadetje je bilo: razširjati svojo oblast nad posestvi svojih sosedov. Ko je namreč Ljudevit nizozemsko republiko hotel z vojsko napasti, sklenili so Leopold, nemška država, Špansko in Branibor zavezo zoper Francijo. Ljudevitu so sicer spodleteli njegovi naklepi, pa v miru Nimvegenskem (l. 1679.), kterega so ž njim sklenili zavezniki, moral je Leopold Freiburg v Brisgavu prepustiti svojemu svaku. Popolnem pa je končala vojska s Francozi stoprv z mirom, izgovorjenim v Riswicku (l. 1697.), v katerem je Leopold Freiburg in Breze nazaj dobil, Ljudevit pa obdržal Strasburg in državna mesta v Alzaciji.

Komaj je bila ta vojska končana, uže se je vnela druga, nič manj pogubljiva, ktere izida pa Leopold nij doživel.

Leta 1700. je umrl španski kralj Karel II., zadnji potomec starejše vrste habsburgovske, zapustivši le dve sestri: Marijo Terezijo in Margarito Terezijo. Prva, starejša, je bila poročena z Ljudevitom XIV. in se je pred svojo poroko za 500.000 kron dote bila odpovedala svojim dedinskim pravicam. Pozneje pa je Ljudevit ovrgel to odpoved iz dveh vzrokov: 1. ker je bila zoper španske dedinske postave in 2. ker izgovorjena dota nikdar nij bila izplačana. Druga, mlajša sestra, je bila žena cesarja Leopolda I., in se pri svojej poroki nij bila odpovedala svojim dedinskim pravicam. Sicer je bila Margarita Terezija vže l. 1673. umrla, ali zapustila je hčer, Marijo Antonijo, ktera je bila

omožena z bavarskim izbornim knezom Maksom Emanuelom. Jožef Ferdinand, njen sin, bi moral tedaj podedovati veliko državo španskih Habsburgovcev. Ali legitimen dedič, Jožef Ferdinand, umrl je uže l. 1699. v Bruselnu in sedaj pregovori francoski poslanec na španskem dvoru slabotnega Karla II., da je v svojej oporoki Filipa anžuvinskega določil za svojega naslednika. Precej po Karlovej smrti je peljal Ljudevit svojega vnuka črez Pireneje ter ga dal v Madridu kronati. Po tem je poslal svoje vojske na Nizozemsko in v Neapolj, da bi tudi te dele španske monarhije za njega posedle. Ker je pa Leopold I. svojemu mlajšemu sinu Karlu hotel pribaviti špansko krono, nastala je nasledstvena vojska španska med Francijo in Avstrijo, ktere se je cela zapadna Evropa vdeležila (1701—1714.).

Angleški kralj Viljem III., Holandija in izborni knez Friderek Braniborski, kteremu je bil cesar podelil kraljevi naziv, bili so cesarjevi zavezniki; Maks Emanuel, izborni knez bavarski in njegov brat, izborni knez Kolonijski, sta pa Franciji pomagala. Vojsko je pričel slavni premagalec Turkov, princ Evgenij savojski, sè zmagami pri Carpi in Chiari na Laškem. H krati se je polastil angleški vojskovod, imenitni Marlborough, več važnih mest na Nizozemskem in posedel izbornu kneževino Kolonjo. Med tem pa so Bavarci v zvezi s Francozi pridrli na Tirolsko ter Kufstein in Inšpruk vzeli (l. 1703.). Domoljubni Tirolci so je sicer kmalo iz dežele pregnali, pa cesarske vojske, ki so zdaj sovražnike na Bavarsko sledile, bile so nesrečne. Izborni knez je vzgel Pasov in bližal se avstrijskim mejam. Pa zdaj prihiti Evgenij iz Italije, se zedini z angleško vojsko pod Marlborough-om in premaga sovražnika v krvavej bitki pri Hochstädt-u (l. 1704.). Vsled te zmage so morale francoske vojske preko Rena nazaj se pomakniti, Bavarsko pa cesarju se podvreči. Pa te zmage Leopold I. nij dolgo preživel. Umrl je uže drugo leto (l. 1705.) zapustivši dva sina, Jožefa in Karla. Prvi ga je nasledoval v avstrijskih deželah in na cesarskem prestolu, drugi pa je bil uže l. 1703. (kot Karel III.) nastopil vlado na Španskem.

Leopold I. bil je mnogostransko omikan, pravičen in dobrosrčen vladar, ali duhovenstvu je bil vdan, in srčnosti in energije nij imel. Za njegove vlade bili ste vstanovljeni vseučilišči v Inšpruku in v Vratislavi.

Jožef I. (1705—1711.)

Jožef I. je bil vladar, kakoršen je bil Avstriji in nemškej državi uže dolgo potreben. Bil je mnogostransko omikan, v državnih zadevah moder in jako energičen. Za svojim očetom je

podedoval špansko nasledstveno vojsko, katero je po svojem izvrstnem vojskovodu Evgeniju srečno nadaljeval. Ta je premagal Francoze pri Turinu (l. 1706.) tako odločno, da so morali Lombardijo prepustiti cesarju. Tudi na Nizozemskem je bila vojskina sreča zaveznikom ugodna. Tu je užugal Marlborough francoskega maršala Villeroi-ja pri Ramillies-u (l. 1706.). Vsled tega poboja je izgubil Ljudevit skoro celo deželo, med tem, ko je cesarski general Daun Neapolja in Sardinije se povlastil in Evgenij, čeravno brez vspeha, Toulon oblegal. Karla III. so zdaj po vseh podvrženih deželah spoznali za postavnega vladarja. Potem sta se zedinila Evgenij in Marlborough ter Ljudevita v dveh bitkah, pri Oudenardi l. (1708.) in pri Malplaquet-u (l. 1709.) tako odločno premagala, da je jel pogajati se z zavezniki. Gotovo bi se bili pogoji miru neugodnejši glasili za Francijo, če bi se ne bil po premembi ministrov in Marlborough-ovem padu na Angleškem in pa po zgodnej smrti cesarja Jožefa, ki nobenih možkih dedičev nij zapustil, bistveno spremenil politični položaj velikih držav evropskih.

Isti čas so nastale na Oggerskem nove vstaje, ktere je Francija na vsak mogoč način podpirala. Vstajniki so pregnali cesarske posade iz več mest in vse prizadevanje cesarja Jožefa z lepim utešiti vstajo, bilo je zastonj. Celó priznati ga nijso hoteli več za svojega kralja in Rakoczy je vodil Avstrije nasprotno stranko. Zdaj pa je poslal cesar generala Sigberta Heisterja na Oggersko, ki je Rakoczy-ja premagal pri Trenčinu (l. 1708.) ter ga iz dežele pregnal. Na to je pomiril cesar Oggersko s pogodbo, dogovorjeno v Szathmar-ju (l. 1711.), v kterej je zagotovil vstajnikom splošno pomiloščenje, protestantom pa cerkveno svobodo ter obljubil le domačinom podeljevati državne službe. Rakoczy je pobegnil na Poljsko, potem na Francosko in še pozneje v Čarihrad, kjer je l. 1735. umrl.

Malo pred svojo smrtjo je še dosegel Jožef, da so izborni knezi zopet sprejeli Česko v svoj zbor (l. 1708.). Umrl je l. 1711. za kozami, v 33. letu svoje starosti. Ker nobenih možkih dedičev nij zapustil, okrenila je po njegovej smrti evropska politika v popolnem novo mér. Zapustil je le dve hčeri, Marijo Jožefo (od l. 1719. poročeno s kneževičem saksonskim Friderikom Avgustom) in Marijo Amalijo (od l. 1722. poročeno z kneževičem bavarskim Karlom Albrechtom). Nasledoval ga je tedaj njegov mlajši brat Karel na avstrijskem (l. 1711.) in na cesarskem prestolu.

Karel VI. (1711—1740.)

Po smrti svojega brata bi bil Karel z obširno špansko monarhijo zedinil še avstrijske dežele in nemško cesarstvo. Pa zedinjenje takih oblastnij v enej roci je bila razmernosti evropskih držav jako nevarna. Zatoraj se zavezniki nijso hoteli

dalje bojevati za Karla VI., ampak sklenili so s Francozi mir v Utrecht-u (l. 1713.), kteremu je pozneje tudi cesar v Rastatt-u pristopil (l. 1714.). Filip V. je obdržal Špansko in prekmorska posestva španska, pa s tem pogojem, da se te dežele nikdar ne smejo zediniti s Francijo. Karel VI. je dobil Nizozemsko, Neapolj, Sardinijo, Milan in Mantovo. Sicilija je pripadla Savoju, pa je bila pozneje za Sardinijo zamenjena. V Baden-u (v Aargau-u) je pristopila temu miru tudi nemška država. Anglija je dobila Gibraltar in Minorco in Nizozemcem se je v tako imenovanej mejobranbinej pogodbi („Barrieretractat“) dovolila skupna posadna pravica v mejnih trdnjavah belgijskih. Filipov minister, častilakomni kardinal Alberoni, je skušal sicer nekdanja španska posestva na Laškem zopet pridobiti svojemu gospodu ter posedel Sicilijo in Sardinijo, med tem, ko je cesar s Turki se bojeval. Pa Velika-Britanija, Francija in Holandija so sklenile s cesarjem četverozvezje („Quadrupelallianz“) l. 1718. ter prisilili Filipa po kratkej vojski, odpovedati se postranskim deželam španskim. Savoja, ki je s Španijo bila zavezana, morala je Sicilijo Avstriji odstopiti in je dobila za to Sardinijo s kraljevim nazivom (l. 1720.)

Isti čas se je vnela zopet vojska s Turki. Ko so bili namreč Turki Benečanom odvzeli polotok Morejo, poganjal se je Karel VI. za nje; zato so mu Turki napovedali vojsko. Evgenijeva zvedenost v vojvodstvu se je skazala tudi tukaj: vkrotil je Turke pri Petrovardinu (l. 1716.) in vzel Temišvar, potem v drugo pri Belgradu (l. 1717.) ter vzel tudi to trdnjavo. Oslabljeni Turki so sklenili zdaj mir Požarevski (l. 1718.), v kterem so odstopili Avstriji mesto in Banat Temišvar, celo Srbijo z glavnim mestom Belgradom, Valahijo do Alute in turški delež Slavonije in Bosne do Save.

Po tem miru in onem s Francijo se je Avstrija močno razprostranila. Ker so pa dežele obsegale narode raznih jezikov in različne omike, in so tudi zemljepisno predaleč vsaksebi ležale, tako da nektere celó v nobenej zvezi niso bile z jedrom monarhije: zato je bilo vladanje jako težavno, in je ta obširnost prej slabila, nego krepila skupno državo.

Ker Karel VI. nobenega sina nij imel in je za Avstrijo veljala postava, da morejo le možki habsburgovci prestola in vlade deležni biti, in ker so ga skušnje iz španske nasledstvene vojske učile, v kake nevarnosti zamore pripraviti državo dvomljivo nasledstvo, izdal je (l. 1713.) novo hižno postavo, tako zvano pragmatično sankcijo, ktera je določila: 1. da se avstrijske dedne dežele nikdar ne smejo razdeliti, 2. da naj, ko bi utegnil možki zarod vladarske rodovine izmreti, nasleduje ženski, po prvenstvu v istem redu, kakor možki, in

sicer naj prvo cesarjeve hčere, poslej one njegovega brata Jožefa I., dalje njegove sestre i. t. d. Poglavitna skrb Karla VI. bila je zdaj tej temeljnej postavi pridobiti veljavo ne le v svojej državi, ampak tudi na tujem. Sklenil je za to posebno zavezo s Španijo, kterej nasproti je nastala druga (v Herrnhausen-u) med Anglijo, Francijo in Rusijo. Pa tudi te države so priznale pozneje pragmatično sankcijo: samo Bavarija in Saksonija ste se upirali. Da bi Saksonijo si pridobil, podpiral je Karel v poljskej nasledstvenej vojski stranko izbornega kneza Avgusta Saksonskega, sina umrlega poljskega kralja Avgusta II. Pa Francija je predlagala prejšnjega kralja Stanislava Leszczińskiego, tasta kralja Ljudevita XV. Vsled tega se je vnela vojska zoper Avstrijo, ktere ste mimo Francije tudi Španija in Sardinija se vdeležile. Avgust III. je sicer z rusko pomočjo prišel na poljski prestol, pa Avstrijanci so bili na Laškem povsod premagani. V dunajskem miru (l. 1738.) je moral cesar Neapolj in Sicilijo odstopiti španskemu infantu (kraljiču nasledniku) Don Karlu, pa dobil je zato Parmo in Piacenco. Savoiji je odstopil nekaj lombardskih okrajin. Franc Štefan Lotarinški, mož cesarjeve hčere Marije Terezije, moral je svojo vojvodstvo odstopiti Stanislavu Leszczińskemu in dobil je zato veliko-vojvodstvo Toskano, ki je po smrti zadnjega Medicejca (l. 1737.) bilo izpvaznjeno. Lotaringija pa naj bi po Stanislavovej smrti pripadla Franciji. Vse mir sklepajoče države so priznale zdaj pragmatično sankcijo.

Vsa diplomatična pogajanja Karla VI. z raznimi državami pa so bila, kakor nam naslednje dogodbe kažejo, brez hasni, in cesar bi bil dosti boljše storil, ko bi bil poslušal besede svojega previdnega in izvedenega vojskovoda, slavnega princa Evgenija, ki je dejal: naj boljše poročstvo za pragmatično sankcijo bi bila močna vojska (armada) in pa dobro napolnjene denarnice.

Zaveza med Avstrijo in Rusko je zapletla cesarja v novo vojsko s Turki. Pa slavnega premagalca Turkov princa Evgenija nij bilo več, umrl je l. 1736. v veliko izgubo cesarju in državi. Nesposobni vojskovodje so prišli na njegovo mesto. Po treh nesrečnih vojskah je sklenil cesar sramotni mir v Belgradu (l. 1739.), v katerem je moral Srbijo z Belgradom in avstrijsko Valahijo zopet odstopiti Turčiji. Odsihdob je Sava in Donava do Ršave meja med Avstrijo in Turčijo.

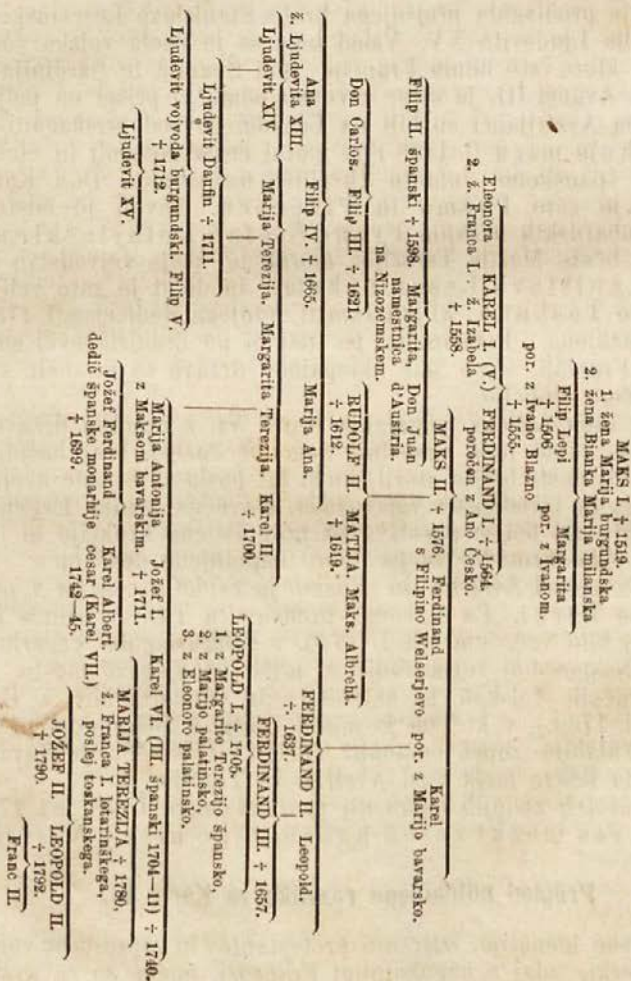
Cesar teh zadnjih izgub nij preživel dolgo. Umrl je l. 1740. in z njim ves možki zarod habsburške hiše v Avstriji.

Pregled notranjega razvitka za Karla VI.

Verske homatije, iztiranje protestantov in neprestane vojske zdaj s Turki, zdaj z nepokojnimi Francozi, imele so za avstri-

janska ljudstva žalostne nasledke. Blagostanje je povsod ginilo in največa revščina je vladala. Zato si je Karel na vso moč prizadeval, zopet osrečiti svoje dežele. Da bi to dosegel, obrnil je vso svojo pozornost na povzdigo omike in notranjega blagostanja svoje države. Osnoval je povsod nove, pripravnejše in krajše ceste, vredil je reke in skrbel za kupčijo na Jadranskem morji. Trst in Reka sta dobila tedaj svobodni pristanišči. Tudi velika in pripravna cesta od Trsta skozi Kranjsko in Sta-

Rodovinsko drevo poslednjih Habsburgovcev in njih sorodnikov:

gersko do Dunaja napravila se je za Karla VI. Iz tega razvimo, da je vlada Karla VI. posebno za naše (slovenske) kraje bila koristna in blagotvorna. Takrat je imela Avstrija pet vseučilišč: stari dve v Pragi in na Dunaju, tretjo v Trnavi in dve novi od Leopolda I. ustanovljeni v Inšpruku in v Bratislavi. Vodniki in učitelji avstrijskih viših in nižih šol bili so tačas po večem jezuiti. Vendar so bile šole jako slabe in neugodne razmere, zlasti ojštra cenzura, so zaduševale znanstveno življenje. Gojila se je le zgodovina in nekatere manj važne vede, n. pr. numizmatika (denaroslovje). Dvorsko knjižnico je Karl VI. po nakupovanji raznih zbirk sijajno pomnožil. Lepo so napredovale za Karla VI. različne umetnosti. V nekem nikakor ne popolnem imeniku one dobe nahajamo 56 medorezcev in 52 slikarjev. Karel VI. je bil velik prijatelj in poznalec glasbe; zložil je sam eno opero. Najimenitniši skladalci (Ant. Caldara, dvorski kapelnik, J. Fuchs i. dr.) so bivali na njegovem dvoru. Tudi kiparstvo se je skrbno in marljivo gojilo. Med vsemi umetnijami pa je za Karla VI. najbolj cvetelo stavbarstvo. Najodličnejši stavbar te dobe je bil Fischer iz Erlacha. Ne le na Dunaju, ampak po vseh večih mestih monarhije nastala so najlepša poslopja, najkrasnejše palače. Kakor cesar, pospeševal je tudi izvrsten njegov vojskovod, slavni Evgenij Savojski, vede in umetnije, zlasti pa naposled omenjeno stavbarstvo. Krasni belveder, sedanja Liechtenstein-ova palača, sedanja denarnica in druga velikanska poslopja, zidana so bila na njegovo povelje.

V. Doba.

Avstrija pod habsburško-lotarinško dinastijo od Marije Terezije do sedanjega časa. (1740—1875.)

Marija Terezija (1740—1780.)

Ko je s Karlom VI. pomrl možki zarod habsburgovske rodovine (l. 1740.), prevzela je njegova najstarejša hči Marija Terezija vsled pragmatične sankcije vladarstvo avstrijskih dežel. Svojega moža Franca Lotarinškega, velikega vojvodo toskanskega, imenovala je sicer za svojega sovladarja, pa prepuščala mu je le malo vpliva na državne zadeve avstrijske, ktere je s pomočjo svojih ministrov (zlasti slovečega grofa Kaunitz-a), sama vodila. Pa komaj je bila nastopila vlado, uže jej je pripravila tedanja nesramna politika evropskih držav največe zadrege in nevarnosti. Resničnost znanega izreka princa Evgenija se je kmalo očitno pokazala. Ker je namreč moč avstrijske monarhije vsled mnogih vojsk Karla VI. bila zelo pr-

padla, poslužile so se sosedne države te ugodne prilike, in so začele nasledstveno vojsko, da bi razdelile med seboj obširno državo.

Izborni knez bavarski Karel Albreht je na to opiral svoje dozdevne pravice do nasledstva v Avstriji, ker je bil rodu starejše hčere Ferdinanda I. in vrh tega mož druge hčere prejšnjega cesarja Jožefa I. Avgust III., izborni knez saksonski, pa se je oglasil s svojimi tirjatvami kot mož najstarejše hčere Jožefa I. — Tudi španski kralj je tirjal nasledstva v avstrijskih deželah, opiraje se na neko pogodbo Ferdinanda II. od l. 1617., v kateri bi bil Ferdinand ženskemu potomstvu španske vrste prednost dal pred svojo lastno žensko vrsto. Pa ta trditev je bila izmišljena, kajti Ferdinand II. je v omenjeni pogodbi možkej, ne pa ženskej vrsti španskej prednost dal pred svojo lastno žensko.

To priliko je porabil mladi pruski kralj Friderik II. ter ponavljal stare pravice braniborske hiše do sleških vojvodstev Legnice, Brega, Olove, in do kneževine Kernovske. Nenadoma je posedel doleno Slezijo, ter premagal cesarsko vojsko pri Molvici (l. 1741.). (Prva slezka vojska.) Ker je Marija Terezija zavrgla njegove nepravilne tirjatve, zavezal se je Friderik ž njenimi sovražniki.

Marija Terezija je bila v silnej zadregi, zlasti ker so njeni sovražniki sklenili zoper njo nevarno zavezo in uže v duhu razdelili med seboj avstrijsko državo. Bavarija se je zedinila s Saksonijo in obe je podpiral minister kralja Ljudevita XV., kardinal Fleury, ki je na vse kriplje delal, da bi se razdelila avstrijska monarhija, enako kakor se je bila španska pred 30 leti.

Zaveze, katero je Francija sklenila z Bavarijo in Saksonijo v Nymphenburg-u (l. 1741.), vdeležile so se tudi sledeče države: Prusija, Španija, Sardinija, Palatinat in Kolonja. Bavarija naj bi dobila Česko, Avstrijo nad Anizo, Tirolsko in Brizgavo, izborni knez pa (kot Karel VII.) dostojenstvo nemškega cesarja; Saksonija Moravsko in Slezijo; Španija Lombardijo, Sardinija Milano in Francija avstrijsko Nizozemlje. Doleno-Avstrijo, Štirsko, Koroško, Kranjsko in Ogersko pa so hoteli zavezniki velikodušno (!) prepustiti Karlovej naslednici. —

— Izborni knez bavarski je pridrl v Gorenjo-Avstrijo in odtod na Česko, kjer je posedel Prago. Potem je šel v Frankobrod, kjer so ga nemški knezi za cesarja (Karla VII.) izvolili in kronali (l. 1742.).

Nevarnost, v kateri je bila Marija Terezija, rastla je od dne do dne. Karel VI. jej je bil zapustil le majhno armado in izpraznene denarnice; vendar junaška gospa nij izgubila po-

guma, dasiravno so jo obdajali od vseh strani mnogobrojni in mogočni sovražniki.

V tej stiski je bil angleški kralj Jurij II. Mariji Tereziji zanesljiv prijatelj in zaveznik. Prihittel jej je z dvema armada na pomoč. H krati se je obrnila stiskana cesarica osebno do državnega zbora Požunskega, kjer je s svojo žensko lepoto in možko dostojnostjo tako ganila zbrane stanovce ogerske, da so sklicali narod pod orožje ter jej z veliko vojsko na pomoč prišli. Med tem so Bavarci, Francozi in Saksonci na Česko pridrli in se Prage polastili. Friderik II. je napadel Moravsko ter vzel Olomuc, Iglavo in Znojmo. Vojvoda Karl Lotarinški ga je sicer zopet pregnal iz Moravskega; pa odtod je pridrl Friderik na Česko in premagal sledeče ga Avstrijance pri Časlavi (l. 1742.). Da bi se najnevarnejšega sovražnika iznebila, sklenila je zdaj Marija Terezija s pruskim kraljem mir Berolinški (l. 1742.), v katerem je skoro celo Slezijo (razven treh kneževin) in grofijo Gladsko odstopila Prusiji. Rečica Opa je bila odslej meja med obema državama. Temu miru je pristopil tudi Avgust III., izborni knez saksonski in kralj poljski.

Zdaj je zamogla Avstrija vse svoje vojaške moči obrniti proti Bavariji in Franciji. Francozi in Bavarci so morali z veliko izgubo zapustiti Česko in po bitki pri Simpahu polastili so se Avstrijanci celó Karlove dedovine. Cesar Karel VII. je pobegnil iz Monakovega ter se brez dežele klatil po Nemčiji. Cela Bavarija se je morala Avstriji podvreči.

Med tem je prišel tudi angleški kralj Jurij II. s svojo „pragmatično armado“ cesarici na pomoč in premagal Francoze pri Dettingen-u ob Menu (l. 1743.).

To srečno napredovanje Avstrijancev pa je vznemirilo Friderika II. in bojčč se, da ne bi zopet izgubil pridobljeno Slezijo, prelomil je mir ter začel drugo sleško vojsko. Pridrl je na Česko z 80.000 mož ter se polastil Prage. Malo potem je umrl cesar Karel VII. (l. 1745.) Ž njegovim sinom Maksom Jožefom je sklenila Marija Terezija mir v Füssen-u (l. 1745.) ter mu zopet prepustila Bavarsko. Zdaj so izvolili nemški knezi Marijinega moža, velikega vojvodo toskanskega za cesarja nemškega (Franca I. l. 1745—1765.).

Marija Terezija je še vedno upala nazaj dobiti izgubljeno Slezijo, tem bolj, ker je tudi Saksonsko sklenilo ž njo oroženo zavezo zoper kralja pruskega. Karel lotarinški pridere na Sleško, pa Friderik ga naglo zaporedoma premaga (pri Hohenfriedberg-u, Sorr-u in Hennersdorf-u). Saksonce je vkrotil pri Kesselsdorf-u. Zdaj se je Marija Terezija odpovedala upanju, še kedaj nazaj dobiti Slezijo in sklenila je s svojim sovražnikom mir v Draždanah (l. 1745.). Friderik je obdržal

Slezijo in Gladsko; le kneževine Opav, Kernov in Tešin so ostale Avstriji.

Samo Francozi in Španci so še nadaljevali vojsko na Nizozemskem in na Laškem; ko je pa ruska carina Elizabeta, s katero je bila Marija Terezija zavezo sklenila (l. 1746.), pomoči poslala Avstrijancem, sklenili so uže oslabiljeni sovražniki z Avstrijo mir v Ahenu (l. 1748.). V tem miru je odstopila Avstrija vojvodstva Parma, Piacenco in Guastallo španskemu infantu Filipu, Nizozemsko pa je zopet pripadlo Avstriji. Sardinija je dobila nekaj milanskih okrajin.

Tako si je ohranila avstrijska monarhija po tej nasledstvenej vojski svojo nedavno od Karla VI. določno izrečeno enoto in nerazcepeljivost. Res, da je našej velikej očetnjavi odpadla marsikaka deželica, pa povzdignilo in okrepilo se je zato samosvestje vseh ostalih dežel. Pokazalo se je tu očitno, kaj da zamore Avstrija z zedinjenimi močmi vseh svojih narodov, ki so baš v tej vojski kakor en mož krepko nasproti stali skupnim svojim sovražnikom.

Kratki čas miru, ki je zdaj nastopil, porabila je velika vladarica za izboljšanje vseh raznih delov državne uprave. Da bi se državna enota okrepila in povzdignila, vstanovila je Marija Terezija najvišjo osrednjo gosposko v Beču: „directorium in publicis et cameralibus“, ktereje je izvrstni in prebrisaní Haugwitz na čelu stal. Tej je podredila tako imenovane gubernije (deželna poglavarstva) v posameznih kronovinah, katerim so bile kresije (okrožne gosposke) podvržene. Gubernije so zadobile zdaj mnogo pravic dosedanjih deželnih zborov, ti pa odsihmal niso imeli druge oblasti, nego dopolnovati vladna zahtevanja. Tudi plemstvo in duhovščina ste izgubile mnogo svojih dosedanjih predprav in dobile so je zdaj kresije, katerih poglavitna naloga je bila braniti kmetovščino pred silo priviligiranih stanov. Srenje so izgubile svoje dosedanje svoboščine, in država je prevzela izvrševanje vseh pravosodnih, kakor tudi policijskih pravic. Prevažne so tudi pre naredbe cesaričine v šolstvu, denarstvu in vojaštvu. Vstanovila je vojaško višo akademijo za izobraževanje častnikov, obdarila hrabre vojake z redovi (red Marije Terezije) in pomnožila invalidnice za ranjene in oslabiljene vojake. Bila je Marija Terezija tudi pokroviteljica poljedeljstva in obrtnij, izboljšala je postavodajstvo, odpravila nečloveško tezavnico, omejila tlako in polajšala nesvobodno podloštvo kmetovskega stanu. Vse te in druge pre naredbe pa je izgotovila Marija Terezija s pomočjo izvrstnega ministra grofa Kaunitz-a.

Avstrije najnevarnejši sovražnik je bil uže nekaj časa pruski kralj Friderik II., ki si je na vso moč prizadeval svoje mlado, pa po zadnjih bojih vtrjeno in povzdignjeno kraljestvo v škodo

sosedov razširjati. Jako ugodno mu je bilo tu staro sovrašтво med avstrijsko hižo in Francijo. Zveza s to državo mu je prinašala to korist, da so morali Avstrijanci v vsakej vojski razcepljati svoje moči, ker je bilo ob enem potreba tudi Nizozemsko, Lombardijo in druge pokrajine braniti francoskih napadov. Temu sovraštvu je storil konec grof (poslej knez) Kaunitz, tedanji minister vnanjih zadev avstrijskih, ki je bil delj časa za poslanca pri verzelskem dvoru. Jel se je namreč pogajati s Francijo in posrečilo se mu je omenjeno sovrašтво med obema hižama spremeniti v prijateljstvo. (Neresnično je, da bi bila Marija Terezija sama v ta namen pismo pisala Pompadouri, veljavnej prilježnici francoskega kralja.) Vsled tega pa se je zmanjšalo dosedanje prijateljstvo med Anglijo in Avstrijo. Ko se je bila leta 1756., vsled mejaških preprirov med severo-amerikanskimi posestvi obeh držav vnela vojska med Anglijo in Francijo, prizadevala si je Anglija na vso moč za sè pridobiti Avstrijo in ko se jej to nij posrečilo, sklenila je zavezo s pruskim kraljem Friderikom II.

Tej zavezi nasproti pa je sklenila zdaj Marija Terezija zavezo s Francijo. Rusija, kjer je vladala ta čas carina Elizabeta, pruskega kralja huda sovražnica, zedinila se je z Avstrijo in Francijo in celó Švedsko je pristopilo tej zavezi. Tudi z Avgustom III., izbornim knezom saksonskim in kraljem poljskim, pogajala se je Avstrija na tihem. Ko je Friderik II. o tej zavezi in skrivnem oroženji zvedel, sklenil je prehiteti svoje sovražnike. Napadel je nenadoma nepripravljeno Saksonijo ter asačil saksonsko vojsko pri Pirni. Cesarskega generala Brown-a, ki je Saksoncem na pomoč hitel, premagal je Friderik pri Lovosicah na Českem (l. 1756.). Cela saksonska vojska (17.000 mož) se je morala zdaj na milost in nemilost vdati kralju. Prihodnje leto (1757.) je pridrl Friderik II. na Česko, zmagal pri Pragi ter oblegel to mesto. Zdaj je šel drugi avstrijski vojskovod Daun glavnemu mestu českemu na pomoč. Friderik pa to izvedevši, mu je hitel do Kolina naproti. Tù se je vnela bitka, v ktorej je bil Friderik tako popolnem premagan (18. junija 1757.), da je moral hipoma zapustiti Česko ter se na Sleško umakniti. Ta poboj je uničil vero v nepremagljivost pruskega kralja, ki se je bila med ljudstvom uže vtrdila. V spomin na to sijajno zmago vstanovila je Marija Terezija imenitni vojaški red „Marije Terezije“. K tej zmagi je pripomoglo Avstrijancem močno in izvrstno topništvo, ki je bilo delo slavnega kneza Liechtenstein-a.

Isti čas je pridrla francoska armada prek Rena v Nemčijo ter angleško opazovalno vojsko premagala pri Hastenbeck-u. Francoski vojskovod Soubise je pridrl zdaj v Turingijo do Erfurta, hotè se tù s cesarjevimi zediniti in Friderika v svojih de-

želah napasti. H krati je napadla ruska armada vzhodno Prusijo in švedska Pomoranijo. Avstrijanci so posedli celo Slezijo ter vzeli Švidnico in Vratislavo. Od vseh stranij od sovražnikov obdan se obrne Friderik najprvo proti Francozom ter je v bitki pri Rossbach-u popolnem premaga. Potem se vrne na Sleško in premaga tudi Karla Lotariškega pri Lisi. Avstrijanci so morali zdaj Sleško zapustiti. Leta 1758. je napadel Friderik Moravsko ter oblegel Olomuc. Pa slavni avstrijski vojskovod Lavdon ga primora, zopet zapustiti Moravsko. Zdaj se obrne Friderik proti Rusom, ki so bili uže Kraljevca se polastili, in je premaga pri Zorndorf-u; potem zopet proti Avstrijancem, ki so bili med tem v novo na Sleško pridri, pa pobit je bil v drugo od avstrijskega vojskovoda Dauna pri Hochkirch-u. Drugo leto se zedini Lavdon z ruskim vojskovodom Soltikovom in premaga pruskega kralja pri Kunnersdorf-u (l. 1759.). Daun pa napade Saksonijo, vzame Draždane ter zasači pruskega generala Finka pri Maxen-u s 13.000 možmi. Leta 1760. vzame Lavdon Gladsko ter užuga generala Fouquet-a pri Landshut-u na Sleškem. Zdaj se pa obrne pruski kralj sam proti njemu in ga premaga pri Legnici in malo potem tudi Daun pri Torgau-u na Saksonskem (l. 1760.). Pa uže leta 1761. so pridri Avstrijanci zopet v Saksonijo, Branibor in Slezijo, kjer je Laydon Švidnico vzel z drznim naskokom. H krati so tudi Rusi, Švedi in Francozi od drugih stranij napadli Prusijo. Mnogobrojni sovražniki bi bili Friderika gotovo pogubili, ko ne bi bila smrt ruske carine Elizabete rešila ga silne zadrege. Njen sin in naslednik Peter III., dozdej skrivni čestitelj pruskega kralja, sklenil je ž njim prijateljsko zvezo ter podpiral ga s svojimi vojskami. Kmalu na to je končala „sedemletna vojska“ s Francijo in Anglijo z mirom, dogovorjenim v Fontainebleau-u in poslej z Avstrijo v Hubertsberg-u (na Saksonskem l. 1763.). Friderik je obdržal vse, kar se mu je bilo v draždanskem miru odstopilo (status quo).

Črez dve leti po miru hubertsburškem je umrl cesar Franc I. (l. 1765.), mož in sovladalec Marije Terezije. Njega je nasledoval na cesarskem prestolu njegov in Marije Terezije sin Jožef II. Tudi tega je imenovala Marija Terezija sovladarja, pa kakor njegovemu očetu, prepuščala je tudi njemu le malo vpliva na vladne zadeve avstrijske. Njen drugi sin Leopold je nastopil po svojem očetu vladarstvo velikega vojvodstva Toskanskega. Ta dežela nij bila združena z drugimi avstrijskimi deželami, ampak Franc I. sam je bil določil (l. 1763.), da naj po izmrtji tamošnjih vladarjev nasleduje vselej drugorojeni sin avstrijskega vladarja.

Proti koncu svojega življenja je povejšala Marija Terezija avstrijsko državo s prevažno pridobitvijo. Poljsko kraljestvo je

bilo uže od nekdanj najnemirnejša država evropska; po izmrtji Jagelovcev pa so postale njegove razmere še dosti žalostnejše. Pri vsakej volitvi novega kralja so se ponovile notranje nepokojščine. Popačeno plemstvo se je zoperstavljalo vsakemu postavnemu redu ter prodajalo poljsko krono največ ponujajočemu. Nastale so notranje stranke, ki so neprestano med seboj se borile in često ptuje moči v deželo pozvale ter jim razsodstvo prepustile. Kraljeva moč pa je tako propadla, da se je strankam nasproti le komaj vzdrževala. Iz teh razmer se je razvila anarhija, ki je učinila strašni propad poljske države.

Ko je bil leta 1763. kralj Avgust III. umrl, nastal je zaradi volitve njegovoga naslednika zopet velik nemir. Pametnejša stranka je volila sina umrlega kralja, druga, tej nasprotna, pa je ovrгла to volitev. Pri tej priliki se je pokazal mogočni vpliv ruske vlade na notranje razmere poljske. Carina Katarina II. pošlje rusko vojsko na Poljsko ter prisili Poljake, Avgustovega sina preskočivši, nekega poljskega plemenitaša Stanislava Poniatovskega postaviti na prestol. Pa miru vendar nij bilo. K političnim razprtijam pridružile so se tudi naboženske. Stanislavu nasprotna stranka je osnovala zoper kralja oroženo zavezo, tako zvano konfederacijo Barsko (l. 1768.), ter se ustavljala enakopravnosti „disidentov“ t. j. protestantov in starovercev. Vzdigne se nova, krvava notranja borba in zopet pride ruska vojska stiskanemu kralju na pomoč. Rusi se pri tej priliki povlasté skoro cele dežele.

Ker so se isti čas Rusi tudi s Turki srečno vojskovali ter se Moldave, Valahije, Besarabije, Krima in drugih delov turške države polastili, vznemirilo je to preneglo rasteenje ruske sile Avstrijo in Prusijo. Skupna nevarnost je zedinila ta dva, dozda si nasprotujoča dvora. Cesar Jožef in Friderik II. sta se osebno sešla v Moravskem-Novem mestu (l. 1770.) ter se pogajala o tej reči. Da ne bi Rusija odnesla ves obilni plen in se tako na škodo sosednih držav krepila in širila, sklenil je Friderik II. s carino Katarino II. pogodbo, vsled ktere naj bi si vsaka teh dveh držav osvojila nekaj delov poljske države. Tudi Avstrija je bila povabljená vdeležiti se te delitve. Marija Terezija se je dolgo časa branila, podati se v to pogodbo, ker je to nasprotovalo njenej vestnosti in pravičnosti. Ko jej pa nij bilo drugega storiti, nego privoliti ali pa v korist tako nevedne države podajati se v jako nevarno vojsko z zedinjenimi Rusi in Prusi, podpisala je blaga cesarina z notranjo nevoljo dotične pogodbe. Ruske, pruske in avstrijske vojne so zdaj vdarile na Poljsko ter posedle tretjino cele dežele brez vsake ovire. In tako se je vršila leta 1772. prva razdelitev Poljske. Pri tej je dobila Avstrija Rudečo Rusijo, polovico krakovskega palatinstva, trinajst Poljskej zastavljenih sipuških mest, voj-

vodstvu Zator in Osviecim in nekaj delov Podolije, Sendomira, Belskega in Pokutije. Sipiška mesta je zedinila Marija Terezija zopet z Ogersko (1775), vse druge novo pridobljene dežele skupaj pa so bile pod imenom kraljestva Galicije in Vladimirija pridružene avstrijski državi.

Kmalo po teh pridobitvah je odstopila Turčija (l. 1775.) Mariji Tereziji med Erdeljskim in Galicijo ležeči del Moldave, tako zvano Bukovino. Ta odstop je priznala Rusija v posebnej pogodbi.

Ne dolgo potem so nastale nove razprtije med Avstrijo in Prusijo. Ko je bil namreč z Maksom Jožefom († 1777. l.) pomrl možki zarod vitelsbahski na Bavarskem, poganjal se je cesar Jožef II. za dolenjo Bavarsko, nekaj delov Gorenjega-Palatinata in druge manjše pokrajine. Karel Teodor, iz starejše vrste palatinske, dedič umrlega kneza, je priznal cesarjeve pravice ter sklenil z njim pogodbo, vsled ktere naj bi več delov Bavarije pripadlo Avstriji. To pogodbo pa je zavrgel Karel Zweibrücken-ski, ki bi imel, ko bi utegnil Karel Teodor brez lastnih dedičev umreti, naj bliže dedinske pravice do nasledstva. Friderik II. bojé se, da Avstrije moč ne bi preveč narasla, poganjal se je za njega. Pruska in Avstrijska vojska ste si uže nasproti stali, kar sklene miroljubna Marija Terezija s sovražniki mir Tešinski (l. 1779.), vsled kterega je Bavarija odstopila Avstriji kresijo insko (med Inom, Donavo in Salco), ki je današnjega dne del nadvojvodstva Avstrijskega nad Anižo.

Mir Tešinski je bil zadnji čin uže postarane Marije Terezije.

Ne dolgo potem je umrla velika vladarica po 40letnem premordrem vladanji (l. 1780.). Njen spomin čisla vsak domoljubni Avstrijanec. Svojemu sinu je zapustila vrejeno, razširjeno in vtrjeno državo.

Jožef II. kot samovladar. (1780—1790.)

Jožef II. je bil mnogostransko omikan in ljudomil vladar, čegar glavno prizadetje je bilo pospeševati gmotni in duševni blagor svojih narodov, in razširjati duh napredka in prosvete po svojih deželah. Pa imel je eno veliko napako; med tem, ko so drugi vladarji zaostajali za časovnim duhom, prehitel ga je Jožef preveč. Žraven je bil pri svojih preuredbah prenegel in predrzen in pri izvolitvi svojih sredstev premalo izbirljiv. S svojim brezozirnim postopanjem je razžalil vse stranke in stavil tako svojim preuredbam nepremagljive ovire. Eno najblažih njegovih del je razglas verske potrpnosti („Toleranz-Edikt“) (1781), po kterem so prej zatirani protestantje in nezedinjeni pravoslavni zadobili versko svobodo in več državljanskih pravic. Tudi stan nesrečnih Židov je polajšal Jožef.

Pred vsem pa je hotel cesar povzdigniti veljavnost svoje države vedno rastočemu duhovstvu nasproti. Odpravil je mnogo samostanov (takih, ki niso imeli nobenega določenega namena), in odkazal njihovo premoženje deloma cerkvenemu, deloma šolskemu zalogu.

Vrednim samostanom in vladikovinam pa je dal večo svobodo in nezavisnost od rimskega prestola ter jim podelil več pravic, katere je dozdaj le papež imel.

Ker je pa Jožef II. celó v cerkveno obredstvo se jel vtikati ter vse delovanje duhovstva vladnemu nadzorovanji podvrgel, naredil je cerkev „služabnico državi“. Odvrniti cesarja od njegovih cerkvi nasprotnih naklepov, prišel je papež Pij VI. sam na Dunaj, pa vse njegovo prizadevanje bilo je zastonj.

Robstvo kmetovskega stanu, katero je bila uže njegova mati polajšala, odpravil je Jožef II. popolnem v svojih deželah.

Tudi meščanstvo je povzdignil cesar s tem, da je odpravil rokodelske in obrtnijske družbe in cehovstva omejujoče predprave. Reformiral je celó sodnijstvo in pravdstvo ter vpeljal splošen, bolj enakomerno porazdeljen zemljišni davek.

H krati je povzdignil pomorsko kupčijo na jadranskem morji ter naredil Ostende na Nizozemskem za svobodno pristanišče. Zoprno mejobrambino pogodbo (gl. str. 74) je s tem razveljavil, da je one nizozemske trdnjave dal razdjati, v katerih so bile holandske posade. Glavno njegovo nameravanje pa je bilo, centralizovati svojo državo, to je, vpeljati isto ustavo in upravo po vseh avstrijskih deželah, brez ozira na razne predprave in posebnosti posameznih kronovin. Tudi Ogersko naj bi se ne izjemalo; zato se cesar nij dal kronati za kralja ogerskega. Krona sv. Stefana naj bi odsihmal le kot dragocen spominček ležala v dunajskeje blagajnici. Uradni jezik naj bi bil po vseh kronovinah nemški. Te drzne preuredbe sicer dobrotnege cesarja so vzročile močno in mnogostransko opozicijo. Cerkvenim njegovim reformam se je upiralo duhovstvo, ki nij dopuščalo, da bi se cerkev podvrgla državi. Brezozirno centralizovanje in ponemčevanje pa je vznemirilo posamezne kronovine, ki se svojim raznim pravicam niso hotele odpovedati. V Belgiji se je celó vzdignila vstaja (l. 1787.), ki je zarad turške vojske stoprv po Jožefovej smrti bila zadušena.

Še pred to vstajo je nameraval cesar Jožef, od središča avstrijske države tako zeló oddaljeno Belgijo zamenjati za bližnjo z Avstrijo meječo Bavarijo. Uže je bil izbornega kneza Karla Teodora pridobil za to zameno, kar pregovori zavistni Friderik II. bodočega dediča Karla dvomoščanskega, protestirati zoper ta cesarjev naklep in sklene z izbornim knezom saksonskim in kraljem angleškim kot izbornim knezom hanoverskim

tako zvano kneško zavezo (l. 1785.), kterej je tudi mnogo drugih nemških knezov pristopilo. Ta močna opozicija je primorala Jožefa II. odstopiti od svojega naklepa.

Zaveza, katero je bil cesar (l. 1787. v Kersonu) sklenil z rusko carino Katarino, zapletla ga je v novo vojsko s Turki (l. 1788.). Kajti mimo porazdelitve poljske države bilo je pragnanje Turkov iz Evrope najljubša misel mogočne in slavohlepne carine. Pa ta vojska je imela, zaradi kužnih bolezni, ktere so razgrajale med vojaki, le malo vspeha, dasiravno sta Coburg in Suvarov pri Martinjestjah (l. 1789.) zmagala in je Lavdon z naskokom vzel Belgrad (l. 1789.). Izida te vojske cesar Jožef nij doživel. Baš ko je na smrt bolan ležal v Beču, pretela je avstrijskej državi vsled njegovih naredeb velika velika nevarnost.

Belgijska vstaja je čimdalje močnejša prihajala, nezadovoljnost Ogrov je od dne do dne naraščala in pruski kralj je nameraval pomoči poslati Turkom. Izprevidevši, v kakošno gorjé bi vtegnile pahniti državo njegove naredbe, preklical jih je vse, razven razglosa verske potrpnosti in odprave nesvobodnega podloštva kmetovskega stanu. Umril je 20. febr. 1790. leta; spomin njegov pa je neumrljiv. Kmalo za njim je umrl tudi izvrstni njegov vojskovod, silni, v narodnih pesmih proslavljeni Lavdon.

Pregled notranjega - duševnega razvitka za Jožefa II.

Cesar Jožef je skrbel tudi za duševni razvitek svojih podložnikov, izboljšal in pomnožil je šole ter mnogo učenjakov, zlasti nemških profesorjev sklical v deželo. Vstanovil je Jožefovo akademijo (Josefinum) na Dunaju za izobraževanje spretnih vojaških zdravnikov in vseučilišče Levovsko. Duševno življenje v Avstriji, manj prosto od dobe protireformacije, jelo se je zopet razvijati. Na pesniškem polju se sicer nij mnogo dobrega doseglo; pesniki so bili večidel posnemovalci tedanjih veljakov na Nemškem, brez vsake izvirnosti, dostikrat tudi brez estetičnega in moralnega čuta. Naj bolj znani so: Kornelij Ayrenhoff, ki je po francoskih izgledih drame zlagal, Blumauer („travest. Eneida“) Alxinger posnemovalec Wielandov, Mastalier in Denis, posnemovalca Klopstokova. — Zgodovina je v tej dobi dobro zastopana; Dobner, Dobrovsky in Pelzel na Českem, Katona in Prai na Ogerskem, Adrian Rauch in brata Pez na Avstrijskem; vsi ti pridobili so si velike zasluge kot vestni nabiratelji in resni preiskovalci. Zvezdoslovec Maksimilian Hell, sloveči numizmatikar Eckhel, anatom van Svieten, prirodopisca Scopoli in Jacquin — vsi ti možje pričajo jasno, da je za Jožefa II. v istini nova doba nastopila

vedi in omiki. Slikarstvo je bilo za Jožefa v lepem cvetu; posebno so se odlikovali Föger, brata Hikhel in dr. — V glasbi sta si Mozart in Haydn pridobila neumrljivo ime. Da bi se gojila tudi dramatična umetnost, ustanovil je Jožef I. 1776. dvorno gledališče na Dunaji, katero je kmalo doseglo klasično dovršenost ter še dandanes slovi kot prvo med vsemi nemškimi gledišči.

V ožjej našej domovini oživilo se je za Jožefa zopet dolgo zaostalo pisanje v domačem jeziku in prve prave domoljube in goreče prijatelje slovenščine (Žigo Zoisa, Vodnika, Linharta, Kopitarja i. dr.) vzbudila in izgojila je ta doba, dasiravno cesar nij bil prijatelj našej narodnosti.

Leopold II. (1790—1792.)

Ker Jožef II. lastnih dedičev nij zapustil, nasledoval ga je njegov brat Leopold II., dozdanji veliki vojvoda toskanski. Toskano svojemu drugorojenemu sinu Ferdinandu izročivši, podal se je po smrti svojega brata iz Florenca na Dunaj. Prva in poglavitna skrb mu je bila, mir in pokoj zopet dati svojej državi. S Turki je sklenil mir v Sistovi (l. 1791.) na podlagi poprejšnega stanu obojestranske posesti (status quo) in končal tako za svojim bratom podedovano zlonosno vojsko. — Koj po svojem nastopu sklical je uže od Jožefa II. obljubljeni državni zbor v Budimu (l. 1790) ter ponovil ogerskej deželi staro ustavo, katero je bil cesar Jožef odpravil. Baš tako pomiril je tudi Česko in vse druge dežele svoje države. Tudi nizozemskim stanovom podelil je Leopold njih prejšnjo ustavo. Ker se pa Nizozemci vkljub temu niso hoteli vrniti pod avstrijsko vladu, poslal je tje močno vojsko, premagal vstajnike ter vpokoril si celo deželo.

Na Francoskem se je začelo med tem onō velikansko gibanje, ki je kot „francoska revolucija“ ne le Francije državne in socialne razmere popolnem pretreslo in spremenilo, ampak tudi na druge države evropske imelo silen in mogočen vpliv.

Vedno bolj so se zamotavale francoske notranje razmere; po nesrečnem begu kraljeve rodovine (l. 1791.) bilo je Leopoldu celó bati se za življenje svojega svaka Ljudevita XVI. in njegove žene Marije Antonijete. Da bi pomagal nesrečnej kraljevej rodbini, priporočal je Leopold v posebnem oklicu, naj branijo vse evropske sile francoskega kralja ter ž njim skupne koristi vseh vladarjev. Vendar pa nikakor nij nameraval, začeti vojsko s Francijo, tudi potem ne, ko se je (avg. 1791.) v Pilnici na Saksonskem sošel s pruskim kraljem Friderikom Viljemom II., z izbornim knezom saksonskim in z drugimi nemškimi

vladarji. Zaveza, katero ste sklenili (7. febr. 1792.) Avstrija in Prusija, bila je le odbojna, defenzivna zaveza.

Ker so pa vedno neugodnejše novice prihajale iz razburjenega Francoskega, pretila je vojska ukljub miroljubnosti avstrijskega vladarja. V tem važnem trenutku umrl je Leopold II. nenadoma (1. marca 1792.), zapustivši državo svojemu 24letnemu sinu Francu.

Franc II. (1792—1804.)

Med tem se je vršila strašna prekucija na Francoskem, ki je od dne do dne hujša prihajala. Mnogo francoskih plemenitšev je zapustilo svojo domovino ter na Nemškem pribežališča si iskalo. Ti naselniki, nezadovoljni z novimi razmerami svoje domovine, izkušali so z orožjem je zopet odpraviti. Ker pa so sosedni nemški knezi dovolili in celo podpirali množenje nezadovoljnih in republikanskemu duhu francoskemu nasprotujočih izselnikov ob mejah francoskih, pritožili so se Francozi zoper to, ter Francu II. kot kralju ogerskemu in českemu (ta čas še nij bil za cesarja izvoljen) vojsko napovedali. Tako se je vnela ona velikanska in pogubljiva vojska, ki je s kratkimi prenehleji 23 let vznemirovala vse države evropske. Še predno se je bil cesar nadjal, začeli so Francozi vojsko ter napadli Belgijo (l. 1792.). Da bi nemško državo branila, sklenila sta cesar Franc in pruski kralj med seboj zavezo. Nju zedinjene armade so pod vodstvom vojvode brunsviškega pridrle na Francosko, pa bile so kmalo prisiljene, preko Rena nazaj se pomakniti. Tudi na Nizozemskem bili so cesarjevi nesrečni: francoski vojskovod Dumouriez je užuga pri Jemappu ter se polasti skoro cele dežele. Vojska z vnanjimi državami je podnetila divje strasti francoskega naroda. Krvoločni vstajniki so Ljudevita XVI. in malo potem tudi njegovo ženo, kraljico Marijo Antoinetto, iz cesarske rodovine habsburgovsko-lotarinške in več drugih udov kraljeve hiže bourbonske z giljotino usmrtili, Francijo pa za ljudovlado proglasili (l. 1793.).

Na Nizozemskem, kjer se je vojska nadaljevala, napredovali so Francozi srečno ter avstrijske in pruske vojne preko Rena odganjali. Zdaj sklene pruski kralj s Francijo (l. 1795.) posamezni mir v Basel-u ter se loči od zaveze z Avstrijo.

Na to so Francozi vse svoje moči obrnili proti osamljenemu cesarju. Leta 1796. je poslal ustavodelni narodni zbor francoski tri ogromne armade na bojišče. Dve ste pod vodstvom Moreau-ovim in Jourdan-ovim pridrle na Nemško, s tretjo pa je mladi, pa izvedeni vojskovod Napoleon Bonaparte napadel Laško. Tu premaga Napoleon vojskovoda avstrijskega Beaulieu-a zaporedom pri Montenotti, Millesimu in

Degu in primora kralja sardinskega in poslej druge kneze laške ločiti se od zaveze s cesarjem. Potem pridere preko Pada v Lombardijo, premaga Beaulieu-a pri Lodi-ji in drugega avstrijskega vojskovoda Wurmser-ja v bitkah pri Lonadu in Castiglioni. Nató se obrne še proti tretjemu vojskovodu avstrijskemu Alvincy-ju in tudi tega vkroti v bitkah pri Arcoli in Rivoli (l. 1797.). Trdnjava Mantova, junaško branjena od starega generala Wurmserja, se je morala zdaj udati francoskemu poveljniku.

Srečnejši so bili med tem cesarjevi na Nemškem. Tù je potolkel nadvojvoda Karel Francoze pri Amberg-u in pri Virzburgu ter primoral obe armadi preko Rena nazaj se pomakniti. Zdaj prevzame hrabri Karel poveljništvo laške armade, pa tudi njega premaga Napoleon ob Tagliamentu (l. 1797.), podvrže francoskej republiki Beneško in jo mahne potem na Koroško, Štirsko in Tirolsko. Zdaj sklene cesar z Napoleonom pomirje v Ljubnem in malo potem mir v Campoformiji pri Vidmu (17. okt. 1797. l.). Avstrija mora Nizozemsko odstopiti Franciji, Lombardijo pa novo ustanovljenej republiki cisalpinskej. Zato pa dobi Benedke z okolico (do Adiže), beneško Istrijo in Dalmacijo.

Med tem ste Rusija in Prusija v drugej porazdelitvi Poljske (l. 1793.) zopet nekaj delov države si osvojile. Avstrija se te porazdelitve nij bila vdeležila. Ko so pa razdraženi Poljaki pod vodstvom hrabrega Kosciuskega osnovali močno vstajo, pridrle so vse tri države s svojimi armadami na Poljsko, ter v tretjej porazdelitvi popolnoma uničile veliko državo slovansko. Avstrija je dobila takrat ostali del vojvodstva Krakovskega z glavnim mestom Krakovom, vojvodstvo Sandomir in Lublin in več drugih pokrajin med Pilico, Vislo in Bugom.

Ta nova pridobitev se je pod imenom Zapadne-Galicije pridružila poprejšnjaj l. 1772. storjenej. Avstrijski delež Poljske se je ločil tedaj odslej na dva dela: na Vzhodno- in Zapadno-Galicijo.

Mir, sklenen v Campoformiji, nij trajal dolgo časa. Posilno in prevzetno vedenje francoske republike proti njenim sosedom je vzročilo, da so Anglija, Rusija in Turčija sklenile med seboj novo zavezo proti Franciji (l. 1798.). Tudi Avstrija je pristopila (l. 1799.) tej zavezi ter nadaljevala vojsko na Nemškem in na Laškem. Nadvojvoda Karel premaga Jourdana v več bitkah ter prežene francosko vojsko iz Nemčije. Tudi na Laškem so bili cesarjevi srečni, zlasti ko se je bila ž njimi zedinila ruska pomočna armada pod poveljnikom Suvarovom. Zedinjeni Avstrijanci in Rusi premagajo Moreau-a, vrhovnega poveljnika francoskega v Italiji pri Cassan-u (ob Adi) in ga iz Lombar-

dije v Piemont potisnejo. Drugo francosko vojsko pod Macdonald-om sta Suvarov in avstrijski vojskovod Melas v tridnevnej bitki ob Trebiji skoro popolnem pokončala. Suvarov se podlasti Turina in napade Švico, kjer je vojskovod Masena vodil francosko armado. Kar pokliče nestanovitni ruski car Pavel I. svojo armado iz Italije nazaj, in zopet je ostala Avstrija sama na bojišči. Kljub temu pa je avstrijski vojskovod Melas podvrgel cesarju celo Sardinijo in zajel francoskega generala Maseno v Genovi.

Med tem, ko so Francozi bitko za bitko izgubljali, bojeval se je Napoleon, najizvrstniši vojskovod francoski, v Egiptu, hoteč to deželo Turkom vzeti in potem odtod napadati angleške naselbine v Aziji. Zdaj se vrne na Francosko, odpravi dozdanjo vlado in postavi sam sebe pod imenom prvega konzula na čelo republiki. Na to hiti z novo armado na Laško in premaga osemdesetletnega vojskovoda Melas-a v odločilnej bitki pri Marengu (l. 1800.). Tudi na Nemškem se obrne vojskina sreča. Moreau premaga cesarjeve v bitki pri Hohenlinden-u na Bavarskem, pridere v Avstrijo, vzame Solnograd ter se bliža Dunaju. Zdaj se jame cesar s Francozi zopet pogajati in sklene ž njimi mir v Lunevill-u. Avstrija mora vojvodi modenskemu odstopiti Brizgavo (v današnjem velikem-vojvodstvu Badenskem) in ta prepustiti svojo deželo Cisalpinskeje republiki (Lombardija in Piemont). Cesar je dobil za to oblastniji škofov tridentinskega in bresanonskega v južnih Tirolah. Veliki vojvoda toskanski je moral odstopiti svojo deželo vojvodi parmškemu, pa dobil je za-to oblastnijo nadškofa solnogradskega kot podeljivo kneževino.

Po mnogih krvavih prekucijah, vršivših se na Francoskem, ustanovil je Napoleon zopet stanovitni red v deželi. Odpravil je ljudovlado ter se za dednega cesarja francoskega (Napoleona I.) dal kronati (l. 1804.). Zdaj pa tudi Franc II. nij odlašal, cesarsko dostojenstvo v bodoče ohraniti svojej rodovini, gledè na nemškeje državi preteči propad. Vstanovil je tedaj 11. avg. 1804. cesarsko dostojenstvo avstrijsko ter postavil se za dednega cesarja avstrijske monarhije. (Franc I.)

Avstrija cesarska država.

Cesar Franc I. (1804—1835.)

Strašna revolucija je bila končana, francoske notranje razmere bile so zopet vrejene in vsa Evropa nadjala se je stanovitnega miru. Pa kar je bila Francija sosednim državam kot republika, ostala je tudi kot cesarstvo. One dežele, katerim je

bil Napoleon poprej vsilil republikansko ustavo, spremenil je zdaj v provincije svoje države. Tako je prestvaril prej vstajne laške republike v zedinjeno kraljestvo laško, ter se dal v Milanu z železno krono lombardsko kronati. Pa tudi druge dežele je izkušal Napoleon na razen način podvreči svojej oblasti. Da bi se to zavrlo, sklenile so leta 1805. Anglija, Rusija in Avstrija odbojno in udarno zavezo zoper Napoleona. Vsled tega pa je nastala nova, bolj pogubljiva vojska s Francijo.

Napoleon sam pridere s svojo armado na Nemško ter primora izborne kneze badenskega, bavarskega in virtemberskega k njemu pristopiti. Po tem zajame avstrijsko vojsko pod cesarskim vojskovodom Mack-om v Ulmu; napade Avstrijo, vzame Linc in Dunaj ter hiti na Moravsko, ruskej vojni naproti, ki je pod carjem Aleksandrom na pomoč prihajala. Med tem je nadvojvoda Karel potolkel francosko vojsko (pod Massenom) pri Caldieru na Laškem. Izvedevši o zmagalnem napredovanju Francozov na Nemškem hiti Avstriji na pomoč; pa bilo je uže prepozno. Zedinjeno rusko in avstrijsko vojsko je bil namreč Napoleon pri Slavkovem (Austerlitz) blizo Berna tako popolnem potolkel, da se je cesar Franc jel ž njim pogajati. Kmalo potem se je sklenil Požunski, za našo očetnjavo jako nesrečni mir (26. dec. 1805). Cesar Franc mora Beneško in Dalmacijo odstopiti kraljestvu laškemu, Tirolsko s Predarelskim Bavariji, vse Prednje avstrijske dežele pa deloma Badenskej, deloma Virtenberskej in Bavarskej. Za vse to je dobila Avstrija le vojvodstvo Solnogradsko; njega dozdajni posestnik, veliki vojvoda Ferdinand, pa je bil odškodovan z vircburško vladikovino. Prvi nasledek požunskega miru je bil popolen razpad nemške države. Knezom bavarskemu, virtemberskemu in posledj tudi saksonskemu je podelil Napoleon kraljevo dostojenstvo ter sklenil s šestnajstimi knezi južne in zapadne Nemčije tako zvano rensko zavezo (l. 1806.). S tem je raztrgal poslednje vezi, ktere so še vkupaj držale posamezne dele propadajoče države nemške. Za to se je cesar Franc 6. avgusta l. 1806. odpovedal praznemu dostojenstvu cesarja nemškega. Renskej zavezi nasproti izkušala je Prusija osnovati drugo zavezo vseh ostalih nemških knezov; pa to jo je zapletlo v jako pogubljivo vojsko s Francijo. Izgubila je namreč dobro polovico svojih dežel. Iz onih delov pruske države, ki so nekdanj k Poljskej spadali, vstanovil je Napoleon veliko vojvodstvo Varšavsko ter jo podelil kralju saksonskemu. Tako je v enem samem letu skoro celi politični zemljevid evropski dobil drug obraz. Samo Anglija in Rusija nijste se bile nič izpremenile, kajti bile ste nepremagljive vsesvetnemu mogotcu. S ruskim carjem Aleksandrom je sklenil Napoleon prijateljsko zavezo, ki pa nij dolgo trajala.

Še enkrat je zbrala Avstrija vse svoje moči ter izkušala rešiti se od Napoleona jej proteče pogube. Cesar Franc se zaveže z Anglijo ter napové (9. aprila l. 1809.) Napoleonu zopet vojsko. Med zavezniki Napoleonovimi je bil v tej vojski tudi ruski car Aleksander. Nadvojvode avstrijski so prevzeli poveljništvo posameznih oddelkov avstrijske armade in sicer, brata cesarjeva Karel na Bavarskem, Ivan na Laškem in bratranec cesarjev Ferdinand v Galiciji. Z bavarsko vlado nezadovoljni in od nekdanjako domoljubni Tirolci se vzdignejo ter pod vodstvom hrabrega Andreja Hofer-ja trikrat preženejo bavarske in francoske vojne iz dežele. Tudi na Laškem in v Galiciji bili so cesarjevi srečni, na Nemškem pa, kjer je Napoleon sam zapovedoval, bili so Avstrijanci pri Abensbergu, Landshut-u in Eckmühl-u premagani. Zdaj napade Napoleon Avstrijo, posede Dunaj in gre preko Donave. Tu se udari ž njim nadvojvoda Karel pri Aspern-u in Esslingen-u (21. in 22. maja), ter potolče do zdaj še nepremaganega Napoleona. Pa sad te zmage ni bil izdaten. Kmalo na to premaga Napoleon Karlovo vojsko v odločilnej in spomina vrednej bitki pri Vagram-u (5. in 6. julija), ter jo prežene na Moravsko. Tudi v Galiciji se je bila med tem obrnila vojskina sreča. Rusi in Poljaki so posedli skoro celo deželo.

V tej zadregi sklene cesar Franc I. z Napoleonom mir Dunajski (14. okt. l. 1809.). Avstrija mora tu odstopiti velike pokrajine in sicer: Bavariji Solnogradsko, kresijo inško in en del kresije hausrukske v Gorenjej Avstriji; velikemu vojvodstvu Varšavskemu zapadno Galicijo z glavnim mestom Krakovom; Rusiji kresijo tarnopolsko v vzhodnej Galiciji; Napoleonu slednjič Kranjsko, kresijo beljaško na Koroškem, grofijo Goriško s Furlanijo, avstrijsko Istrijo s Trstom, Hrvatijo in en del Vojaške krajine tjè do Save.

Po dunajskem miru opominjal je nadvojvoda Ivan hrabre Tirolce, naj se podvržejo bavarskeji vladi. Iz prvega se je Hofer udal, ali zapeljan po nekaterih prenapetejih hotel je na novo vojsko osnovati. Ker je bilo to početje neizvršljivo, skrnil se je v neke planinskeji koči, ali tam so ga Francozi zasačili, v Mantovo peljali ter na Napoleonovo povelje ustrelili.

Po tej vojski je bila Avstrija jako oslajbljena; preveliki državni dolg je pretil pogubiti našo očetnjava. Za kar si je bila Francija uže več stoletij prizadevala, to je zdaj dosegel cesar Napoleon. Nij manjkalo veliko in izginila bi bila Avstrija iz vrste velikih držav evropskih. Pri vsem tem pa je bila Napoleonovim nameram še vedno mogočna jez. Napoleon to izpoznavši, izkuša tedaj sprijazniti se z avstrijsko hižo, ter si cesarjevo hčer Marijo Ljudevito vzame za ženo (l. 1810.).

Avstrija in Prusija skleneti zdaj celó zavezo z Napoleonom; ta pa gre z vojsko nad ruskega carja Aleksandra, dozdanjega svojega zaveznika, v vojski z Avstrijo. Leta 1812. udari namreč Napoleon z ogromno, iz vseh dežel svojega cesarstva nabrano vojsko na Rusko. Pa tu ga zapustí dozdanja sreča. (Požar Moskve!) Skoro celo ponosno armado mu pokončajo mogočni Rusi ter ga pahnejo iz vrhunca njegove slave. Sedaj se vzdigne Prusija, da bi se maščevala nad Napoleonom ter si zopet priborila prejšnjo oblast; tudi Avstrija pristopila je rusko-pruskej zavezi, ker nij minister Metternich ničesar opravil sè svojim posredovanjem. Napoleon premaga sicer zedinjeno vojsko zaveznikov pri Draždanah; pa bila je to zadnja njegova zmaga. Zavezniki, katerim se je pridružila tudi Anglija, premagajo Napoleona v odločilnej tridnevnej bitki pri Lipskem (16., 17. in 18. oktobra l. 1813.) ter ga na Francosko preženó. Spomladi leta 1814. pa udarijo zavezniki preko Rena na Francosko in pridejo po mnogih krvavih bitkah celó v Pariz. Vsled mirú Pariškega (l. 1814.) se mora Napoleon odpovedati cesarskemu dostojenstvu francoskemu ter podati se na Elbo, majhen otok v sredozemskem morji. Na izpraznjeni prestol pa postavijo Francozi burbonca Ljudevita XVIII., brata umorjenega kralja Ljudevita XVI.

Zdaj končá se tudi vojska na Laškem. Avstrija sklene z namestnim kraljem Evgenijem pogodbo, vsled ktere Francozi Laško zapusté ter laške trdnjave Avstrijancem izročé.

Da bi vravnali zopet razmere evropske in zlasti nemške, snidejo se poslanci raznih evropskih držav na shodu Dunajskem (1. avg. l. 1814.). Med tem se vrne Napoleon 1. marca 1815. nenadoma na Francosko, prežene Ljudevita XVIII. iz dežele, ter se zopet povlasti vladarstva. Pa vojne vseh držav evropskih se obrnejo zdaj proti njemu, ter ga v odločilnej bitki pri Waterloo-u (18. jun.) še enkrat popolnem premagajo. Po tem poboju odpeljejo ponižanega Napoleona na otok svete Helene, onostran ravnika, kjer je 5. maja l. 1821. v 53. letu svoje starosti zapuščen umrl.

Na dunajskem shodu je prepustila Avstrija Belgijo kraljestvu Nizozemskemu in zapadno Galicijo kraljestvu Rusko-Poljskemu; dobila pa je za-to nazaj kresijo tarnopolsko in soline v Velički. Bavarija jej je zopet odstopila Tirolsko s Predarelskim, Solnogradsko, kresijo insko in kresijo hausruksko. Tudi Lombardija, Beneško in vse l. 1809. Napoleonu odstopljene dežele pripadle so zopet Avstriji. Iz laških dežel je vstanovil cesar Franc kraljestvo Lombarsko-Beneško in iz ilirskih kraljestvo Ilirsko. Mesto Krakovo z majhno okolico je bilo za republiko proglašeno.

Zopet prevzeti otemnjeno cesarsko krono nemško branil se je Franc I. odločno, pa pristopil je s svojimi nemško-slovenskimi deželami k novo ustanovljeni „zavezi nemškej.“ V zboru nemške zaveze v Frankobrodu ob Menu dobil je avstrijski cesar predsedništvo.

Da bi se zavaroval Evropi dolgo zaželjeni mir, sklenili so vladarji avstrijski, ruski in pruski med seboj „sveto zavezo“, h kateri so pristopile vse druge države evropske razven Anglije in papeža. Ta zaveza pa je imela tudi namen, zadušiti vsako prevratno in svoboščinsko gibanje med narodi evropskimi.

Tako je bila naša očetnjava po dolgih in težavnih bojih s prevzetnim Napoleonom večja in mogočnejša nego prej. Po svojih patrijarhaličnih nazorih skrbel je sedaj cesar Franc marljivo za blagor svojih dežel.

Takrat so si prizadevali skoraj vsi evropski narodi, priboriti si ustave ter preustrojiti obstoječe neomejene vlade v ustavne, konstitucionalne. Po vsej moči ustavljala sta se cesar Franc in njegov minister Metternich tem nameram. Leta 1820. je spremenila vojaška revolucija zoper Ferdinanda VII. Španijo v ustavno monarhijo. Isto se je zgodilo v Neapolju in Portugaciji. Tudi Francija nij uživala dolgega miru. Leta 1830. je bila starejša vrsta Burboncev raz prestol pahnena, in Ljudevit Filip orleanski na njega postavljen. Poljaki so se hoteli od Rusije ločiti, pa vpokorila jih je sila orožja ruskega. Leta 1831. pokazalo se je prevratno gibanje zopet v Parmi, Modeni in v državi papeževej. Tudi Nemčija in Avstrija niste bile proste demagogičnega gibanja. (Umor ruskega dvornega svetovalca Kotzebue-a). Da bi zadušili nevarni duh puntarski po raznih deželah nemških in avstrijskih, sklicali so se po nasvetu takrat vsegamočnega Metternich-a razni shodi v Ahenu, v Karlovih varih, na Dunaji, v Opavi, Ljubljani in Veroni (1818—1822.). Avstrijska vojna je pridrla zdaj v Piemont in Neapolj ter po bitkah pri Novarri in Rieti podvrgla si obe deželi. Po strašnej in grozovitnej reakciji zoper vsako svoboščinsko gibanje sledil je za malo časa nekak pokopališki mir!

Pregled notranjega razvitka za Franca II.

Dasiravno je moral Franc II. na vedne vojske obračati svojo pozornost, vendar ga te nikakor niso zadrževale, skrbeti tudi za notranji blagor svojih narodov. Da bi se o stanu svojih dežel prepričal, potoval je od kraja do kraja ter bival med svojimi podložniki, po očetovsko se ž njimi posvetovaje. Vredil je pred vsem pravosodnje zadeve svoje države. Njegov zakonik za kazenske zadeve (izdan l. 1804.) je najmilejši in najboljši med vsemi enakimi zakoniki evropskimi, in avstrijski

občni državljanski zakonik (izdan l. 1812.) ostane večer spominek njegove vlade. Velika je bila tudi skrb Franca II. za javno šolstvo. Pomnožil je ljudske šole in gimnazije ter ustanovil prve realke. Med drugimi mesti dobila so tedaj tudi slovenska mesta Ljubljana, Celje in Gorica svoje gimnazije. V Pragi (1808) in na Dunaju (1816) so se odprle više politehnične šole. Vseučilišča v Gradcu, Inšpruku, Lvovu in Olomucu bila so l. 1827. deloma ponovljena, delo dopolnjena. Po mnogih mestih, kakor v Brnu, v Pešti in Pragi, ustanovljali so se muzeji.

Pri vsem tem pa znanstva za Franca II. niso posebno napredovala. Vlada je pospeševala in podpirala le tehnične vede, one pa, ki ne zadevajo razvitka gmotnih moči, je skoro zamestala. Francu II. vede niso bile nič drugega, nego služabnice vnanjih — gmotnih namenov; on nij hotel učenih, ampak dobrih državljanov. Zato so pa tudi vede prinašale le malo sadu in niso mogle napolniti in poblažiti življenja človeškega. Nesrečni mehanizem nadomestoval in izpodrinil je povsod živo in svobodno gibanje duhov. Sploh je bila tedaj Avstrija proti vsakemu zunanjemu duševnemu vplivanju s kitajskim zidom zavarovana! Ta kitajski zid bila je cenzura, največa ovira domačega slovstva. Človeka, ki se je ta čas pečal s filozofijo, zgodovino ali s pesništvom, imeli so za nevarnega ali pa neumnega, tedaj za vsako javno službo nesposobnega.

Kljub vsem oviram se je pa vendar ravno v zasramovanih vedah za Franca II. marsikaj zgodilo. Med nemškimi pesniki te dobe slovijo posebno kot liriki Nik. Lenau, Anast. Grün (Auersperg, rojen v Ljubljani 1806) in Seidl; znana epika sta Ladislav Pyrker in Egon Ebert, v dramatikih pa so se odlikovali H. Collin, Fr. Grillparzer in Frid. Halm, kateri so v tej stroki med potomci klasično-nemške dobe dosedaj še neprekošeni.

Tudi pri nenemških avstrijskih narodih začela se je razvijati poezija. L. 1817. našel je V. Hanka slavnoznanca „kraljedvorski rokopis“ in Kolar in Čelakovsky bila sta vredna zastopnika českega naroda na pesniškem polju. Slovencem bil je Val. Vodnik (1758—1819) prvi dobri pesnik in v Francetu Prešernu (1800—1849) rodil se je našemu malemu narodu velik pesniški genij. Madjari se ponajšažo z imeni: Kisfaludy in Vörösmarty, katerima se pozneje pridruži Al. Petöfi.

Zgodovina je bila kot nevarna, duh upornosti razširjajoča veda zaničevana in zanemarjena. Kljub temu pa je zgodovinsko slovstvo v tej dobi za marsikako dobro knjigo se pomnožilo. Omeniti hočemo tu le najboljša dela, kakor so: Hormayer-jev „Avstrijski Plutarch“, J. Kurz-ova „Avstrija od Albrehta I. do Friderika IV.“, Mailath-ova „Zgodovina

Madjarov,“ in istega pisatelja „Zgodovina avstrijskega cesarstva“, slednjič H a m e r - j e v a „Zgodovina osmanske države“; kmalo se jim je pridružil slavni P a l a c k y, najboljši zgodovinar slovanski, sè svojo imenitno „Česko zgodovino“. Posebno marljivo pa se je gojilo zgodoznanstvo po samostanih; redovniki Chmel, Muchar in Frastl so gotovo vsakemu prijatelju domače zgodovine znani pisatelji.

Veliko več, nego za duševni napredek, storila je vlada cesarja Franca za gmotno blagostanje državljanov. Poljedelstvo so posebno pospeševale v novo ustanovljene kmetijske družbe, zavarovalnice zoper ogenj, hranilnice in posojilnice. Tudi ljubljanska hranilnica je bila ta čas osnovana. Obrtnost in kupčijo pa so posebno podpirale novo osnovane tovarnice in velikanske ceste. Tudi železnice in parobrodstvo, najvažnejši napravi novejših dobe, jele so se za Franca II. razvijati.

Cesar Franc je umrl 2. marca l. 1835. Naj ga ima v vrednem spominu vsak Avstrijanec, kajti rešil je našo očetnjo vesoljne monarhije Napoleonove. Naslednik mu je bil

Ferdinand I. Dobrotljivi (od 2. marca l. 1835. do 2. dec. l. 1848.).

Ker je bil cesar Ferdinand I. vedno bolehen, bil je tudi pod njegovim vladarstvom državni kancelir, knez Metternich, pravi vladalec države in duša konservativne politike v Evropi.

Leta 1840. se je vdeležila Avstrija vojske zoper namestnega kralja egiptovskega, ki je od turškega sultana bil odpadel. Leta 1846. je pretresla nova krvava revolucija vse dežele nekdanje države Poljske, ki je imela svoje središče v mali republiki Krakovski. Vendar se je posrečilo s pomočjo vladi zvestih in vdanih kmetov, kmalo zadušiti to vstajo. Republika Krakovska je bila zdaj z dovoljenjem Rusije in Prusije Avstriji pridružena (l. 1846.).

Tej vstaji je sledila leta 1848. dosti hujša, zlasti na Laškem in Ogorskem. Podnetila jo je nova februarjska revolucija na Francoskem, ki je bila meseca februarja l. 1848. Ljudevita Filipa raz prestola pahnila ter Francijo v novo za republiko proglasila. Od tod se je razširjala revolucija po celem Evropi in zlasti med narodi avstrijskimi. Glavne tirjatve so bile: Zastop narodov, svoboda tiskanja, pravica zborovanja, narodna straža in verska svoboda. 13. marca l. 1848. se je vzdignila vstaja v stolnem mestu Dunaju. Metternich, duša konservativne politike v Avstriji, se je moral ministerstvu odpovedati ter na Angleško bežati. Dobrotljivi in miroljubni cesar Ferdinand je izkušal z lepim pomiriti revolucijo, pa dasiravno je bil jako radovoljen in je bil celó obljubil ustavo proglasiti, vendar je moral tudi on v Inšpruk bežati, od koder je stoprv

12. avgusta, po začetku ustavodajnega zbora državnega se na Dunaj vrnil.

Skoro v istem času nastalo je avstrijskej vladi nasprotno gibanje tudi na Laškem. Uže pred francosko februarno preukucijo je gojila mladolaška stranka pod vodstvom genovčana Jožefa Macini-ja staro idejo zedinjenja celega naroda v eno državo laško. Ta stranka je napadala posebno avstrijsko vlado na Laškem, opiraje se na Sardinijo, od ktere si je naj prej nadjala izpolnitve svojih željâ. To gibanje sledil je kmalo očitni odpad Lombardije in Benedek od Avstrije. Med tem, ko je odvetnik Manin Benedke za republiko proglasil, prekoračil je Karel Albert, kralj sardinski, meje lombardske, kjer je „Morte ai Tedeschi“ že davno bilo geslo vseh strank. Pa 82letni maršal grof Radecky je v več krvavih bitkah odpadnike in njih pomagače, zlasti pri Custozzi (25. jul. l. 1848) in pozneje pri Mortari in Novari (23. marca l. 1849) tako odločno premagal, da je Karel Albert se odpovedal vladi in da je njegov sin Victor Emanuel II. mir sklenil z Avstrijo. Tudi Benedke so se morale zdaj vrniti pod avstrijsko vlado.

Na čelu ogerske vstaje je stal odvetnik L. Košut, jako nadarjen in čestilakomen mož, ki je s svojo premagovalno zgovornostjo za popolno nezavisnost navduševal svoje rojake. Madjarji so si napravili ministerstvo, ali Hrvatje niso nobenega vanj sprejeli; zato tudi Hrvatje niso marali za zapovedi tega ministerstva. Tedanji hrvaški ban Jelačić je osnoval močno opozicijo Hrvatov in Srbov, ter ovrigel madjarsko suprematijo. 11. septembra je šel celó s 45.000 mož čez Dravo, ter vzel Madjarom Medjimurje. Med tem so se na Dunaju vršile žalostne dogodbe. Minister vojaštva grof Latour je bil od vstajnikov umorjen in cesarski dvor prisiljen, v Olomuc se preseliti. Knez Windischgrätz prihití iz Česke, kjer je bil že neko vstajo zadušil, in vkroti Dunajčane po trdovratnem boju (23.—31. okt. l. 1848.). Madjarsko vojsko pa, ki je Dunajčanom na pomoč hitela, potolkel je ban Jelačić pri Schwechat-u. Kmaló na to se je cesar Ferdinand z otožnim srcem odpovedal vladarstvu, ter se kot zasebnik v Prago umaknil (2. dec. l. 1848.). Ker se je tudi njegov brat Franc Karel svojemu sinu na korist odpovedal prestolu, zasedel ga je ta, stoprv 18 let star, z imenom

Franc Jožef I. (od 2. dec. l. 1848.)

Zdaj so Ogrí popolnem odpadli od Avstrije, kajti državni zbor ogerski Franca Jožefa nij hotel priznati. Namesto dozdanje vlade postavili so Ogrí tako zvani odbor za brambo dežele, kteremu je Košut na čelu stal. V državnem zboru, sklicanem v Debreczinu (14. aprila l. 1849.) so hiži habsburško-lota-

rinškej odrekli krono ogersko. Ker je pa ruska vlada se bala, da bi po ogerskej vstaji razširile se svoboščinske ideje tudi med Poljake, poslala je Avstriji radovoljno dve pomočni armadi, kateri ste pod vodstvom Rüdigerja in Paskeviča pridrli na Ogersko.

General Windischgrätz premaga poglavitno vojsko vstajnikov pri Kapolni, in ogerski vrhovni poveljnik Görgey mora ruskemu vojskovodu Rüdiger-ju udati se pri Vila-goš-u (avg. l. 1849.). Košut, poljska generala Bem in Dembinsky in drugi, ki so se bili vdeležili te vstaje, bežali so na Turško, vohvateni začetniki pa so bili v Aradu s smrtjo kaznovani. Zdaj je cesar Franc Jožef odpravil ogersko ustavo ter srbsko vojvodino, Hrvatijo (s Slavonijo in Primorjem) in Erdeljsko kot samostalne dežele ločil od Ogerske.

V vojski zapadnih držav (Anglije, Francije in Sardinije) in Turčije zoper Rusijo (v krimskej vojski 1854—1855), bila je Avstrija sicer neutralna, pa k boju pripravljena. Njene opazovalne armade so stale ob dolenjej Donavi in v Galiciji, Ruse v njihovem početji oviraje.

Med tem si je bil sardinski kralj Viktor Emanuel II. po pogodbah z Napoleonom III. zagotovil pomoč francosko ter zopet vojsko napovedal Avstriji. Vnela se je leta 1859. Avstrijski general Gyulai je šel preko Ticina, pa zamudil je napasti Sardince pred zedinjenjem s Francozi. Zato je bila avstrijska armada pri Magenti (4. jun. l. 1859.) in Solferinu (24. jun. 1859. l.) od zedinjenih Francozov in Sardincev premagana, dasiravno se je pod vodstvom cesarja samega s prečudovito hrabrostjo bojevala. Po vvodnem pogajanji v Villafranki (12. jul. l. 1859.) sledil je leta 1860. mir, sklenjen v Zürich-u. Vsled tega odstopi Avstrija Lombardijo, razven Mantove in Pešiere, Napoleonu, ta jo pa za Savojo in Nico prepusti Sardiniji.

Rodovinsko drevo lotarinško-habsburške rodovine:

Po tej nesrečni vojski je izdal cesar Franc Jožef I. „oktobersko diplomu“ (20. okt. l. 1860.). Ta proglašuje Avstrijo za ustavno državo ter določuje, da naj posihmal iz zbornice poslancev in gosposke zbornice sestavljen „državni zbor“ deli s samovladarjem postavodalno oblast in nadzorovanje državne uprave. Po načelih te diplome imeli bi imeti deželni zbori posebno važne pravice. A v februarškem patentu (26. febr. l. 1861.) priobčilo je Šmerlingovo ministerstvo ustavo, ki je deželnim zborom pravice prikratila in mimo ožjega državnega zbora (za nemško-slovanske dežele) za zastopanje celega cesarstva ustvarila širji državni zbor. Izpeljava te ustave je našla pri Ogrih in Slovanih nepremagljivih ovir.

S papežem je sklenila Avstrija konkordat (18. avg. 1855). Ta je pooblastil avstrijske škofe, cerkvi nasprotne knjige in časnike prepovedati, izročil duhovščini vodstvo javnih šol ter odpravil tako zvani „placetum regium“, to je vladarsko dovolitev, razglaševati po deželi ukaze papeževe in drugih cerkvenih oblastnij.

Leta 1864. je sklenila Avstrija s Prusijo zavezo zoper Danijo, zarad Šlezvika in Holstina.

Uže leta 1848. se je nemška zaveza bojevala z Danijo zarad teh vojvodstev, ker ju je hotel danski kralj Friderik VII. s svojo državo zediniti in njima njuno nemško narodnost odvzeti.

Ko je po smrti Friderika VII. njegov naslednik Kristijan IX., prisiljen od premoogočne „eiderdanske stranke“ v Kodanju (Kopenhagen) zopet izkušal s proglašenjem nove skupne ustave za Danijo in Šlezvik vtelesiti to vojvodstvo svoje državi, zahtevale ste veliki državi Avstrija in Prusija, naj se prekliče ta ustava. Ko se pa to nij spolnilo, posedli so Prusi pod Wrangel-nom in Avstrijanci pod Gablenzom Holstin, Šlezvik, en del Jutlandije in celó otok Alsen. Danski kralj je bil primoran, v miru Dunajskem (30. okt. 1864. l.) Šlezvik, Holstin in Lauenburg odstopiti zaveznikom. Kneževina Lauenburška je popolnem pripadla Prusiji, in vsled gasteinske pogodbe prevzela je Prusija upravo Šlezvika, Avstrija pa Holstina. Toda prusko prijateljstvo nij bilo odkritosrčno. Prusija je nameravala obe polabski vojvodstvi v posest vzeti, Avstrija pa je hotela definitivno razpoznavo šlezviško-holstinskih zadev prepustiti nemškej zavezi. Zdaj pridere pruski general Manteuffel z vojsko v Holstin, ter prežene slabo avstrijsko posado iz dežele. Avstrija se obrne do nemške zaveze in večina njenih udov (Saksonsko, Hanoversko, Kurhesija, Bavarsko, Virtsenberško, Nasov) se pridruži Avstriji. Prusija pa se zaveže z Italijo, Avstrije odvečno sovražnico. S prečudovito hitrostjo postavila je Avstrija dve armadi, eno na Českem in eno na Laškem.

Vrhovno poveljništvo na Českem je prevzel general vitez Benedek, na Laškem pa maršal nadvojvoda Albreht.

Prusi so posedli Hanoversko in Saksonsko ter se českej in sleškej meji bližali, med tem, ko so Lahi, Mincio in Pad prekoračivši, na avstrijska tla pridri. Na Laškem so bili Avstrijanci srečni, ter so pod nadvojvodo Albrehtom pri Custozzi, (24. jun. l. 1866.) na suhem in pod admiralom Tegethoff-om pri Lissi (20. julija) na morji premagali sovražnika.

Tudi prostovoljci Garibaldijevi, ki so bili Tirolsko napadli, niso tu nič opravili.

Jako nesrečna pa je bila severna armada. Prusi so ob enem na treh stranéh na Česko pridri ter Avstrijance v več majhnih bitkah pri Trutnovi, Nahodu, Skalici, Gičinu in slednjič v odločilnej bitki pri Kraljičnem gradcu (3. jul. l. 1866.) premagali. Po tem strašnem poboju je bila severna armada popolnem razkropljena, in Prusi so skoro brez vsake ovire skozi Česko in Moravsko proti Dunaju koračili. Južna armada je hitela glavnemu mestu na pomoč in razsnovala se je uže nova bitka, kar pride veselo poročilo o pomirji, izgovorjenem v Mikulovem, kteremu je kmalo sledil pražki mir (23. avg. l. 1866.).

Cesar Franc Jožef se loči od nemške zaveze in privoli v prevrnavo Nemčije brez vdeležbe cesarstva avstrijskega. Avstrija odstopi svojo sosesest polabskih vojvodstev Prusiji, vendar naj se severne pokrajine šlezviške, z večidel danskimi prebivalci, ako želé, zopet zedinijo z Danijo. Benedke odstopi Avstrija Napoleonu III., ta pa jih prepusti Italiji. — Vrh tega plača Avstrija 20 milj. tolarjev vojskine odškodnine. — Mir Dunajski, kterega je cesar sklenil z Italijo (30. okt. l. 1866.), potrdil in odobril je odstop Benedek. Tako je Italija, dasiravno v dveh bitkah zmagana, vendar imela velik dobiček od te vojske.

V največo korist pa je bila ta vojska Prusiji, kajti razven Šlezvika in Holština, pridružila je svoje državi tudi Hanoversko, Kurhesijo, Nasov in svobodno mesto Frankobrod poleg Mena, tako da je od 5086 □milj z 19—20 milj. prebivalcev do 6398 □milj, z 23 1/2 milj. prebivalcev narasla. Z državami na severnej strani Mena osnovala je Prusija severo-nemško zavezo, v kterej je sama prvo mesto zavzela. Celó jugonemške države sklenile so s Prusijo odbojno in udarno zavezo, dasiravno je Francija temu nasprotovala in uže l. 1871. ustanovilo se je po velikej francosko-nemškej vojski novo vse nemške države obsegajoče cesarstvo s pruskim načelništvom. Posebno važni so bili tudi nasledki vojske l. 1866. za avstrijske države notranjeustavne razmere. Baron (zdaj grof) Beust stopi na čelo ministerstva, se pogodi z Ogrji in izkuša na dualističnej podlagi zopet krepiti državo, po zadnjih izgubah oslabiljeno. Pod nje-

govim ministerstvom (21. dec. l. 1867.) je bilo priobčenih šest novih osnovnih postav, ki so sistirano (Šmerlingovo) ustavo zopet vpeljale, ter jo nekoliko pre naredile. Cesar Franc Jožef je bil v Pešti slovesno kronan in je zedinil Hrvatsko, Slavonijo, Pomorje in Erdeljsko s krono ogersko. — Odprava dotedanjih zakonskih in šolskih postav je jako omajala konkordat od leta 1855. (1868.) Denarstvene razmere državine so se po boljšem gospodarstvu in po povzdigi vseh gmotnih moči od narave bogato obdarjene dežele bistveno izboljšale.

Odsihdob je cesarstvo razdvojeno v dve enakopravni polovici (avstrijsko in ogersko državo Cislajtanijo in Translajtanijo), ki imate vsaka za se posebno ustavo in posebno upravo (dualizem). Avstrijske dežele so zastopane „v državnem zboru na Dunaju“. Ta se deli v gosposko zbornico in zbornico poslancev. Število članov gosposke zbornice je nedoločeno. Cesar sam va-nje poziva razne članove: nekterim podeli to čast z dedinsko pravico, nekterim pa le dosmrtno; nekteri (n. pr. knezoškofje in knezi iz cesarske rodovine) so tudi vsled svojega stanu članovi te zbornice. Zbornica poslancev šteje po postavi od 2. aprila l. 1873. 353 članov, ktere v posameznih deželah neposredno volijo prebivalci, razdeljeni v razne skupine, te so: a) veliki posestniki, b) mesta in trgi, c) (ponekodí tudi) kupčijske in obrtnijske zbornice, d) kmečke srenje. Ogerske dežele so zastopane v „ogerskem državnem zboru v Pešti.“ Ta se deli v zbornico velikašev in zbornico zastopnikov. Članovi velikaške zbornice so vsi katoliški in pravoslavni škofje in nadškofje in še nekteri drugi imenitni duhovniki — duhovski velikaši — ogerski in erdeljski veliki župani — pa dva zastopnika hrvaško-slavonskega zbora. Zastopniška zbornica šteje 435 poslancev, izmed kterih je 330 izvoljenih na Ogerskem, 1 na Reci, 75 na Erdeljskem, 29 pa jih pošlje zbor trojedne kraljevine. — Vsej državi skupne zadeve (vnanje zadeve, občno denarstvene razmere in vojaštvo) obravnavajo tako zvane delegacije, ktere (po 60 poslancev) ogerski in avstrijski državni zbor izmed sebe izbereta. — Zastopi posameznih dežel imenujejo se deželni zbori; tak deželni zbor je tudi hrvaško-slavonske kraljevini. Deželni zbori zastopajo zlasti deželne koristi ter sklepajo dotične postave. Upravno in izvrševalno oblast v obče deželnih zadevah izročajo deželni zbori izmed sebe izbranemu deželnemu odboru.

Z rečenimi zastopi deli cesar postavodalno oblast; izvrševalna pa je njemu samemu pridržana.

Handwritten signature or initials, possibly 'P. R. H.' or similar, written in dark ink.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

